

**KAJIAN FILOLOGI SÂHÂ PIWULANG MORAL WONTÊN TEKS
“SINAMBÊTAN PIWULANG, AWÊWATON SARANDUNING SARIRÂ
INGKANG PANTÊS” ING SÊRAT WANGSALAN**

SKRIPSI

Dipunajêngakên dhatêng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
kanggé Njangkêpi Salah Satunggaling Syarat Anggayuh
Gelar Sarjana Pendidikan

Déning:
Dianati Zuhidni
NIM 14205244009

**PROGAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2018**

PASARUJUKAN

Skripsi ingkang irah-irahanipun “*Kajian Filologi sâhâ Piwulang Moral wontên Teks “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês” ing Sêrat Wangsalan*” mênikâ sampun angsal palilah saking *pembimbing* supados dipunujèkakên ing *pandadaran*.

Yogyakarta, 19 Juli 2018

Inkang nyarujuki

Pembimbing,

Dra. Hesti Mulyani, M.Hum.
NIP 19610313 198811 2 002

PANGÊSAHAN

*Skripsi kanthi irah-irahan Kajian Filologi sâhâ Piwulang Moral wontên Tekes
“Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês” ing Sêrat
Wangsalan mênikâ sampun dipunandharakên wontên pandadaran ing
sangajênging Dewan Penguji rikâlâ tanggal 30 Juli 2018 sâhâ dipuntêtêpakên
lulus.*

DEWAN PENGUJI			
Asmâ	Jabatan	Tapak Asmâ	Tanggal
Dra. Hesti Mulyani, M. Hum.	Ketua Penguji		07-08-2018
Avi Meilawati, S.Pd., M.A.	Sekretaris Penguji		07-08-2018
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum.	Penguji Utama		07-08-2018

Yogyakarta, 07 Agustus 2018

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Endang Nurhayati, M.Hum

NIP 19571231 198303 2 004

WÊDHARAN

Ingang *tanda tangan* wontên ing ngandhap mênikå, kulå:

Nåmå : Dianati Zuhidni

NIM : 14205244009

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharakên bilih *karya ilmiah* mênikå sêratan kulå piyambak. Samangrêtos kulå, *karya ilmiah* mênikå isinipun botên dipunsêrat déning tiyang sanès, kajawi bab-bab tartamtu ingkang kulå pêndhêt minångkå *acuan* kanthi adhêdhasar tåtå cârå sårå *etika* nyêrat *karya ilmiah* ingkang limrah.

Sêratan ing wêdharan mênikå kasêrat kanthi saèstu. Manawi kasunyatanipun kabuktèn manawi wêdharan mênikå botên lêrês, bab mênikå dados tanggêl jawab kulå pribadi.

Yogyakarta, 19 Juli 2018

Panyêrat,

Dianati Zuhidni

SÊSANTI

“Sebab sesungguhnya sesudah kesulitan itu ada kemudahan”.

(QS. Al Insyirah ayat 6)

Sâpâ sing tumêmên bakal tinêmu.

(Panyêrat)

PISUNGSUNG

Alhamdulillahirabbil'alamin, linambaran pamuji sokur dhumatêng ngarsanipun Gusti Allah SWT, *karya ilmiah* mênika kulå pisungsungakên dhatêng tiyang sêpuh kulå, Bapak Muhammad Edi Saputra sâhå Ibu Yatini ingkang sampun nggulåwênthah kanthi katoging têngåå, maringi béyå, sâhå sih katrêsnan ingkang tanpå pêpindhan.

PRAWACĀNĀ

Alhamdulillahairabbil'alamin, panyêrat ngaturakên raos sokur dhumatêng Gusti ingkang Mâhâ Kuwaos ingkang tansah paring rahmat sâhâ hidayahipun dhatêng panyêrat, satêmah *skripsi* kanthi irah-irahan *Kajian Filologi sâhâ Piwulang Moral* wontên *Teks* “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês” ing *Sêrat Wangsalan* mênikâ sagêd maujud kanthi nir ing sambikâlâ. *Skripsi* mênikâ dipunsêrat minangkâ jêjangkêping pendadaran anggayuh *gelar sarjana pendidikan*.

Panyêrat ngaturakên agunging panuwun dhatêng sadâyâ pihak ingkang sampun paring pambiyantu sâhâ panyêngkuyungipun awit saking purwâkâ dumugi paripurnaning *skripsi* mênikâ. Kanthi raos ingkang tulus panyêrat ngaturakên agunging panuwun dhatêng:

1. Bapak Prof. Dr. Sutrisna Wibawa, M.Pd. minangkâ Rektor Universitas Negeri Yogyakarta *periode* samênikâ sâhâ Prof. Dr. Rochmat Wahab, M.Pd., M.A. minangkâ Rektor Universitas Negeri Yogyakarta *periode* 2013-2017 ingkang sampun paring wêkdal kanggé sinau wontên ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah mênikâ;
2. Ibu Prof. Dr. Endang Nurhayati, M.Hum. minangkâ Dekan Fakultas Bahasa dan Seni samênikâ sâhâ Ibu Dr. Widyastuti Purbani, M.A minangkâ Dekan Fakultas Bahasa dan Seni *periode* 2015-2017 ingkang sampun paring palilah kanggé nyêrat *skripsi* mênikâ;
3. Bapak Prof. Dr. Suwardi, M.Hum., minangkâ pangarsâ Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring idin kanggé nglampahi panalitèn mênikâ;
4. Ibu Dra. Hesti Mulyani, M.Hum., minangkâ *dosen pembimbing* ingkang sampun kêrsâ paring bimbingan, piwulang, sâhâ pandongâ dhatêng panyêrat;
5. Bapak-Ibu Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring mawarni-warni kawruh, piwulang, sâhâ wêjangan ingkang murakabi dhatêng panyêrat;

6. Bapak Supana, S. Sos. minangkå staf Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring pambiyantu *administrasi perkuliahan* dhatêng panyêrat;
7. Bapak, ibu *petugas* Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta ingkang sampun paring pambiyantu panaliti nindakakên *pengamatan langsung* tumrap *naskah Sêrat Wangsalan*;
8. Tiyang sêpuh kulå, Bapak Muhammad Edi Saputra sâhå Ibu Yatini ingkang sangêt kulå trêsnani awit sadâyå panjurung sâhå dongå pangèstunipun;
9. Kåncå rakêt kula (Nofi, Yasinia, Tiwi) ingkang sampun sukå panjurung anggèn kulå nyêrat *skripsi* mênikå;
10. Kåncå-kåncå Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah kelas C angkatan 2014 ingkang sampun sukå panjurung anggèn kulå nyêrat *skripsi* mênikå;
11. Sadâyå pihak ingkang botên sagêd kulå sêbutakên satunggal bâkå satunggal ingkang sampun paring pambiyantu, pandongå, sâhå panjurung dhatêng panyêrat satêmah *skripsi* mênikå sagêd maujud.

Tamtu kémawon *skripsi* mênikå dèrèng sagêd kawastanan saé, jangkêp, mênåpå déné sampurnå. Pramila saking mênikå, sadâyå pangandikan mênåpå déné panyaruwé ingkang tumuju murih langkung saé, jangkêp, sâhå sampurnaning *skripsi* mênikå, tansah katampi kanthi bingahing manah sâhå atur agunging panuwun.

Wasåná, kanti raos andhap asor panyêrat kamipurun ndamêl *karya ilmiah* mênikå sinaoså dèrèng sampurnå. Ananging, panyêrat saèstu angajêng-ajêng mugimugi *skripsi* mênikå sagêd murakabi. Amin.

Yogyakarta, 19 Juli 2018

Panyêrat,

Dianati Zuhidni

PRATÉLAN ISI

IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGÊSAHAN	iii
WÊDHARAN	iv
SÊSANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACĀNĀ	vii
PRATÉLAN ISI	ix
PRATÉLAN <i>TABEL</i>	xii
PRATÉLAN CUPLIKAN	xiv
PRATÉLAN GAMBAR	xv
PRATÉLAN BAGAN	xvi
PRATÉLAN LAMPIRAN	xvii
PRATÉLAN CÊKAKAN	xviii
PANDOM <i>EJAAN</i>	xix
SARINING PANALITÈN	xx
BAB I PURWĀKĀ	1
A. Dhasaring Panalitèn	1
B. Undêraning Prakawis	10
C. Watêsaning Prakawis	11
D. Isining Prakawis	11
E. Ancasing Panalitèn	12
F. Paédahing Panalitèn	12
G. Pangrêtosan Têmbung-têmbung ing Irah-irahan	13
BAB II GÊGARAN <i>TEORI</i>	17
A. <i>Kajian Filologi</i>	17
1. Pangrêtosan <i>Filologi</i>	17

2. <i>Aliran Filologi</i>	18
3. <i>Ancasing Filologi</i>	19
4. <i>Objek Panalitèn Filologi</i>	20
5. <i>Lampahing Panalitèn Filologi</i>	24
a. <i>Inventarisasi Naskah</i>	24
b. <i>Deskripsi Naskah</i>	25
c. <i>Alih Tulis</i>	27
d. <i>Suntingan Teks</i>	29
e. <i>Aparat Kritik</i>	30
f. <i>Terjemahan Teks</i>	31
g. <i>Analisis Teks</i>	33
B. <i>Wangsalan</i>	34
C. <i>Naskah Sêrat Wangsalan</i>	39
D. <i>Piwulang Moral wontên Teks SPASSP</i>	40
E. <i>Panalitèn ingkang Jumbuh</i>	44
BAB III CARANING PANALITÈN	47
A. <i>Jinising Panalitèn</i>	47
B. <i>Sumbêr Data Panalitèn</i>	49
C. <i>Caranipun Ngêmpalakên Data</i>	49
D. <i>Instrumen Panalitèn</i>	52
E. <i>Teknik Analisis Data</i>	55
F. <i>Caranipun Ngêsahakên Data</i>	56
BAB IV ASILING PANALITÈN SÂHÂ PANGRÊMBAGIPUN	59
A. <i>Deskripsi Naskah Sêrat Wangsalan</i>	59
B. <i>Transkripsi Teks SPASSP</i>	70
C. <i>Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SPASSP</i>	70
1. <i>Pandom Transliterasi Teks SPASSP</i>	70
2. <i>Pandom Suntingan Teks SPASSP</i>	85
3. <i>Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SPASSP</i>	85
4. <i>Aparat Kritik</i>	95

5. <i>Ciri Khas Sêrataning Teks SPASSP</i>	99
D. <i>Terjemahan sâhå Cathêtan Terjemahan Teks SPASSP</i>	103
E. <i>Pangrêmbagipun Piwulang Moral ing Teks SPASSP</i>	116
BAB V PANUTUP	187
A. <i>Dudutan</i>	187
B. <i>Implikasi</i>	191
C. <i>Pamrayogi</i>	191
KAPUSTAKAN	193
<i>LAMPIRAN 1 : Naskah Sêrat Wangsalan</i>	196
<i>LAMPIRAN 2 : Asiling Transkripsi Teks “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês”</i>	212

PRATÉLAN TABEL

<i>Tabel 1 : Asiling Studi Katalog Naskah Sêrat Wangsalan</i>	<i>5</i>
<i>Tabel 2 : Prakawis ingkang Jumbuh sâhâ Botên Jumbuh</i>	<i>45</i>
<i>Tabel 3 : Kartu Data Deskripsi Naskah.....</i>	<i>52</i>
<i>Tabel 4 : Kartu Data Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SPASSP</i>	<i>55</i>
<i>Tabel 5 : Kartu Data Terjemahan Teks SPASSP</i>	<i>55</i>
<i>Tabel 6 : Kartu Data Aparat Kritik ing Teks SPASSP</i>	<i>55</i>
<i>Tabel 7 : Kartu Data Piwulang Moral</i>	<i>55</i>
<i>Tabel 8 : Kartu Data Deskripsi Naskah SW</i>	<i>59</i>
<i>Tabel 9 : Wujuding Aksârâ Jâwâ sâhâ Pasanganipun wontên ing Teks SPASSP</i>	<i>72</i>
<i>Tabel 10 : Wujuding Aksârâ Murdâ wontên ing Teks SPASSP.....</i>	<i>75</i>
<i>Tabel 11 : Wujuding Sandhangan Swârâ wontên ing Teks SPASSP</i>	<i>76</i>
<i>Tabel 12 : Wujuding Sandhangan Panyigêg Wandâ wontên ing Teks SPASSP</i>	<i>77</i>
<i>Tabel 13 : Wujuding Sandhangan Wyanjânâ.....</i>	<i>77</i>
<i>Tabel 14 : Panyêrating Tândhâ Diakritik é, è, sâhâ ê.....</i>	<i>78</i>
<i>Tabel 15 : Tulâdhâ Panyêrating hâ ingkang Ampang</i>	<i>78</i>
<i>Tabel 16 : Tulâdhâ Panyêrating hâ ingkang Cêthâ</i>	<i>79</i>
<i>Tabel 17 : Tulâdhâ Panyêrating Aksârâ ny dados n.....</i>	<i>79</i>
<i>Tabel 18 : Tulâdhâ Panyêrating Taling-tarung Palsu /o/ dados /â/</i>	<i>80</i>
<i>Tabel 19 : Tulâdhâ Panyêrating Têmbung Dwilinggâ</i>	<i>80</i>
<i>Tabel 20 : Tulâdhâ Panyêrating Têmbung Dwipurwâ</i>	<i>81</i>
<i>Tabel 21 : Tulâdhâ Panyêrating Aksârâ Rangkêp.....</i>	<i>81</i>
<i>Tabel 22 : Tulâdhâ Panyêrating Aksârâ Jâwâ (yâ)/(wâ) Dipunsêrat dados Aksârâ Latin (â)</i>	<i>82</i>
<i>Tabel 23 : Tulâdhâ Panyêrating Aksârâ Kapital</i>	<i>83</i>

<i>Tabel 24 : Tulådha Panyêrating Atêr-atêr Anuswâra.....</i>	84
<i>Tabel 25 : Tulådha Panyêrating Tåndha Pamaos</i>	84
<i>Tabel 26 : Asiling Transliterasi Standar sâha Suntingan Standar ing Teks SPASSP</i>	86
<i>Tabel 27 : Aparat Kritik</i>	95
<i>Tabel 28 : Ciri Khas Sêrataning Teks SPASSP</i>	99
<i>Tabel 29 : Asiling Suntingan Standar sâha Terjemahan ing Teks SPASSP.....</i>	104
<i>Tabel 30 : Pérangan Wangsalan miturut Jinising Piwulang Moral.....</i>	117

PRATÉLAN CUPLIKAN

Cuplikan 1 : Irah-irahaning <i>Naskah SW</i>	64
Cuplikan 2 : Panganggit, Taunipun <i>Naskah</i> Dipunsêrat, sâhå Papan Panyêrating <i>Naskah SW</i>	65
Cuplikan 3 : Samak <i>Luar Naskah SW</i>	66
Cuplikan 4 : Samak <i>Dalam Naskah SW</i>	67
Cuplikan 5 : <i>Stempel</i> Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta wontên ing <i>Naskah SW</i>	70

PRATÉLAN GAMBAR

Gambar 1 : Ukuraning <i>Naskah SW</i>	68
Gambar 2 : Ukuraning <i>Teks SPASSP</i>	68

PRATÉLAN BAGAN

<i>Bagan 1 : Lampahing Panalitèn Filologi</i>	48
---	----

PRATÉLAN LAMPIRAN

<i>Lampiran 1 : Naskah Sêrat Wangsalan</i>	196
<i>Lampiran 2 : Asiling Transkripsi Teks “Sinambêtan Piwulang, Awêwatan Saranduning Sarirå ingkang Pantês”</i>	212
<i>Lampiran 3 : Sêrat Idin Panalitèn</i>	236

PRATÉLAN CÊKAKAN

Cêkakan 1 : *SW minangka Sêrat Wangsalan*

Cêkakan 2 : *SPASSP minangka Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning
Sarirå ingkang Pantês*

PANDOM EJAAN

Pandom *ejaan* ingkang dipunginakakên wontên ing *karya ilmiah* mênika wontên kalih, inggih mênika pandom *ejaan* kanggé bâsa Indonesia sâha pandom *ejaan* kanggé bâsa Jawi. Pandom *ejaan* bâsa Indonesia sadayanipun ngginakakên *Ejaan Bahasa Indonesia yang Disempurnakan (EYD)*. Wondéné pandom *ejaan* bâsa Jawi sakêdhik radi nyêbal saking *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Balai Bahasa Yogyakarta, 2006), inggih mênika tândhâ ê kanggé nyêrat *fonem* / ə / ungêlipun ê kados ing têmbung **mangrêtos** “*mengetahui*”; mênika tândhâ é kanggé nyêrat *fonem* / e / ungêlipun ê kados ing têmbung **wondéné** “*akan tetapi*”; sâha tândhâ è kanggé nyêrat *fonem* / æ / ungêlipun è kados ing têmbung **panalitèn** “*penelitian*”. Sasanèsipun mênika tândhâ â kanggé nyêrat *fonem* / ɔ / ungêlipun â kados ing têmbung **bâsa** “*bahasa*”.

Tândhâ sambung (-) kaginakakên kanggé nyêrat têmbung andhahan, inggih kanggé milahakên antawisipun têmbung abâsa Indonesia ingkang kawuwuhan atêr-ater **dipun-** sâha panambang **-akên**. Tuladhanipun, inggih mênika *dipun-terjemah-akên*.

Irah-irahan *naskah* sâha pêthikan-pêthikan abâsa Jawi ngginakakên *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Balai Bahasa Yogyakarta, 2006) kanggé nggampilakên panyêratipun. Ananging, kanggé aksârâ e ngginakakên tândhâ ê kanggé nyêrat *fonem* / ə / , tândhâ é kanggé nyêrat *fonem* / e / , tândhâ è kanggé nyêrat *fonem* / æ / , sâha aksârâ a (lêgênâ) ngginakakên tândhâ â kanggé nyêrat *fonem* / ɔ / .

Sadâyâ irah-irahaning buku ingkang kasêrat mawi aksârâ Latin ingkang ngginakakên *ejaan* sadèrèngipun *EYD*, têtêp kasêrat mênâpâ wontênipun murih têtêp kajagi aslinipun, ugi supados botên nuwuhakên salah tapsir. Kanggé irah-irahaning buku utawi *naskah* sêratan aksârâ Jâwâ kajumbuhakên kaliyan *EYD*.

**KAJIAN FILOLOGI SÂHÂ PIWULANG MORAL WONTÊN TEKS
“SINAMBÊTAN PIWULANG, AWÊWATON SARANDUNING SARIRÂ
INGKANG PANTÊS” ING SÊRAT WANGSALAN**

**déning: Dianati Zuhidni
NIM 1420524409**

SARINING PANALITÈN

Panalitèn mênikâ ngêwrat ênêm ancas panalitèn. Sasampunipun nindakakên *inventarisasi naskah*, ancasing panalitèn mênikâ kanggé: (1) ngandharakên *deskripsi naskah SW*, (2) ndamêl *transkripsi teks SPASSP*, (3) ndamêl *transliterasi teks SPASSP*, (4) ndamêl *suntingan teks SPASSP*, (5) ndamêl *terjemahan teks SPASSP*, sâhâ (6) ngandharakên *piwulang moral wontên ing teks SPASSP*.

Panalitèn mênikâ ngginakakên *metode panalitèn deskriptif sâhâ metode panalitèn filologi modern*. Panalitèn *deskriptif* dipunginakakên kanggé ngandharakên panalitèn *skripsi mênikâ*, kanggé ngêmpalakên sadâyâ prakawis ngéngingi kawontênanipun *naskah*, sâhâ kanggé ngandharakên isining *teks* gayut kaliyan *piwulang moral*. *Metode panalitèn filologi* dipunginakakên kanggé nggarap *naskah SW* ingkang kasêrat mawi aksârâ Jâwâ cithak. *Sumber panalitèn mênikâ*, inggih *naskah SW sâhâ teks SPASSP*, déné *sumber data* panalitèn inggih mênikâ *teks SPASSP koleksi Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta*. *Teknik ngêmpalakên data* ing panalitèn mênikâ inggih kanthi *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks*, sâhâ pangrêmbaging isining *teks*. *Analisis data* ngginakakên *teknik analisis deskriptif*. *Validitas* ingkang dipunginakakên, inggih mênikâ *validitas semantik*. *Reliabilitas* ingkang dipunginakakên, inggih mênikâ *reliabilitas intrarater sâhâ reliabilitas interrater*.

Asiling panalitèn mênikâ ngandharakên gayut kaliyan *naskah SW sâhâ teks SPASSP* wontên ênêm bab. Ingkang kaping satunggal ngandharakên *deskripsi naskah SW* ingkang kawontênanipun taksih saé, wêtah, sêratanipun taksih sagêd dipunwaos kanthi cêthâ. Kaping kalih, *transkripsi teks SPASSP* dipungarap kanthi nyêrat malih *teks SPASSP* mawi aksârâ Jâwâ ingkang kasêrat carik, kados mênâpâ wontênipun. Kaping tigâ, *transliterasi teks SPASSP* ngasilakên *kekhasan teks*. Kaping sakawan, *suntingan teks SPASSP* dipungarap kanthi ngirangi utawi nambahi aksârâ, wândâ, ukârâ ingkang *korup*, kapanggihakên sangang têmbung ingkang dipunsêrat ing *aparât kritik*. Kaping gangsal, *terjemahan teks SPASSP*, wontên kalih têmbung ingkang kapanggihakên ing cathêtan *terjemahan*. Kaping ênêm, *teks SPASSP* ngêwrat sakawan *piwulang moral*, inggih mênikâ *piwulang moral* gayut kaliyan Tuhan, *piwulang moral* gayut kaliyan tiyang sanès, *piwulang moral* gayut kaliyan awakipun piyambak, sâhâ *piwulang moral* gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès, sâhâ awakipun piyambak.

Pamijining têmbung: kajian filologi, piwulang moral wontên ing teks SPASSP

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panalitèn

Ing tlatah Indonesia mliginipun tlatah Jawi, kathah têtilaraning tiyang jaman rumiyin. Têtilaraning tiyang jaman rumiyin mênika wontên ingkang lésan wontên ingkang awujud sêratan. Têtilaran ingkang kalêbêt lésan inggih mênika cariyos, bâsa, *teka-teki*, paribasan, sâha sêkar (Mulyadi: 2013). Sasanèsipun paribasan, têtilaran ingkang kalêbêt lésan sâha ngêwrat *teka-teki*, inggih mênika wangsalan. Wangsalan inggih mênika unèn-unèn ingkang mèh sami kaliyan cangkriman kanthi mratélakakên batanganipun. Anggènipun mratélakakên batanganipun kanthi nêdahakên satunggal wandâ utawi langkung (Padmosoekotjo, 1960: 6).

Wangsalan tumrapipun tiyang Jawi dados sarâna kanggé paring pitutur dhatêng wiranèm ing jaman samênika. Prakawis ingkang njalari inggih mênika kathahipun wiranèm ingkang sampun botên mangrêtos dhatêng têtilaraning tiyang jaman rumiyin. Sasanèsipun minangka sarâna kanggé paring pitutur, ginanipun wangsalan tumrapipun tiyang Jawi, inggih mênika minangka pasêmon ingkang dipuntujokakên dhatêng tiyang sanès. Bab mênika jumbuh kaliyan watakipun tiyang Jawi ingkang gadhah raos pakèwêd manawi badhé ngandharakên prakawis dhatêng tiyang sanès. Kanthi makatên, wangsalan mênika dados salah satunggaling têtilaran tiyang jaman rumiyin ingkang kalêbêt lésan sâha murakabi sangêt tumrapipun tiyang Jawi.

Têtilaran ingkang lésan sampun dipunandharakên ing nginggil, wondéné têtilaran ingkang awujud sêratan inggih mênika prasasti, *dokumen, naskah, piagam*,

babad, lan sapanunggalanipun. Salah satunggaling têtilaran ingkang awujud sêratan sâhâ kasêrat wontên ing dlancang inggih mênikâ *naskah*. *Naskah* inggih mênikâ sêratan anggitan ingkang taksih asli utawi salinanipun, ingkang kasêrat wontên ing dlancang/kêrtas. *Naskah* Jawi adatipun dipunsêrat mawi aksârâ Jâwâ utawi aksârâ Latin sâhâ mawi bâsâ Jawi (Jawi Kinâ, Jawi *Pertengahan*, Jawi Anyar) (Mulyani, 2013: 1).

Naskah ingkang kasêrat mawi aksârâ Jâwâ sâhâ mawi bâsâ Jawi mênikâ kêdah dipunlêstantunakên. Pamanggih mênikâ jumbuh kaliyan pamanggihipun Robson (1988: 1), bilih *Indonesia did know written literature, in the form of hand-written books manuscripts. Writing was used to record matters considered worthy of preservation*. Ing Indonesia wontên kasusastran ingkang awujud sêratan, inggih mênikâ buku sêratan tangan utawi dipunwastani *naskah*. Sêratan mênikâ dipunginakakên kanggé nyêrat bab-bab ingkang kêdah dipunlêstantunakên.

Prakawis ingkang njalari *naskah* kêdah dipunlêstantunakên, amargi *naskah* ngêwrat *teks* utawi andharan ingkang ngandharakên bab *aspek kehidupan masa lampau*. *Naskah* mênikâ ngêwrat *teks* ingkang isinipun wontên 14 jinis. Adhêdhasar isining *teks*, jinising *naskah* wontên (1) sêjarah, (2) sârâsilah, (3) hukum, (4) bab ringgit, (5) sastrâ ringgit, (6) sastrâ, (7) piwulang, (8) Islam, (9) primbon, (10) bâsâ, (11) musik, (12) *tari-tarian*, (13) *adat istiadat*, sâhâ (14) *lain-lain* (Behrend, 1990: x-xiii).

Kathahing jinis *naskah* adhêdhasar isining *teks* ing nginggil, salah satunggaling jinis *naskah* ingkang asring kapanggihakên inggih mênikâ jinis piwulang. Piwulang kapérang dados mapintên-pintên pérangan, inggih mênikâ

wontên piwulang *moral*, piwulang *mistik*, lan sapanunggalanipun. Piwulang *moral* inggih mênikå piwulang ingkang gayut kaliyan solah-bawaning manungså. Jinising piwulang *moral* wontên sakawan, inggih mênikå piwulang *moral* gêgayutanipun manungså kaliyan Allah, gêgayutanipun manungså kaliyan manungså, gêgayutanipun manungså kaliyan awakipun piyambak, sårå gêgayutanipun manungså kaliyan alam.

Piwulang *moral* ingkang gêgayutanipun manungså kaliyan Allah têngêsipun inggih mênikå manungså minångkå hamba kêdah ngibadah kados mênåpå ingkang dados paréntahipun Allah. Mênåpå ingkang wontên ing alam donyå mênikå sadayanipun kêrsaning Allah. Salajêngipun, têngêsipun ingkang piwulang *moral* gêgayutanipun manungså kaliyan manungså inggih mênikå anggènipun sêsrawungan kaliyan tiyang sanès mênikå kêdah nganggé têpa-slirå. Manungså minångkå *makhluk sosial* ingkang botên sagêd gêsang piyambak kêdah ngraosakên raos rumangså sårå êmpan papan.

Wondéné piwulang *moral* ingkang gêgayutanipun manungså kaliyan awakipun piyambak têngêsipun inggih mênikå manungså kêdah nuntun dhiri pribadinipun wontên ing pagêsangan ingkang saé. Manungså sagêd nglampahi laku batin anggènipun *menaklukkan* dhiri pribadinipun, kanthi makatên sagêd dados manungså ingkang pasrah, sumarah, sårå sumèrèh dhatêng Allah. Ingkang pungkasan piwulang *moral* gêgayutanipun manungså kaliyan alam, têngêsipun inggih mênikå manungså kêdah rumangså manawi gêsang wontên ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal kaliyan *makhluk* sanèsipun. Prakawis ingkang njalari

inggih mênikå, Allah sampun nyiptakakên jin sâhå manungså kanthi gêsang sêsarêngan.

Sadâyå péranganipun piwulang *moral* sampun kaandharakên wontên ing nginggil, wondéné têngêsipun piwulang *mistik* inggih mênikå piwulang ingkang gayut kaliyan manunggaling kawulå Gusti. Piwulang *mistik* mênikå gayut kaliyan hal-hal ghaib ingkang botên sagêd kaandharakên kanthi *rasional*. Ancasipun piwulang *mistik* inggih mênikå ngraosakên raos manunggal kaliyan Gusti inggih ngraosakên kasampurnaning gêsang ingkang sajatos.

Sasanèsipun piwulang *moral* sâhå piwulang *mistik*, salah satunggalipun piwulang ingkang kawrat ing salêbêting *naskah* inggih mênikå piwulang bab awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês. Piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês inggih mênikå piwulang ingkang gayut kaliyan pathokaning sadâyå sarirå ingkang pantês (Poerwadarminta, 1939: 546-547). *Naskah* ingkang ngêwrat piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês sâhå ngêwrat wangsalan inggih mênikå *naskah Sêrat Wangsalan*. Wangsalan ing salêbêting *Sêrat Wangsalan* mênikå minangkå sarånå kanggé ngandharakên piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês.

Kanggé nglêstantunakên *naskah* sâhå mangrêtosî isinipun *teks Sêrat Wangsalan* kanthi cârå panalitèn *filologi*. *Filologi* inggih mênikå salah satunggaling ngèlmi ingkang kaginakakên kanggé sarånå mangrêtosî bab-bab sastrå ingkang têbanipun taksih wiyar ingkang gayut kaliyan bab bâså, kasusastran, sâhå kabudayan (Baroroh-Baried, 1985: 1). Panalitèn ingkang ngginakakên *filologi* katindakakên kathi lampahing panalitèn *filologi* ingkang mligi, lajêng lampahing

panalitèn *filologi* inggih mênika (1) *inventarisasi naskah*, (2) *deskripsi naskah*, (3) *transkripsi teks*, (4) *transliterasi teks*, (5) *suntingan teks*, (6) *terjemahan teks*, sâha (7) *analisis isining teks*.

Lampahing panalitèn *filologi* dipunwiwiti kanthi *inventarisasi naskah*, inggih mênika *mendata naskah-naskah* ingkang sajinis. *Inventarisasi naskah* katindakakên adhêdhasar *studi katalog* sâha ningali piyambak kawontênaning *naskah*. *Studi katalog* mênika katindakakên kanthi maos mapintên-pintên *katalog*. *Inventarisasi naskah* ingkang katindakakên adhêdhasar *studi katalog* mênika sagêd dipunmangrêtosî gêgambaran *fisik* sâha *nonfisik naskah* kanthi ringkês. Kanthi makatên, katrangan ingkang kasêrat wontên *katalog* botên cêkap kanggé nindakakên panalitèn, pramilâ kêdah ningali piyambak wontên ing papan panyimpêning *naskah*. Asiling *inventarisasi naskah* kanthi *studi katalog* kasêrat lumantar *tabel* kados ing ngandhap mênika.

Tabel 1: Asiling *Studi Katalog Naskah Sêrat Wangsalan*

No.	<i>Katalog Naskah</i>	<i>Nomer Koleksi</i>	<i>Gunggunging Naskah Sêrat Wangsalan</i>
1.	<i>Katalog Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta</i>	100 Puj S	1
2.	<i>Katalogisasi Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Yogyakarta</i>	-	-
3.	<i>Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 1 Museum Sonobudoyo Yogyakarta</i> (Behrend, 1990)	-	-
4.	<i>Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 2 Kraton Yogyakarta</i> (Lindsay, 1994)	-	-
5.	<i>Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 3-A Fakultas Sastra Universitas Indonesia</i> (Behrend sâha Titik Pudjiastuti, 1997a)	-	-

Lajêngipun *tabel*

No.	<i>Katalog Naskah</i>	<i>Nomer Koleksi</i>	<i>Gunggunging Naskah Sêrat Wangsalan</i>
6.	<i>Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 3-B Fakultas Sastra Universitas Indonesia (Behrend sâhå Titik Pudjiastuti, 1997b)</i>	-	-
7.	<i>Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 4 Perpustakaan Nasional Republik Indonesia (Behrend, 1998)</i>	-	-
8.	<i>Katalog Naskah-naskah Perpustakaan Pakualaman (Saktimulya, 2005)</i>	-	-
9.	<i>Katalog Balai Bahasa Yogyakarta</i>	-	-
10.	<i>Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Book in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta (Girardet, 1983)</i>	-	-
11.	<i>Leiden University Libraries Catalogue (https://catalogue.leidenuniv.nl/primo_library/libweb/action/search.do?vid=UBL_V1 kaundhuh tanggal 05 Maret 2018)</i>	-	-
Gunggunging <i>naskah Sêrat Wangsalan</i> ingkang kapanggihakên			1

Adhêdhasar sêratan *tabel* asiling *studi katalog* ing nginggil, kapanggihakên satunggal *eksemplar naskah Sêrat Wangsalan* ingkang kasimpên wontên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta kanthi *kode koleksi* 100 Puj S. Salajêngipun, sasampunipun katindakakên *inventarisasi naskah mawi studi katalog*, lajêng katindakakên kanthi ningali piyambak kawontênaning *naskah*, inggih wontên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta. Adhêdhasar *studi katalog sâhå pengamatan langsung mênika inventarisasi naskah*-ipun sampun kaanggêp cêkap, lajêng katêmtokakên *objek panalitèn filologi* inggih mênika *naskah sâhå teks Sêrat Wangsalan*, mliginipun *teks* “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês”.

Objek panalitèn filologi inggih mênika *naskah Sêrat Wangsalan* (salajêngipun kasêrat kanthi *SW*) sâha *teks* “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês” (salajêngipun kasêrat kanthi *SPASSP*). Sajatosipun, ing salêbêting *naskah SW* wontên kalih pérangan *teks*. Pérangan satunggal inggih mênika *teks* kanthi irah-irahan “Babaripun Wangsalan ingkang Ngêwrat Sêkar-sêkaran”. Wondéné ingkang kaping kalih inggih mênika *teks* kanthi irah-irahan “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês”. Ananging, ingkang dipunginakakên minangkâ *sumber data* tumrap panalitèn mênika, inggih *teks* ingkang irah-irahanipun “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês”.

Pawadan botên kapilihipun *teks* ingkang irah-irahanipun “Babaripun Wangsalan ingkang Ngêwrat Sêkar-sêkaran”, amargi botên jumbuh kaliyan irah-irahaning panalitèn. Pramila, irah-irahanipun panalitèn mênika dipunjumbuhakên kaliyan irah-irahaning *teks* ingkang ancasing panalitènipun inggih mênika ngandharakên piwulang bab awêwaton saranduning sarirâ ingkang pantês.

Salajêngipun, pawadan pamilihing *teks* ingkang irah-irahanipun “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês” inggih mênika, *teks* ngêwrat piwulang ingkang langkung kathah katimbang *teks* ingkang kaping satunggal. Piwulang ingkang kawrat ing salêbêting *teks* mênika piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, gayut kaliyan tiyang sanès, sâha gayut kaliyan awakipun piyambak. Piwulang mênika murakabi tumrapipun masarakat kanggé nindakakên pagêsangan sabên dintènipun sâha kanggé sangu gêsang ing alam akir samangké.

Naskah SW kasimpên ing perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta. *Naskah SW* kalêbêt *naskah* cithak, kasêrat mawi aksârâ Jâwâ, sâhâ dhapukanipun gancaran (*prosa*). *Naskah SW* ugi kasêrat mawi bâsâ Jawi Anyar kanthi undhâ-usuk ngoko, krâmâ, sâhâ kawi adhêdhasar katrangan saking irah-irahaning *naskah* sâhâ isining *naskah*. *Naskah SW* mênikâ dipunsêrat déning R. Pujaharja ing Surakarta rikâlâ taun 1924. Prakawis mênikâ kasêrat wontên ing samaking *naskah SW*. Wondéné *naskah SW* dipundadosakên *objek* panalitèn *filologi* kanthi pawadan tartamtu. Pawadan pamilihing *naskah SW* sâhâ *teks SPASSP* kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

1. *Naskah SW* mênikâ dèrèng naté dipuntaliti.
2. *Naskah SW* mênikâ kalêbêt *naskah* Jawi Kinâ (taun 1924) ingkang kêdah dipunlêstantunakên.
3. Kawontênanipun *naskah SW* mênikâ sampun wontên ingkang gripis sâhâ bolong amargi dipunkrikiti rêngêt. Kanthi makatên, manawi botên énggal-énggal dipuntaliti *naskah*-ipun sagêd rusak, utawi sagêd ugi *teks* ingkang kawrat ing salêbêting *naskah* ugi badhé rusak, pramilâ éman sangêt manawi botên dipuntaliti isinipun.
4. *Naskah SW* isinipun piwulang, inggih mênikâ bab piwulang *moral* ingkang dados isining *teks SPASSP*. Piwulang mênika murakabi tumrap gêsang ing masarakat jaman samênika, amargi sagêd dipuncakakên kanggé nindakakên pagêsangan ingkang saé.

Jinising sêratan *naskah SW* inggih mênikâ sêratan cithak, kanggé nglêstantunakên *naskah* mênikâ dipundamêl alih tulisipun, inggih kanthi

transkripsi. Wondéné *metode* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik*, ingkang dipuntindakakên kanthi nyêrat malih *naskah SW* mawi aksårå Jåwå carik utawi sêratan tangan.

Wontên ing jaman samênikå kathah tiyang mliginipun wiranèm ingkang sampun botên sagêd maos aksårå Jåwå. Pramila wontên ing panalitèn mênikå ugi dipundamêl alih tulisipun inggih mênikå kanthi *transliterasi*. Wondéné *metode* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode transliterasi standar*. Sêrataning *naskah SW* kanthi aksårå Jåwå kasêrat malih kanthi aksårå Latin. Ancasipun kadamêl alih tulis kanthi *transliterasi* inggih mênikå supados pårå pamaos ingkang botên paham sêratan aksårå Jåwå sagêd mangrêtos isinipun *naskah SW*.

Manawi alih tulis sampun katindakakên, salajêngipun inggih mênikå *suntingan teks*. Ancasipun ndamêl *suntingan teks* inggih mênikå nglêrêsakên têtêmbungan ingkang kasêrat klèntu wontên ing *teks SPASSP*. Ananging, taksih têtêp nglêstantunakên têtêmbungan ingkang dados *ciri khas*-ing *teks SPASSP*. Têmbung-têmbung ingkang kasêrat klèntu mênikå dipunéwahi adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) sårå dipunjumbuhakên kaliyan EYD (Ejaan yang Disempurnakan) ingkang taksih dipunginakakên.

Sasampunipun alih tulis dipuntindakakên, kalajêngakên nindakakên *suntingan teks* sårå *aparatur kritik*, lampahing panalitèn salajêngipun inggih mênikå *terjemahan teks*. *Terjemahan teks* katindakakên kanthi ancas supados nggampilakên pårå pamaos ingkang botên paham kaliyan bårå Jawi anggènipun maos *teks*. Sasampunipun *terjemahan teks* kalampahan, salajêngipun inggih mênikå

ngrêmbag bab isining *teks*. Isining *teks* prêlu dipuntaliti supados sagêd mangrêtos mênâpâ kémawon ingkang kawrat ing salêbêting *teks*.

Adhêdhasar andharan ing nginggil, lampahing panalitèn *filologi* saking *inventarisasi naskah* dumugi *analisis* isining *teks* kanggé nglêstantunakên *naskah* sâhâ mangrêtos isining *teks SPASSP*. Isinipun *teks SPASSP* inggih mênikâ bab piwulang *moral*. Piwulang mênikâ murakabi tumrap gêsanging masarakat wiwit jaman rumiyin, jaman samênikâ, ngantos jaman samangké.

B. Undêraning Prakawis

Adhêdhasar dhasaring panalitèn wontên ing nginggil, wontên prakawis-prakawis ingkang prêlu dipunrêmbag. Prakawis-prakawis ingkang prêlu dipunrêmbag wontên ing panalitèn mênika kados ing ngandhap mênikâ.

1. Jinising *naskah* Jawi adhêdhasar andharan isining *teks*
2. *Inventarisasi naskah SW*
3. *Deskripsi naskah SW*
4. *Transkripsi teks SPASSP*
5. *Transliterasi teks SPASSP*
6. *Suntingan teks SPASSP*
7. *Terjemahan teks SPASSP*
8. Piwulang *moral* wontên *teks SPASSP* ing *naskah SW*

C. Watêsaning Prakawis

Adhêdhasar undêraning prakawis ing nginggil ingkang taksih wiyar, prêlu dipunwatêsi prakawis-prakawis ingkang dipunrêmbag. Wondéné watêsaning prakawis ingkang katêtêpakên ing panalitèn kados ing ngandhap mênika.

1. *Deskripsi naskah SW*
2. *Transkripsi teks SPASSP*
3. *Transliterasi teks SPASSP*
4. *Suntingan teks SPASSP*
5. *Terjemahan teks SPASSP*
6. *Piwulang moral wontên teks SPASSP ing naskah SW*

D. Isining Prakawis

Isining prakawis mênika adhêdhasar undêraning prakawis sâha watêsaning prakawis. Wondéné isining prakawis ingkang katêtêpakên ing panalitèn kados ing ngandhap mênika.

1. *Kadospundi deskripsi naskah SW?*
2. *Kadospundi transkripsi teks SPASSP?*
3. *Kadospundi transliterasi teks SPASSP?*
4. *Kadospundi suntingan teks SPASSP?*
5. *Kadospundi terjemahan teks SPASSP?*
6. *Mênâpâ kémawon piwulang moral wontên teks SPASSP ing naskah SW?*

E. Ancasing Panalitèn

Adhêdhasar wosing prakawis ing nginggil sagêd kapêndhêt ancasing panalitèn. Wondéné ancasing panalitèn kaandharakên kados ing ngandhap mênika.

1. Ngandharakên *deskripsi naskah SW*
2. Ndamêl *transkripsi teks SPASSP*
3. Ndamêl *transliterasi teks SPASSP*
4. Ndamêl *suntingan teks SPASSP*
5. Ndamêl *terjemahan teks SPASSP*
6. Ngandharakên piwulang *moral* wontên *teks SPASSP* ing *naskah SW*

F. Paédahing Panalitèn

Sabên panalitèn kaajab sagêd maédahi tumrap pârâ pamaos. Asiling panalitèn *naskah SW* sâhâ *teks SPASSP* dipunajab sagêd mumpangati kanggé pârâ pamaos. Paédahing panalitèn mênika gayut kaliyan bab *teoritis* sâhâ praktis, ingkang kaandharakên wontên ing ngandhap mênika.

1. Paédah *Teoritis*

Panalitèn mênika kaangkah saged migunani mliginipun cârâ ngêcakakên ngèlmi *filologi*, inggih kanggé naliti *naskah Jawi*. Kajawi saking mênika, asiling panalitèn mênika kaangkah sagêd dados satunggaling tuladhâ lampahing panalitèn ingkang ngêcakakên *teori* sâhâ panalitèn kanthi *filologi modern*.

2. Paédah *Praktis*

- a. *Data-data* asiling panalitèn kaangkah migunani kanggé pamaos, mliginipun kawruh bab piwulang *moral* wontên ing pagêsan sâhâ sagêd dipuncakakên déning pamaos wontên ing pagêsan.

- b. Asiling *transkripsi teks SPASSP* kaangkah sagêd kanggé nglêstantunakên *naskah* kinâ kanthi ndamêl *manuskrip*-ipun utawi *naskah* ingkang *teks*-ipun sinêrat mawi tangan. Dados, manawi danguning dangu sinaosâ kawontênaning *naskah SW* sangsâyâ risak, nanging *teks*-ipun taksih sagêd dipunwaos saking asiling *transkripsi*-nipun.
- c. *Transliterasi teks SPASSP* mênikâ sagêd ngasilakên sêratan *teks* ingkang langkung gampil dipunmangrêtosi pamaos, amargi mawi aksârâ Latin.
- d. *Terjemahan teks SPASSP* mênikâ ngasilakên sêratan abâsâ Indonesia ingkang langkung gampil dipunmangrêtosi déning pamaos ingkang botên mangrêtos andharan kanthi bâsâ Jawi.
- e. Asiling *suntingan teks SPASSP* kaangkah nggampilakên anggènipun maos *teks SPASSP* mliginipun kanggé naliti isining *teks* wontên ing panalitèn mênikâ.

G. Pangrêtosan ingkang Gayut kaliyan Irah-irahan

1. *Kajian Filologi*

Kajian filologi kadhapuk saking kalih têmbung, inggih mênikâ *kajian* sâhâ *filologi*. *Kajian* inggih mênikâ madosi, nalisik, utawi naliti satunggaling prakawis. Panalitèn inggih mênikâ satunggaling cârâ *ilmiah* ingkang kaginakakên kanggé manggihakên *data* kanthi ancas tartamtu. Panalitèn ugi katindakakên ing salêbêting *proses* ndamêl *kajian*. Wondéné *filologi* inggih mênikâ ngèlmi ingkang gayut kaliyan *studi* bab bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayaning tiyang jaman rumiyin lumantar *naskah* sâhâ *teks*.

Kajian filologi inggih mênikå naliti ngèlmi ingkang gayut kaliyan bab bâså, kasusastran, sårå kabudayan asiling budåyå jaman rumiyin. *Kajian filologi* mênikå katindakakên kanthi lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênikå *inventarisasi naskah*, *deskripsi naskah*, *transkripsi teks*, *transliterasi teks*, *suntingan teks*, *terjemahan teks*, sårå *analisis* isining *teks* ingkang ngêwrat bab piwulang *moral*. Wondéné ingkang dados *objek kajian* panalitèn *filologi* inggih mênikå *naskah SW sårå teks SPASSP*.

2. Piwulang Moral

Piwulang *moral* kadhapuk saking kalih têmbung, inggih mênikå têmbung piwulang sårå têmbung *moral*. Piwulang têngêsipun, inggih mênikå pitutur, wêwarah, utawi pangajaran (Poerwadarminta, 1939: 495). Wondéné, *moral* têngêsipun inggih mênikå tumindakipun manungså ingkang sagêd mbédakakên pundi prakawis ingkang lêtês sårå pundi prakawis ingkang lêpat (Zakky, 2018). Dados, piwulang *moral* inggih mênikå pitutur ingkang gayut kaliyan tumindakipun manungså ingkang lêtês sårå ingkang lêpat. Bab mênikå prêlu dipuncakakên déning manungså ing pagêsangan samênikå.

3. Teks “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês”

Sinambêtan piwulang, awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês inggih mênikå salah satunggaling irah-irahan *teks* ingkang kawrat ing *naskah SW*. Têmbung sinambêtan mênikå kadhapuk saking têmbung sambêt ingkang kawuwuhan sêsêlan in. Têngêsipun têmbung sambêt inggih mênikå sambung (Poerwadarminta, 1939: 541). Têmbung piwulang sami kaliyan têmbung wulang

ingkang têngêsipun inggih mênikå pitutur, wêwarah, pangajaran (Poerwadarminta, 1939: 495). Têmbung awêwaton sami kaliyan têngbung wêwaton utawi waton ingkang têngêsipun inggih mênikå pathokan, paugêran, pranatan, adhêdhasar/miturut (Poerwadarminta, 1939: 658).

Manawi têngbung saranduning mênikå kadhapuk saking têngbung sarandu utawi srandu ingkang kawuwuhan panambang -ing dados saranduning. Têngbung saranduning têngêsipun inggih mênikå badan sakojur utawi badan sadâyå (Poerwadarminta, 1939: 546). Wondéné têngbung sarirå inggih mênikå badan utawi awak (Poerwadarminta, 1939: 547). Dados, piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês inggih mênikå piwulang adhêdhasar sadâyå badan ingkang pantês.

Piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês inggih mênikå salah satunggaling pranatan kanggé nglampahi pagêsan ingkang saé kados mênåpå ingkang dipunparèntah déning Allah. Manungså minångkå hamba Allah kêdah nglampahi mênåpå ingkang dados dhawhipun Allah. Lumantar sarirå, manungså sagêd ngêcakakên tindak-tanduk ingkang saé, amargi sabên *anggota* badan mêsti kémawon wontên têngês sårå ginanipun piyambak-piyambak. Lumantar badan ingkang sampun dipunparingakên déning Allah, manungså kêdah nglampahi pagêsan kados mênåpå ingkang samêstinipun.

4. *Sêrat Wangsalan*

Sêrat Wangsalan (SW) kadhapuk saking têngbung sêrat sårå wangsalan. Têngbung sêrat atêngês layang, jungkat, sårå tulis (Poerwadarminta, 1939: 559). Wondéné wangsalan têngêsipun inggih mênikå têtêmbungan wontên ing ukara ingkang dipunsamun. Batanganipun wangsalan dipuntêdahakên ing ukara

salajêngipun sâhâ namung dipuncangking wandanipun kémawon (Poerwadarminta, 1939: 656). Dados, *Sêrat Wangsalan* manawi dipuntêgêsi lumantar têngêsing têtêmbunganipun inggih mênikâ salah satunggaling layang ingkang isinipun bab têtêmbungan ing ukârâ ingkang dipunsamun sâhâ wontên batanganipun.

Sêrat Wangsalan mênikâ salah satunggaling irah-irahan *naskah* Jawi ingkang dados *koleksi*-ipun perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta. *Naskah SW* mênikâ kaanggit wontên ing Surakarta déning R. Pujaharja. *Naskah SW* inggih mênikâ salah satunggaling *naskah* cithak ingkang kasêrat mawi aksârâ Jâwâ sâhâ abâsâ Jawi Anyar. Isinipun *naskah SW* mênikâ wontên kalih pérangan *teks*, inggih *teks* kanthi irah-irahan “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês” sâhâ “Babaripun Wangsalan ingkang Ngêwrat Sêkar-sêkaran”. Ingkang dipundadosakên *sumber data*-ning panalitèn inggih mênikâ *teks* kanthi irah-irahan “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês”.

BAB II GĚGARAN *TEORI*

A. *Kajian Filologi*

1. PangrĚtosan *Filologi*

Filologi kadhapuk saking bāsā Yunani inggih mĚnikā tĚmbung *philos* ingkang tĚgĚsipun ‘trĚsnā’, kaliyan tĚmbung *logos* ingkang tĚgĚsipun ‘tĚmbung’. Dados, tĚgĚsipun tĚmbung *filologi* inggih mĚnikā ‘trĚsna tĚmbung’. SalajĚngipun tĚgĚsipun tĚmbung mĚnikā dados tĚmbung ‘rĚmĚn sinau’, ‘rĚmĚn ngĚlmi’, ‘rĚmĚn sastrā’, sāhā ‘rĚmĚn budāyā’ (Shipley lumantar Baroroh-Baried, 1985: 1).

AdhĚdhasar *Kamus Istilah Filologi* (1977: 27), tĚgĚsing tĚmbung *filologi* inggih mĚnikā *studi* ngĚlmi ingkang kaginakakĚn kanggĚ sarānā ngrĚmbag bab *kerokhanian* bāngsā sāhā naliti kabudayan lumantar bāsā kaliyan sastranipun. Miturut Mulyani (2014: 1), *filologi* inggih mĚnikā *disiplin* ingkang gayut kaliyan *studi* asiling budāyā (asiling pamikir, pangraos, kapitadosan, *adat kebiasaan*, sāhā *nilai-nilai* ingkang wontĚn ing pagĚsanganing masarakat) manungsā ing jaman rumiyin. WondĚné miturut Sulastin-Sutrisno (1981: 1), *filologi* inggih mĚnikā ngĚlmi ingkang kaginakakĚn kanggĚ sarānā sāhā dhasar nyinaoni *studi* sastrā utawi *taraf pendahuluan*-ing ngĚlmi sastrā.

Pamanggih sanĚsipun inggih mĚnikā Djamaris (2002: 3), ingkang ngandharakĚn bilih *filologi* inggih mĚnikā salah satunggaling ngĚlmi ingkang *objek* panalitĚnipun inggih mĚnikā *naskah-naskah* sāhā *teks-teks* lami. *Filologi* inggih mĚnikā *studi* ingkang kaginakakĚn kanggĚ sasānā ngrĚmbag bab kabudayan ing jaman rumiyin lumantar *naskah* sāhā *teks*. Jumbuh kaliyan pamanggihipun Turner (2014: 1), bilih ‘*philology*’ *is the only label large enough to cover all such studies*

of language, languages, and texts. Filologi inggih mênikå salah satunggaling ngèlmi ingkang agêng ingkang gayut kaliyan *studi* bab bâså sâhå *teks*.

Saking andharan-andharan ing nginggil, sagêd kapêndhêt dudutanipun bilih *filologi* inggih mênikå ngèlmi ingkang gayut kaliyan bab bâså, kasusastran, sâhå kabudayaning manungså wontên ing jaman rumiyin lumantar *naskah* sâhå *teks*. Adhêdhasar katrangan mênikå, pangrêtosan *filologi* dipunginakakên wontên ing panalitèn mênikå amargi *objek* panalitènipun inggih mênikå *naskah* SW sâhå *teks* SPASSP. Salajêngipun, panalitèn *filologi* dipunginakakên kanggé sarånå ngandharakên isining *teks* SPASSP ingkang kasêrat sarånå ngèlmi ingkang gayut kaliyan bab bâså, kasusastran, sâhå kabudayan.

2. Aliran Filologi

Teks ingkang kasêrat ing salêbêting *naskah* minangkå têtilaraning tiyang jaman rumiyin kathah ingkang sampun dipunsalin. Miturut Karsono (2008: 63-65) anggènipun ndamêl salinan *teks* dipunjalar saking: 1) kanggé nglêstantunakên *teks* supados botên ical, 2) tuwuh kêkajêngan nggadhahi *teks*, sâhå 3) wontènipun paréntah saking tiyang sanès.

Miturut Baroroh-Baried (1985: 2), *aliran filologi* wontên kalih, inggih mênikå *aliran filologi tradisional* sâhå *aliran filologi modern*. Andharanipun kados ing ngandhap mênikå.

a. Filologi Tradisional

Filologi tradisional dipunginakakên kanggé sarånå nalusur *naskah* asli ingkang ngêwrat *naskah* ingkang rusak utawi *korup* (Baroroh-Baried, 1985: 2). Panalitèn ingkang ngginakakên *filologi tradisional* inggih mênikå naliti adhêdhasar

teks ingkang rusak kanggé madosi *naskah* ingkang “asli”. *Filologi tradisional* kaginakakên kanthi ancas madosi *teks* ingkang kawrat ing *naskah* ingkang dipunanggêp cêlak kaliyan *teks* ingkang “asli”.

b. *Filologi Modern*

Wondéné ingkang *filologi modern* inggih mênikå naliti *naskah-naskah* ingkang kaanggêp minångkå asiling cipta ripta tiyang jaman rumiyin ingkang taksih sagêd kawaos ing jaman mênikå. Dados, mênåpå kémawon andharaning *naskah* dipunanggêp bab ingkang migunani tumraping masarat jaman samênikå. *Filologi modern* dipunginakakên wontên ing panalitèn *filologi* kanthi ancas kanggé mahami isining *teks*, kaénthå-énthå isinipun kanthi nglêrêsakên waosan utawi *teks* ingkang kasêrat lêpat sâhå gayut kaliyan bab bâså, kasusastran, kabudayan, agami, lsp ingkang jumbuh kaliyan kawontênaning *teks* rikålå dipunsêrat.

Adhêdhasar katrangan *aliran filologi* ing inggil, panalitèn mênikå ngginakakên *aliran filologi modern*. Bab mênikå kajumbuhakên kaliyan ancasing panalitèn, inggih mênikå kanggé mangrêtosu tuwin ngénthå-énthå isining *naskah* SW ingkang gayut kaliyan bab bâså, kasusastran, sâhå kabudayan (mliginipun piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês).

3. Ancasing *Filologi*

Ancasing *filologi* kapérang dados kalih, inggih mênikå ancasing *filologi umum* sâhå ancasing *filologi khusus* (Baroroh-Baried (1985:5). Ancasing *filologi* kaandharakên kados ing ngandhap mênikå.

a. Ancasing *filologi* ingkang umum

- 1) Kanggé mangrêtosu kabudayaning bângså lumantar asiling sastranipun ingkang awujud lésan utawi sêratan.
- 2) Mangrêtosu maknå sâhå paédahing *teks* kanggé masarakat ingkang nganggit.

- 3) Kanggé ngandharakên *nilai-nilai* budâyå jaman rumiyin minångkå dasar pangrêmbakaning kabudayan.
- 4) Kanggé nglêstantunakên *nilai-nilai* budâyå lami.

b. Ancasing filologi ingkang khusus

- 1) Kanggé ndamêl *suntingan teks* ingkang langkung cêlak kaliyan *teks* aslinipun.
- 2) Kanggé mangrêtosî sejarah bukanipun *teks* sâhå sejarah pangrêmbakaning *teks*.
- 3) Kanggé mangrêtosî *resepsi* pamaos sabên taun panampining *teks* kasêbut.

Adhêdhasar katrangan *ancasing filologi* ing nginggil, *ancasing filologi* tumrap *naskah SW* inggih mênikå kanggé mangrêtosî paédahing *teks* kanggé masarakat ingkang nganggit, kanggé ngandharakên sâhå nglêstantunakên *nilai-nilai* budâyå ing jaman rumiyin. Ancasing *filologi* sanèsipun inggih mênikå ndamêl *deskripsi naskah SW*, *transliterasi teks SPASSP*, *suntingan teks SPASSP*, sâhå *terjemahan teks SPASSP*. Ancasipun *suntingan teks* inggih mênikå nyawisakên *teks SPASSP* ingkang sampun rêsik saking sêratan ingkang botên jumbuh. Ancasing *terjemahan teks* inggih mênikå supados *teks SPASSP* sagêd kawaos déning tiyang ingkang botên mangrêtos bâså Jawi. Ingkang pungkasan inggih mênikå *analisis isi teks*, ancasipun kanggé ngandharakên isining *teks SPASSP*.

4. Objek Panalitèn Filologi

Filologi inggih mênikå ngèlmi ingkang gayut kaliyan kabudayan ing jaman rumiyin inggih lumantar *naskah* sâhå *teks* (Karsono, 2008: 79). Kanthi makatên *objek* panalitèn *filologi* mênikå awujud *naskah* sâhå *teks*. Wondéné andharan ingkang gayut kaliyan *naskah* sâhå *teks* kados ing ngandhap mênikå.

a. Naskah

Naskah wontên ing bâså *Latin* dipunwastani “*codex*”, wontên ing bâså *Inggris* “*manuscript*”, wontên ing bâså *Belanda* “*handschrift*”. Dados, têmbung

naskah inggih mênika têtilaraning tiyang jaman rumiyin ingkang awujud sêratan tangan ingkang kasêrat wontên ing kêrtas, lontar, kulit kayu, sâhâ rotan (Djamaris, 2002: 3). *Naskah* ugi dipunwastani *benda* ingkang *konkrit*, awujud, sagêd dipuntingali, sâhâ sagêd dipuncêpêng (Mulyani, 2014: 2).

Miturut Baroroh-Baried (1985: 54), *naskah* inggih mênika seratan tangan asiling budâya ingkang ngêwrat panggalih sâhâ pangraosipun tiyang jaman rumiyin. Wondéné miturut Sulastin-Sutrisno (1981: 19) *naskah* inggih mênika têtilaraning budâya ingkang ngêwrat manéka warni pagêsanganipun tiyang jaman rumiyin.

Naskah Jawi kapérang dados tiga, inggih mênika *naskah* Jawi Kinâ, *naskah* Jawi Pertengahan, sâhâ *naskah* Jawi Anyar (Mulyani, 2014: 1). *Naskah* mênika kasêrat ngginakakên aksârâ Jâwâ sâhâ aksârâ Latin. *Naskah* ugi sinêrat mawi bâsâ Jawi Kinâ, bâsâ Jawi Pertengahan, sâhâ bâsâ Jawi Anyar. Miturut Djamaris (2002: 4), botên sadâyâ *naskah* kalêbêt ing pérangan pranatan, adat sabên dintên, caranipun ndamêl racikaning jampi, sâhâ cârâ ndamêl griyâ. Ananging, *naskah* mênika biasanipun ngêwrat cariyos-cariyos *dongeng*, *legenda*, *mite*, *pantun*, *syair*, sâhâ *gurindam*.

Saking andharan-andharan ing nginggil, sagêd kapêndhêt dudutanipun bilih *naskah* inggih mênika *benda konkrit* minangkâ asiling kabudayan tiyang jaman rumiyin ingkang awujud sêratan tangan. *Naskah* ugi dipunwastani wadahing *teks*, *teks* mênika ngêwrat *pesan-pesan*. Pramila tanpâ *naskah*, salah satunggaling *teks* botên sagêd kawaos kanthi nyâtâ.

Adhêdhasar katrangan *naskah* mênika, *naskah* ingkang dipuntaliti inggih mênika *naskah SW koleksi-nipun* Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta. *Naskah SW* mênika kasêrat wontên ing kêrtas utawi dlancang ingkang kalêbêt ing pérangan *naskah* Jawi Anyar, kasêrat ngginakakên aksarâ Jâwâ, sâhâ bâsâ Jawi Anyar. Ing salêbêting *naskah SW* wontên mapintên-pintên wangsalan, wangsalan mênika ingkang dados sumbêr ing panalitèn mênika.

b. Teks

Teks inggih mênika anggitan ingkang ngêwrat bab samukawising agêsang, inggih magêpokan kaliyan sadâyâ ingkang sampun katindakakên, inggih gêgayutan kaliyan *humaniora* (Mulyani, 2013: 101). Wondéné miturut Karsono (2008: 3) *teks* inggih mênika *wacana* ingkang kawrat wontên salêbêting *naskah* sâhâ *wacana* ingkang sagêd dipunwaos.

Baroroh Baried (1985: 56) ngandharakên bilih *teks* inggih mênika isining *naskah* ingkang *abstrak* sâhâ botên kêtingal. *Teks* utawi isi mênika ngêwrat *ide* sâhâ *amanat* ingkang badhé dipunandharakên panganggit dhatêng pamaos. Manawi jinising *teks* wontên 3, inggih mênika *teks* lésan, *teks* carik, sâhâ *teks* cithak. *Teks* lésan inggih mênika *teks* ingkang kawrat wontên ing panggalihipun piyambak-piyambak kaliyan anggènipun nyêbarakên kanthi lésan (Mulyani, 2014: 3). *Teks* carik inggih mênika *teks* ingkang sinêrat mawi sêratan tangan, wondéné *teks* cithak inggih mênika *teks* ingkang sinêrat mawi *mesin ketik*.

Miturut Mulyani (2014: 2-3) *teks* inggih mênika isining *naskah* ingkang dipunginakakên kanggé sarânâ ngandharakên kabudayaning tiyang jaman rumiyin ingkang awujud sêratan sâhâ lésan. Salêbêting *teks* wontên isi sâhâ wujud, isi *teks*

inggih mênika mênâpâ ingkang badhé dipunandharakên pangripta dhatêng pamaos. Wondéné wujud *teks* inggih mênika mênâpâ ingkang sagêd dipunwaos sâhâ dipunsinaoni saking *teks*, utawi kasêbat *lahiriyah*.

Mulyani (2013: 101) ngandharakên bilih *teks* kasêrat mawi tigang aksârâ, inggih mênika aksârâ Jâwâ, aksârâ Pégon, sâhâ aksârâ Latin. Aksârâ Jâwâ inggih mênika aksârâ ingkang kanggé nyêrat bâsâ Jawi. Wondéné aksârâ Pégon inggih mênika aksârâ Arab ingkang kanggé nyêrat bâsâ Jawi.

Saking pamanggih ing nginggil sagêd kapêndhêt dudutanipun bilih *teks* inggih mênika isining *naskah* ingkang asipat *abstrak*, inggih botên kêtingal, botên sagêd dipuncêpêng, sâhâ namung sagêd dipunwaos kémawon. *Teks* mênika ngêwrat bab ingkang gayut kaliyan pagêsan, sâhâ ngêwrat *ide* ingkang badhé dipunandharakên panganggit dhatêng pamaos. *Teks* kasêrat mawi tigang aksârâ, inggih mênika aksârâ Jawa, aksârâ Pégon, sâhâ aksârâ Latin.

Saking katrangan *teks* ing nginggil, *teks* ingkang dipuntaliti inggih mênika *teks SPASSP koleksi-nipun Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta*. *Teks SPASSP* mênika kalêbêt ing jinis *teks* cithak sâhâ kasêrat mawi aksârâ Jâwâ. Ing salêbêting *teks SPASSP* wontên mapintên-pintên wangsalan ingkang ngêwrat piwulang *moral*-ipun.

Naskah kaliyan *teks* botên sagêd dipunpisahakên, amargi *naskah* inggih mênika wadhahipun *teks*, wondéné *teks* inggih mênika isinipun *naskah* (Karsono, 2008:3). *Teks* botên sagêd kawaos kanthi nyâtâ tanpâ wontênipun *naskah*.

5. Lampahing Panalitèn *Filologi*

Lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikå urut-urutan lampahing panalitèn *filologi* ingkang gêgayutan sabên urut-urutanipun. Lampahing panalitèn *filologi* kapratêlakakên kados ing ngandhap mênikå.

a. *Inventarisasi Naskah*

Inventarisasi naskah inggih mênikå ndaftar sadâyå *naskah* ingkang sampun dipunkêmpalakên, *naskah* mênika saking *studi katalog* utawi saking ningali piyambak ing *perpustakaan-perpustakaan* panyimpêning *naskah* (Mulyani, 2014: 37). Ancasipun *inventarisasi* inggih mênikå manggihakên gunggungipun *naskah* sâhå papan panyimpêning *naskah* ingkang dados *data* panalitèn.

Pamanggih saking Karsono (2008: 21), bilih *inventarisasi naskah* inggih mênikå kagiatan ngêmpalakên *informasi* kawontênanipun *naskah-naskah* ingkang ngêwrat *teks* satunggal *korpus*. *Naskah-naskah* ingkang ngêwrat *teks* satunggal *korpus* atêgês *naskah-naskah* ingkang ngêwrat *teks* satunggal irah-irahan. Kålå-kålå irah-irahan mênikå kawrat wontên ing samak ngajêng utawi kâcå ngajênging *naskah*.

Inventarisasi naskah sagêd kalampahan mawi kalih cârå inggih mênikå *studi katalog* sâhå ningali piyambak kawontênan *naskah-ipun*. Miturut Djamaris (2002: 10-11) cârå anggènipun ngêmpalakên *data* wontên kalih, inggih mênikå kanthi *metode studi pustaka* sâhå *metode studi lapangan*. *Metode studi pustaka* inggih mênikå *metode* ingkang sumber *data*-nipun awujud *katalog naskah*. Wondéné *metode studi lapangan* inggih mênikå ningali kawontênan *naskah-ipun* ing lingkungan masyarakat.

Saking pamanggih ing nginggil sagêd kapêndhêt dudutan bilih *inventarisasi naskah* inggih mênikå ngêmpalakên *informasi naskah* ingkang badhé dipuntaliti. Anggènipun ngêmpalakên *informasi naskah* wontên kalih cârå, inggih mênikå kanthi *studi katalog* sâhå ningali piyambak kawontênaning *naskah*-ipun. Ningali *naskah* mênikå saking mapintên-pintên papan, inggih saking *museum*, saking *perpustakaan*, ugi papan sanèsipun ingkang nyimpên jinis *naskah* sami kaliyan ingkang badhé dipuntaliti. Adhêdhasar katrangan *inventarisasi naskah* mênikå, panalitèn tumrap *naskah* SW mênikå dipuntindakakên kanthi cârå *studi katalog* sâhå ningali piyambak dhatêng *perpustakaan*, *kraton*, *museum*, utawi papan panyimpêning *naskah* sanèsipun.

b. Deskripsi Naskah

Deskripsi naskah inggih mênikå ngandharakên kakhananipun *naskah* ingkang dados *objek* panalitèn (Karsono, 2008: 82). Miturut Darusuprta (1984: 8), *deskripsi naskah* inggih mênikå nggambarakên wujuding *naskah* ingkang badhé dipuntaliti kanthi rinci. *Deskripsi naskah* wontên mapérang-pérang prakawis, ingkang kaandharakên kados ing ngandhap mênikå.

- 1) Papan panyimpêning *naskah*, inggih mênikå ngandharakên wontên pundi *naskah* dipunsimpên kaliyan sintên ingkang nyimpên. Panyimpêning *naskah* mênikå wontên *kode koleksi*-nipun.
- 2) Irah-irahanipun menåpå, kasêrat wontên ing pundi, kasêrat piyambak déning panyêratipun, menåpå kanthi andharan saking tiyang sanès. Sêrataning irah-irahan wontên ing salêbêting *teks* menåpå ing sawijining *teks*.
- 3) Sintên ingkang nyêrat, menåpå kasêrat déning ingkang kagungan gagasan menåpå kasêrat déning tiyang sanès awit nuhoni dhawuh (wontên pamrakasanipun).
- 4) Samak, samaking *naskah* kadamêl saking menåpå, kadospundi kawontênaning samak pérangan ngajêng sâhå pérangan wingking, rupining samakipun menåpå, menåpå wontên sêratan, gambar utawi rêrêngganipun, manawi wontên kadospundi wujudipun, utawi isining sêratanipun.

- 5) Jilidan, kadospundi jilidanipun, dipundondomi mênâpâ botên, wontên pérangan-péranganing jilidan mênâpâ botên, kadospundi kawontênaning jilidan taksih kêkah mênâpâ sampun kêndho, manawi kêndho mênâpâ wontên lêmbar-lêmbar dlancang ingkang pêthil utawi ucul saking jilidanipun.
- 6) Ukuraning *naskah* kadospundi, ukuran wiyar sâhâ panjangipun pintên, kandêlipun pintên (ugi sagêd kaukur kanthi *centimeter* utawi kathahipun pupuh sâhâ pâdâ pintên manawi kasêrat kanthi dhapukan sêkar, manawi gancaran kathahing kacanipun pintên).
- 7) Ukuraning *teks* kadospundi, ukuran wiyar sâhâ dawanipun pintên, mênâpâ wontên ingkang kasêrat namung sapalih, sapratigan, saprakawanipun raining dlancang, lsp.
- 8) Sêratan, jinising sêratan ingkang kaginakakên kanggé nyêrat *teks* mênâpâ kémawon, kadospundi wujuding aksârâ, kadospundi ukuraning aksârâ, kasêrat miring mênâpâ jêjêg, sêratanipun kandêl mênâpâ tipis, kasêrat mawi mangsi rupi mênâpâ, kasêrat ing salêbêting dlancang sisih pundi *verso* mênâpâ *recto*.
- 9) Rêrênggan, mênâpâ wontên rêrêngganipun, manawi wontên kasêrat ing pundi kémawon, kadospundi wujudipun, kasêrat utawi kagambar mawi mangsi mênâpâ kémawon, wontên gayutipun kaliyan andharaning *teks* mênâpâ botên.
- 10) Manggâlâ, mênâpâ wontên manggalanipun (inggih andharan sadèrèngipun *teks* utawi andharan wiwitaning sêrataning *naskah*).
- 11) *Kolofon*, mênâpâ wontên *kolofon*-ipun (inggih andharan sasampunipun *teks* utawi andharan pérangan wingking ing pungkasaning sêratan *naskah*).
- 12) Dhapukan, kadospundi dhapukaning *teks*, mênâpâ kadhapuk kanthi dhapukan gancaran, sêkar, pawincantênan utawi *drama* mênâpâ *kombinasi*.
- 13) Tândhâ pamaos, ngginakakên tândhâ pamaos mênâpâ kémawon, wontên ing dhapukan pundi kémawon, lsp.
- 14) Isi, isining *teks* mênika jangkêp mênâpâ kirang, kadospundi andharan isining *teks*.
- 15) Jinis, kalêbêt ing golonganing jinis *naskah* mênâpâ.
- 16) Bâsâ, ngginakakên bâsâ mênâpâ, *ragam* basanipun mênâpâ kémawon, kadospundi bâsâ ingkang dipunginakakên, mênâpâ inggih wontên bâsâ sanèsipun sinaosa namung cuplikan (Arab, Melayu mênâpâ sanèsipun).
- 17) Cathêtan, mênâpâ wontên cathêtan ing salêbêting *teks* ingkang wontên gayutipun kaliyan *teks*.

Miturut Karsono (2008: 84), wontên kalih *model deskripsi*, inggih mênika *model tabel sâhâ model paparan*. *Model deskripsi* ingkang tabel langkung jelas lan gampil dipunwaos, nanging nuwuhakên *imajinasi* tumrap tiyang ingkang maos. Wondéné *deskripsi model paparan* nuwuhakên *informasi* ingkang wiyar tumrap *naskah* ingkang dipuntaliti.

c. Alih Tulis

Teks kasêrat mawi mapintên-pintên aksâra, inggih mênikâ aksâra Jâwâ (aksâra carakan), aksâra Pégon (aksâra Arab kanggé nyerat bâsa Jawi), sâhâ aksâra Latin. *Teks* mênikâ sampun kasêrat mapintên-pintên taun kapêngkêr, kanggé nglêstantunakên inggih mênikâ kanthi câra alih tulis. Mulyani (2013: 101) ngandharakên bilih alih tulis inggih mênikâ nggantos sêrataning *teks* kanthi aksâra ingkang sami kaliyan aksâra sêrataning *teks* utawi mawi aksâra ingkang bédâ. Alih tulis kalampahan kanthi *transkripsi teks* sâhâ *transliterasi teks* ingkang ndamêl *aparat kritik*. Alih tulis kalampahan kados ing ngandhap mênikâ.

1) *Transkripsi*

Transkripsi inggih mênikâ nggantos éjaaning *teks* wontên ing éjaan sanès utawi alih éjaan (Baroroh Baried lumantar Mulyani, 2014: 30). Jumbuh kaliyan pamanggihipun Djamaris (2002: 19), bilih *transkripsi* inggih mênikâ ngéwahi *teks* saking éjaan satunggal wontên ing éjaan sanès. Wondéné miturut Mulyani (2013: 106), *transkripsi* inggih mênikâ alih tulis sêrataning *teks* mawi aksâra ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*.

Tulâdhâ *transkripsi* inggih mênikâ, wontên *teks* ingkang kasêrat mawi aksâra Jâwâ, lajêng dipunalih tulisakên mawi aksâra Jâwâ. Manawi wontên *teks* ingkang kasêrat mawi aksâra Latin, alih tulisipun mawi aksâra Latin, lan sapiturutipun. Miturut Mulyani (2014: 30-31) *metode transkripsi* dipunginakakên kanggé nglêstantunakên *naskah* ingkang badhé dipunalih tulisakên. Lajêng prakawis ingkang kédah dipungatosakên nalikâ *transkripsi* inggih mênikâ: 1) wujudipun aksâra ing *naskah*, sâhâ 2) ngèlmi bab tâtâ panyêrating *naskah*. *Transkripsi*

kapérang dados kalih *metode*, inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik* sårå *metode transkripsi standar*.

Mulyani (2013: 106) ngandharakên bilih *metode transkripsi diplomatik* inggih mênikå cårå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênåpå wontènipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksårå ingkang sami. Wondéné *metode transkripsi standar* inggih mênikå cårå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat kanthi adhêdhasar éjaan ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi EYD ingkang kaginakakên.

Saking andharan ing nginggil sagêd kapêndhêt dudutanipun bilih *transkripsi* inggih mênikå alih éjaan sêrataning *teks* mawi aksårå ingkang sami kaliyan aksårå aslinipun *teks*. *Transkripsi* kapérang dados kalih *metode*, inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik* sårå *metode transkripsi standar*. Adhêdhasar katrangan *transkripsi* mênikå, alih tulis ing panalitèn mênikå kanthi *metode transkripsi diplomatik* tumrap *teks SPASSP*.

2) *Transliterasi*

Transliterasi inggih mênikå nggantos jinising sêratan, saking abjad satunggal dumugi abjad sanèsipun (Baroroh Baried, 1985: 65). Jumbuh kaliyan pamanggihipun Djamaris (2002: 19), bilih *transliterasi* inggih mênikå nggantos aksårå dumugi aksårå, saking abjad satunggal wontên ing abjad sanèsipun. Wondéné miturut Mulyani (2013: 102), *transliterasi* inggih mênikå alih tulis sêrataning *teks* mawi aksårå ingkang botên sami kaliyan aksaraning *teks*.

Miturut Robson (1994: 24), *transliterasi* inggih mênikå nggantos sêratan saking sêratan satunggal wontên ing sêratan sanès. Tuladhanipun *transliterasi*

inggih mênikå, wontên *teks* ingkang kasêrat mawi aksårå Jåwå, lajêng dipunalih tulisakên mawi aksårå Pégon. *Transliterasi* kapérang dados kalih *metode*, inggih mênikå *metode transliterasi diplomatik* sårå *metode transliterasi standar*.

Mulyani (2013: 102,104) ngandharakên bilih *metode transliterasi diplomatik* inggih mênikå carå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat menåpå wontènipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksårå ingkang bédå. Wondéné *metode transliterasi standar* inggih mênikå carå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat adhêdhasar éjaan ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi EYD ingkang kaginakakên.

Saking andharan ing nginggil sagêd kapêndhêt dudutanipun bilih *transliterasi* inggih mênikå nggantos jinising sêratan *teks* mawi aksårå ingkang botên sami kaliyan *teks* aslinipun. *Transliterasi* kapérang dados kalih *metode*, inggih mênikå *metode transliterasi diplomatik* sårå *metode transliterasi standar*. Adhêdhasar katrangan *transliterasi* mênikå, alih tulis ing panalitèn mênikå kanthi *mentode transliterasi standar* tumrap *teks SPASSP*. Anggènipun ndamêl *transliterasi teks SPASSP* adhêdhasar éjaan ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi EYD ingkang kaginakakên.

d. Suntingan Teks

Suntingan teks inggih mênikå nyawisakên *teks* ingkang sampun dipunlêrêsakên sårå dipunparingi têmbung-têmbungipun ingkang lêpat sinaoså botên wontên lêpatipun (Darusuprta, 1984). Miturut Djamaris (2002: 24), *suntingan teks* mênikå kapérang dados kalih, inggih mênikå *penyuntingan naskah tunggal* sårå *penyuntingan naskah jamak*.

Penyuntingan naskah tunggal kapérang dados kalih malih, inggih mênika *suntingan edisi standar* sâhâ *suntingan edisi diplomatik*. *Suntingan edisi standar* kaginakakên manawi cariyosipun biasa, botên suci gayut kaliyan agami mênâpâ déné *sejarah*-ipun. Wondéné *edisi diplomatik* kaginakakên kanggé cariyos ingkang suci saking *segi sejarah*, kapitadosan, menâpâ basanipun.

Penyuntingan naskah jamak ugi wontên kalih, inggih mênika *metode gabungan* sâhâ *metode landasan*. *Metode gabungan* inggih mênika *metode* ingkang kaginakakên manawi *naskah*-ipun sami, dados botên wontên *naskah* ingkang unggul namung kapilih waosan *umum* kémawon. Wondéné *metode landasan* inggih mênika *metode* ingkang kaginakakên manawi *naskah*-ipun langkung *unggul kualitas*-ipun saking *segi bâsâ*, *sastrâ*, *sejarah*, *sinaosâ* dados *naskah* ingkang ngêwrat bab saé.

Miturut Djamaris (2002: 30), ancasing ndamêl *suntingan teks* inggih mênika kanggé nggampilakên tiyang ingkang maos *teks*. Anggènipun ndamêl *suntingan teks* ugi kêdah nggatosakên *ciri khas*-ing *teks*, jumbuh kaliyan pamanggihipun Robson (1994: 22) bilih anggènipun pados *metode penyuntingan* ingkang jumbuh kêdah nggatosakên *sifat*-ing *teks* nalikâ ndamêl *suntingan teks*. Adhêdhasar katrangan *suntingan teks* mênika, *suntingan teks* ingkang dipunginakakên ing panalitèn tumrap *teks SPASSP* inggih mênika *suntingan naskah tunggal* ingkang *suntingan edisi standar*.

e. Aparat Kritik

Aparat kritik inggih mênika wujud *pertanggung jawaban ilmiah* saking *kritik teks* ing salêbêting *suntingan teks* utawi ngandharakên *teks* ingkang sampun rêsik

saking lêpating sêrat, inggih botên wontên ingkang *korup* (Mulyani, 2009: 29). Anggènipun nyêrat *kritik teks* wontên kalih cârâ, inggih mênikâ kanthi nyêrat ing sangandhaping *teks* minangka *catatan kaki* sâhâ sagêd dipunlampirakên ing sawingkingipun *suntingan teks* minangka *catatan halaman*.

Kanggé nggampilakên maos *teks*, *teks* kabagi ing *paragraf* ingkang sampun wontên tândhâ waosipun. Miturut Djamaris (2002: 30), tândhâ waos ingkang dipunginakakên ing *suntingan teks* kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

- a. Tândhâ <....> dipunginakakên manawi aksârâ, wandâ utawi têmbungipun dipunlêrêsakên utawi dipungantos.
- b. Tândhâ (....) dipunginakakên manawi wontên wuwuhan aksârâ sâhâ wandâ.
- c. Tândhâ [...] dipunginakakên manawi wontên aksârâ, wandâ utawi têmbung ingkang dipunkirangi.

Aparat kritik ing *teks SPASSP* ngginakakên tândhâ-tândhâ ingkang dipunginakakên kanggé nggantos, nambahi, sâhâ ngirangi wandâ utawi têmbung kados tândhâ waos ing nginggil. Salajêngipun, tândhâ-tândhâ mênikâ dipunsukani angka Arab sêratan Latin (...¹, ...², ...³, lsp).

f. Terjemahan Teks

Terjemahan inggih mênikâ alih bâsâ saking bâsâ sumbêr (basu) wontên ing bâsâ sasaran (basa), utawi alih maknâ saking basu wontên ing basa (Mulyani, 2014: 47). Wondéné miturut Catford lumantar Mulyani (2014: 48), *terjemahan* inggih mênikâ nggantos basaning *teks* (basu) wontên ing bâsâ sanès (basa) ingkang sadrajad kaliyan bâsâ-bâsâ sanèsipun. *Terjemahan* inggih mênikâ salah satunggaling langkah ingkang wigati. Tanpâ *terjemahan*, panalitèn ingkang

dipuntindakakên botên sagêd kapêndhêt ginanipun kanggé pârâ pamaos, ngèngingi botên sadâyâ pamaos mangrêtos bâsâ aslinipun *teks*. Tuladhanipun *terjemahan* inggih mênikâ bâsâ ingkang dipunginakakên ing salêbêting *teks* mênikâ bâsâ Jawi lajêng dipundamêl *terjemahan* dados bâsâ Indonesia.

Miturut Mulyani (2014: 47), *terjemahan* sagêd katindakakên kanthi saé gumantung tigang bab. Bab-bab mênikâ kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

- 1) Paham saèstu kaliyan basu, inggih mênikâ bâsâ sumbêr ingkang badhé dipun-*terjemah*-akên.
- 2) Paham saèstu kaliyan basa, inggih mênikâ bâsâ sasaran ingkang kanggé nêr-*jemah*-akên.
- 3) Paham kaliyan dhasaring panyêratan, paham bab kadospundi tiyang ingkang nyêrat menâpâ masarakat ingkang nganggé bâsâ mênika wau.

Terjemahan teks mênikâ tamtu kémawon wontên *metode*-nipun. Miturut Mulyani (2009: 28-29), *metode terjemahan teks* kapérang dados tigang warni, inggih mênikâ kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

- 1) *Terjemahan harafiah* inggih mênikâ ngéwahi bâsâ sumbêr dados bâsâ sasaran kanthi ndamêl *terjemahan* sabên têmbung-têmbungipun.
- 2) *Terjemahan isi utawi makna* inggih mênikâ ngéwahi bâsâ sumbêr dados bâsâ sasaran kanthi ndamêl *terjemahan* têmbung-têmbungipun ingkang jumbuh.
- 3) *Terjemahan bebas* inggih mênikâ ngéwahi bâsâ sumbêr dados bâsâ sasaran kanthi *bebas* tanpâ ngicalakên makna wontên ing *teks* mênikâ.

Metode terjemahan teks ingkang kaandharakên ing nginggil sami gêgayutan antawisipun pérangan satunggal kaliyan pérangan sanèsipun sâhâ nêdahakên *proses*

anggènipun ndamêl *terjemahan*. Têgèsipun, ingkang kaping satunggal têngbungipun dipun-*terjemah*-akên kanthi *harfiah*. Manawi kanthi cârâ *harfiah* têngbung mênikâ dèrèng sagêd dipun-*terjemah*-akên, pramilâ dipunginakakên *metode terjemahan* isi utawi maknâ. *Terjemahan* dipundamêl kanthi cârâ ngéwahi bâsâ sumbêr dados bâsâ sasaran kanthi ndamêl *terjemahan* têngbung-têngbungipun ingkang jumbuh. Manawi lumantar *metode harfiah* sâhâ isi dèrèng sagêd dipundamêl *terjemahan* ingkang trêp, pramilâ kaginakakên *metode terjemahan bebas* tanpâ ngicalakên maknâ wontên ing *teks* mênikâ.

Saking pamanggih ing nginggil sagêd kapêndhêt dudutanipun bilih *terjemahan* inggih mênikâ nggantos bâsâ salah satunggaling *teks* wontên ing bâsâ sanès ingkang gampil dipunmangrêtosi. Ancasing ndamêl *terjemahan* inggih mênikâ supados pamaos ingkang botên mangrêtos bâsâ aslinipun *teks* sagêd mangrêtos isining *teks* ingkang sampun dipun-*terjemah*-akên.

g. Analisis Teks

Analisis teks inggih mênikâ cârâ anggènipun ngêmpalakên sâhâ *menganalisis* isining *teks*. Ingkang dipunmaksud isi mênikâ, inggih ingkang awujud têngbung, maknâ, gambar, *simbol*, *ide*, *tema*, utawi piwulang-piwulang ingkang sagêd dipun-*komukiasi*-kakên (Martono, 2010: 86). Miturut Fathurahman (2015: 96-97), *analisis teks* inggih mênikâ nindakakên *telaah* saking *teks* sâhâ *konteks*-ipun jumbuh kaliyan *perspektif* ingkang dipunginakakên. *Analisis teks* wontên ing panalitèn mênikâ katindakakên kanthi nêgêsi têtêmbunganing *teks*. Ancasipun nêgêsi têtêmbunganing *teks* inggih mênikâ kanggé manggihakên isining *teks*, lajêng masarakat sagêd mangrêtos piwulang ingkang kawrat ing salêbêting *teks* mênikâ.

B. Wangsalan

Wangsalan inggih mênikå têtêmbungan ing salêbêting ukårå ingkang dipunsamun kados cangkriman, nanging batanganipun dipuntêdahakên ing ukårå salajêngipun. Anggènipun mratêlakakên batanganipun namung dipuntêdahakên wandanipun kémawon (Sari: 2013). Miturut Subroto (2000: 36), *struktur* wangsalan dipunpérang dados kalih pérangan inggih mênikå wangsalan satunggal gatrå sårå wangsalan kalih gatrå.

Wangsalan satunggal gatrå mênikå dipunpérang malih dados kalih pérangan, inggih mênikå wangsalan satunggal gatrå tanpå nêdahakên batanganipun sårå wangsalan satunggal gatrå ingkang nêdahakên batanganipun. Salajêngipun, wangsalan ingkang kalih gatrå kapérang dados tigang pérangan, inggih mênikå wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên kalih batangan, wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên tigang batangan, sårå wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên *repetisi* têmbung. Wondéné tuladhanipun kados ing ngandhap mênikå.

1. Wangsalan satunggal gatrå tanpå nêdahakên batanganipun
 Bok åjà nglêmah bêngkak (télå).
 Télå = nyêlå-nyêlå
2. Wangsalan satunggal gatrå ingkang nêdahakên batanganipun
 Roning mlinjo (so) rêhning sayah nyuwun ngaso.
 So = ngaso
3. Wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên kalih batangan
 Ulêr kambang (lintah); kang sêlå panglawêd gåndå (pipisan)
 Norå bêtah, yèn nganti têkan pungkasan

Lintah = bêtah, pipisan = pungkasan

4. Wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên tigang batangan

Kawi sêdhih (wiyogå), rondhon wahyu (alum) rotan buntêl (tingal)

Tyas wiyogå, nétya alum tingalirå

Wiyogå = wiyogå, alum = alum, tingal = tingalirå

5. Wangsalan kalih gatrå kanthi nêdahakên *repetisi* têmbung

Carang wrêkså (épang); wrêkså wilis tanpå pâtrå (kayu urip)

Norå gampang; wong urip nêng ngalam donyå

Épang = gampang, kayu urip = urip

Miturut Padmosoekotjo (1960: 6-8), wangsalan kapérang dados wolu, inggih mênikå wangsalan låmbå, wangsalan rangkêp, wangsalan mêmêt, wangsalan padinan, wangsalan mawi paugêran tartamtu, wangsalan èdi-pèni, wangsalan ingkang sinawung ing sêkar, sårå wangsalan ing lêlagon gêndhing. Andharanipun wangsalan-wangsalan mênikå kados ing ngandhap mênikå.

1. Wangsalan Låmbå

Wangsalan låmbå inggih mênikå salah satunggaling wangsalan ingkang ngêwrat satunggal batangan. Unèn-unènipun wangsalan mênikå namung satunggal ukårå ingkang kadadosan saking kalih gatrå. Gatrå ingkang ngajêng ngêwrat isi wangsalan, manawi gatrå ingkang wingking ngêwrat batanganipun. Tuladhanipun wangsalan låmbå inggih mênikå pindhang lulang, kacèk åpå aku karo kowé. Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå krècèk, ingkang têngêsipun sami kaliyan pindhang lulang.

2. Wangsalan Rangkêp (Camboran)

Wangsalan rangkêp inggih mênika salah satunggaling wangsalan ingkang ngêwrat batangan langkung saking satunggal. Unèn-unènipun wangsalan mênika kadadosan saking kalih ukâra, sabên ukâra kadadosan saking kalih gatrâ. Ukaranipun wangsalan ingkang kaping satunggal ngêwrat isi wangsalan, manawi ukara ingkang kaping kalih ngêwrat batanganipun. Tuladhanipun wangsalan rangkêp inggih mênika jênang selâ, wadêr kalèn sêsondêran; apurantâ, yèn wontên lêpat kawulâ. Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênika apu sâhâ sêpat, ingkang kawrat ing salêbêting ukâra kaping kalih.

3. Wangsalan Mêmêt

Wangsalan mêmêt inggih mênika wangsalan ingkang caranipun pados batangan kanthi ngoncèki têtêmbunganipun kaping kalih. Tuladhanipun wangsalan mêmêt inggih mênika ulêr kambang, yèn trimâ alon-alonan. Oncèkanipun wangsalan kaping satunggal inggih mênika lintah, lintah minangkâ batanganipun saking têtêmbung ulêr kambang. Wondéné oncèkan kaping kalih inggih mênika wandâ tah ing têtêmbung lintah, minangkâ têtêmbung ingkang ngêwrat surâsâ alon-alonan inggih mênika têtêmbung satitahé. Têtêmbung satitahé atêgês botên ngâyâ, namung tumindak miturut pamanggihipun piyambak kanthi alon-alonan.

4. Wangsalan Padinan

Wangsalan padinan mênika wontên ingkang ngandharakên batanganipun ing salêbêting wangsalan, nanging wontên ugi ingkang botên nyêbatakên batanganipun ing wangsalan. Prakawis ingkang njalari inggih mênika pamaos ingkang maos wangsalan padinan kaanggêp sampun mangrêtos batanganipun. Tuladhanipun

wangsalan padinan inggih mênikå wong kaé sajatiné wis krungu kandhaku, nanging njangan gori. Batangan saking wangsalan ing nginggil inggih mênikå mbudhêg ingkang têngêsipun botên midhangêt. Têmbung njangan gori ing salêbêting wangsalan mênikå têngêsipun nggudhêg.

5. Wangsalan mawi Paugêran Tartamtu

Wangsalan mawi paugêran tartamtu kapérang dados kalih, inggih mênikå mawi paugêran $4 \text{ wandå} + 8 \text{ wandå}$ sâhå mawi paugêran $(4 \text{ wandå} + 8 \text{ wandå}) \times 2 = 24 \text{ wandå}$. Péranganipun wangsalan mawi paugêran tartamtu kaandharakên kados ing ngandhap mênikå.

a. Mawi paugêran $4 \text{ wandå} + 8 \text{ wandå}$

Wangsalan mawi paugêran $4 \text{ wandå} + 8 \text{ wandå}$ mênikå sami kaliyan wangsalan lâmbå (batanganipun namung satunggal). Unèn-unènipun namung satunggal ukårå sâhå kadadosan saking kalih gatrå. Gatrå ngajêng namung 4 wandå ingkang ngêwrat isi wangsalan, manawi gatrå kaping kalih kadadosan saking 8 wandå ingkang ngêwrat batanganipun. Tuladhanipun inggih mênikå rêcå kayu, golèkå kawruh rahayu. Batanganipun saking wangsalan mênikå golèk, têngbung golèk têngêsipun sami kaliyan rêcå kayu.

b. Mawi paugêran $(4 \text{ wandå} + 8 \text{ wandå}) \times 2 = 24 \text{ wandå}$

Wangsalan mawi paugêran $(4 \text{ wandå} + 8 \text{ wandå}) \times 2 = 24 \text{ wandå}$ mênikå sami kaliyan wangsalan rangkêp (batanganipun langkung saking satunggal). Unèn-unènipun kadadosan saking kalih ukårå, sabên ukårå kadadosan saking kalih gatrå. Ukaranipun wangsalan ingkang kaping satunggal ngêwrat isi wangsalan, manawi ukårå ingkang kaping kalih ngêwrat batanganipun. Tuladhanipun inggih mênikå

sayuk karya, wulung wido mangså rowang (4 wandå + 8 wandå); sayêktiné, wit saking bodho kawulå (4 wandå + 8 wandå). Têmbung sayuk karya têngêsipun sami kaliyan saiyêg utawi saéka præyå. Wondéné têngbung wulung wido mangså rowang têngêsipun sami kaliyan bidho.

6. Wangsalan Èdi-pèni

Wangsalan èdi-pèni inggih mênikå wangsalan ingkang mawi paugêran: 1) unèn-unènipun kadadosan saking kalih ukårå utawi dipunwastani wangsalan rangkêp, 2) sabên satunggal ukårå kadadosan saking kalih gatrå (4 wandå + 8 wandå), 3) ukårå kaping satunggal minångkå isi wangsalan ingkang ngêwrat purwakanthi guru swårå sårå purwakanthi bâså utawi purwakanthi lumaksitå. Tuladhanipun inggih mênikå têpi wastrå, wastrå kang tumrap muståkå; mumpung mudhå, nggêgulangå ngikêt bâså. Têngbung têpi wastrå têngêsipun sami kaliyan kemådihå, manawi wastrå kang tumrap muståkå têngêsipun inggih mênikå ikêt.

7. Wangsalan ingkang Sinawung ing Sêkar

Cacahipun wandå sårå tibaning swantên ing pungkasaning gatrå botên tartamtu, amargi gumathok ing guru wilangan sårå guru laguning sêkar. Guru wilangan sårå guru laguning sêkar botên angsal éwah sårå kêdah gumathok ing paugêraning sêkar. Tuladhanipun wangsalan ingkang sinawung ing sêkar inggih mênikå sinom. Édané wong kênèng gunå, ambathik sinambi nangis, malam wutah balabaran, gêni mati muring-muring, prêmbéyan mrêbês mili, gawangan sinêndhal putung, yå tallah tå si kakang, puluh-puluh awak mami, pêtis manis wis kudu dadi pocapan. Têngbung pêtis manis têngêsipun sami kaliyan kécap.

8. Wangsalan ing Lêlagon Gêndhing

Wangsalan ing lêlagon gêndhing inggih mênika wangsalan ingkang kawrat ing cakêpaning umpak-umpak gêndhing, gérong, sâhâ sênggakan. Wangsalan mênika dipunsêkarakên déning pêsindhèn, niyâgâ, utawi laré-laré ingkang sami manêmbraâ.

Saking andharan wolung wangsalan ing nginggil, wangsalan ingkang kawrat ing salêbêting *teks SPASSP* mênika botên kalêbêt ing wolung wangsalan ing nginggil. Ananging, manawi dipuntalisik saking batanganipun, wangsalan ingkang kawrat ing salêbêting *teks SPASSP* mênika kalêbêt ing wangsalan lâmbâ. Wangsalan-wangsalan ingkang kawrat ing *teks SPASSP* mênika namung ngêwrat satunggal batangan kémawon. Gatrâ ingkang ngajêng ngêwrat batanganipun, lajêng gatrâ ingkang wingking ngêwrat isinipun. Ananging, wangsalan-wangsalan ingkang kawrat ing *teks SPASSP* mênika kadadosan saking sakawan gatrâ utawi malah tigang gatrâ.

C. *Naskah Sêrat Wangsalan*

Naskah SW inggih mênika salah satunggaling *naskah koleksi* Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta. *Naskah SW* kalêbêt *naskah* piwulang ingkang dhapukanipun gancaran. *Teks* kanthi irah-irahan “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês” ingkang kawrat ing *naskah SW* mênika minangkâ sumbêr *data* ing panalitèn mênika. Isining *teks* ingkang irah-irahanipun “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ ingkang Pantês” mênika wangsalan ingkang ngêwrat nâma sadâyâ badan, gêgayutan kaliyan piwulang *moral* ing pagêsan.

D. Piwulang *Moral* wontên *Teks* “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês”

Teks ingkang dados sumbêr *data* panalitèn inggih mênika *teks* kanthi irah-irahan “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês”, asalipun saking têtêmbungan piwulang, awêwaton, saranduning, sarirå, sâhå pantês. Têmbung piwulang sami kaliyan têmbung pitutur, wêwarah utawi pangajaran (Poerwadarminta, 1939: 495). Awêwaton inggih mênika pathokan, wondéné saranduning inggih mênika badan sakojur (Poerwadarminta, 1939: 546). Têmbung sarirå sami kaliyan têmbung awak (Poerwadarminta, 1939: 547). Dados piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês inggih mênika piwulang adhêdhasar sadâyå badan ingkang pantês.

Badan botên kalêbêt ing *struktur objektif*, nanging dipunginakakên kanggé nglampahi tindak-tanduk déning manungså. Atêgês, badan mênika minångkå pranatan ing pagêsanipun sâhå kanggé nglampahi mênåpå ingkang dados dhawuhipun Allah (Peursen, 1983: 97).

Manungså minångkå hamba ingkang gêsangipun gumantung dhatêng Allah kêdah nindakakên mênåpå ingkang dados dhawuhipun Allah. Lumantar badan ingkang sampun dipunparingakên déning Allah, manungså kêdah nglampahi pagêsan ingkang saé. Antawisipun *anggota* badan satunggal kaliyan sanèsipun gadhah têgês sâhå ginanipun piyambak-piyambak. Badan minångkå *jasmani* ingkang kêtingal ing kasunyatan, dados wêwarah kanggé manungså supados tansah èngêt dhumatêng Gusti ingkang sampun paring pagêsan.

Sasanèsipun badan ingkang gadhah têngês piyambak-piyambak, badan ugi dipunginakakên kanggé nglampahi tindak-tanduk déning manungså kados andharanipun Peursen ing nginggil. Wondéné tindak-tanduk ingkang dipuntindakakên déning manungså mênikå angsal piwalêsipun piyambak-piyambak. Tindak-tanduk ingkang asipat saé kapapanakên wontên ing suwargå, kosok-wangsulipun manawi tindak-tanduk ingkang awon kapapanakên wontên ing nêråkå.

Saking andharan ing nginggil sagêd kapêndhêt dudutanipun bilih piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês, inggih mênikå piwulang ingkang gayut kaliyan pathokanipun sadâyå badan ingkang pantês minångkå pranatan kanggé nindakakên dhawuhipun Allah ingkang saé. Ing salêbêting piwulang awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês mênikå kawrat piwulang *moral*-ipun ingkang mangribawani gêsanging manungså.

Piwulang têngêsipun inggih mênikå pitêdah, wêwarah, pangajaran. Wondéné têngbung *moral* têngêsipun, inggih mênikå *adat istiadat* utawi *kebiasaan, watak, tingkah laku, tabiat*, sårå caraning gêsang (Astiyanto, 2012: 1). Dados, piwulang *moral* inggih mênikå pandom solah-bawaning gêsang manungså. De Vos (1987: 73) ngandharakên bilih piwulang *moral* mênikå botên namung gayut kaliyan tiyang sanès, nanging ugi gayut kaliyan Tuhan, lingkungan, sårå awakipun piyambak. Katranganipun kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1. Piwulang *Moral* ingkang Gayut kaliyan Tuhan

Piwulang ingkang gayut kaliyan Tuhan mênikå nêdahakên bilih manungså gêsang ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal saking kawontênanipun Allah.

Kanthi makatên, manungså kêdah èngêt kaliyan asalipun, inggih ingkang gayut kaliyan sangkan paraning dumadi. Sangkan paraning dumadi kadhapuk saking têmbung sangkan, paran, sâhå dumadi. Miturut Magnis-Suseno (1988: 117), têmbung sangkan têngêsipun inggih mênikå asal, manawi têmbung paraning têngêsipun mênåpå ingkang dipuntuju, wondéné têmbung dumadi têngêsipun sadåyå ingkang dipunciptakakên. Dados, sangkan paraning dumadi têngêsipun, inggih mênikå mênåpå ingkang kaciptakakên ing alam donyå mênikå badhé wangsul ing ngarsanipun Allah SWT.

Salajêngipun, manungså gêsang ing alam donyå mênikå kêdah nindakakên sadåyå dhawhipun Allah sâhå nyingkiri awisanipun Allah. Manungså minångkå hambanipun Allah ingkang namung titah sawantah kêdah ngibadah dhatêng Allah sâhå nindakakên sadåyå ingkang wontên ing pagêsangan mênikå kanthi waspaos, inggih mênikå mawas kaliyan prakawis ingkang kawontênan. Sasanèsipun mênikå, manungså kêdah tumindak kanthi sabar, nrimah, sâhå ikhlas.

Iningkang dipuntêngêsi sabar ing inginggil mênikå inggih botên ngraosakên kasêså anggènipun nindakakên tumindak ingkang kawontênan, amargi sadåyå mênikå badhé dumados ing wêkdal ingkang sampun katamtokakên (Magnis-Suseno, 1988: 143). Manawi nrimah têngêsipun, inggih mênikå narimah kaliyan mênåpå ingkang kawontênan ing donyå mênikå (Magnis-Suseno, 1988: 143). Wondéné ikhlas têngêsipun, inggih mênikå uwal saking kabêtahan *individualisme* sâhå njumbuhakên kaliyan prakawis ingkang gayut kaliyan Allah (Magnis-Suseno, 1988: 143). Ancasipun manungså nindakakên mênikå supados sagêd ngraosakên cêlak kaliyan Allah sâhå têbih saking prakawis ingkang ndadosakên kacilakan.

2. Piwulang *Moral* ingkang Gayut kaliyan Tiyang Sanès

Manungså gêsang ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal saking sêsrawunganipun tiyang sanès. Pramilà, manungså kêdah njagi pangandikan sâhå solah-bawanipun, supados botên ndadosakên sêriking manahipun tiyang sanès. Prakawis mênikå sagêd dipunwujudakên kanthi tumindakipun manungså ingkang rukun dhatêng tiyang sanès. Têgêsipun rukun inggih mênikå wontên ing kawontênan ingkang ayêm têntrem tanpâ pasulayan ing antawisipun manungså (Magnis-Suseno, 1988: 39).

Sasanèsipun bab ing nginggil mênikå, manungså kêdah mbiyantu tiyang sanès ingkang sawêg kasisahan, inggih ingkang jumbuh kaliyan ukårå sêpi ing pamrih, ramé ing gawé. Têgêsipun sêpi ing pamrih, ramé ing gawé inggih mênikå manungså uwal saking kabêtahaning piyambak, sâhå nindakakên sadâyå kawajiban ingkang kawontênan ing pagêsangan (Magnis-Suseno, 1988: 138). Ancasipun manungså nindakakên mênikå, supados antawisipun manungså sagêd paring pambiyantu manawi sawêg kasisahan sâhå anggènipun nindakakên gêsang ing alam donyå mênikå kanthi ayêm têntrem tanpâ pasulayan.

3. Piwulang *Moral* ingkang Gayut kaliyan Awakipun Piyambak

Manungså gêsang ing alam donyå mênikå kêdah tumindak kanthi saé tanpâ nêrak paugêran ingkang kawontênan, supados anggènipun nindakakên gêsang kanthi wilujêng. Manungså tamtu kémawon gadhah kêkajêngan ingkang kathah, nanging anggènipun nggayuh mênikå kêdah sagêd ngêndhalèni nêpsu-nêpsunipun. Miturut Magnis-Suseno (1988: 139), nêpsu inggih mênikå pangraos kasar ingkang ndadosakên manungså botên sagêd ngêndhalèni awakipun piyambak. Nêpsu

ingkang ndadosakên manungså botên sagêd mbédakakên antawisipun prakawis ingkang saé sâhå prakawis ingkang awon, amargi manah sâhå panggalhipun botên *bekerja* kanthi saé.

Manungså anggènipun ngêndhalèni nêpsu-nêpsunipun mênikå kanthi nindakakên tåpå, inggih dipunwujudakên kanthi ngirangi dhahar, ngirangi saré, sâhå ngêndhalèni awakipun saking nêpsu *seks* (Magnis-Suseno, 1988: 139). Manungså nindakakên prakawis mênikå, supados sagêd ngimbangakên kawontênan batosipun sâhå nindakakên tumindak ingkang jumbuh kaliyan pranatan ingkang kawontênan. Bab mênikå makatên, supados anggènipun nindakakên gêsang ing donyå mênikå kanthi wilujêng sâhå sumingkir saking prakawis ingkang ndadosakên kacilakan.

E. Panalitèn Ingkang Jumbuh

Panalitèn kanthi irah-irahan *Kajian Filologi* sâhå Piwulang *Moral* wontên *Teks* “Sinambetan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês” ing *Sêrat Wangsalan* mênikå jumbuh kaliyan panalitèn ingkang dipuntindakakên déning Safitri Lestari (2016), kanthi irah-irahan *Kajian Filologi* sâhå Têpaning Têtuladhan wontên ing *Teks Bêbukanipun Sêrat Têpa Palupi*. Panalitèn ingkang jumbuh sanèsipun inggih mênikå panalitènipun Baktya Tri Setiono (2014), kanthi irah-irahan *Kajian Filologi* sâhå Piwulang *Moral* wontên ing *Sêrat Gêmbiring Baring*. Prakawis ingkang jumbuh sâhå botên jumbuh saking kalih panalitèn ing nginggil kaliyan panalitèn mênikå kaandharakên wontên ing *tabel* kados ing ngandhap mênikå.

Tabel 2: Prakawis ingkang Jumbuh sâhâ Botên Jumbuh

No.	Prakawis	Bêbukanipun <i>Sêrat Têpa Palupi</i>	<i>Sêrat Gêmbring Baring</i>	<i>Sêrat Wangsalan</i>
1.	Cårå panalitèn	Panalitèn <i>deskriptif</i> sâhâ panalitèn <i>filologi modern</i>	Panalitèn <i>deskriptif</i> sâhâ panalitèn <i>filologi modern</i>	Panalitèn <i>deskriptif</i> sâhâ panalitèn <i>filologi modern</i>
2.	Objek panalitèn	<i>Naskah</i> sâhâ teks <i>Sêrat Têpa Palupi</i>	<i>Naskah</i> sâhâ teks <i>Sêrat Gêmbring Baring</i>	<i>Naskah</i> <i>Sêrat Wangsalan</i> sâhâ teks “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês”
3.	Sêrataning teks	Aksårå Jåwå cithak	Aksårå Jåwå carik	Aksårå Jåwå cithak
4.	Dhapukaning teks	Gancaran	Sêkar	Gancaran
5.	<i>Metode transliterasi</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Transliterasi standar</i>
6.	<i>Metode suntingan</i>	<i>Suntingan edisi standar</i>	<i>Suntingan edisi standar</i>	<i>Suntingan edisi standar</i>
7.	Ancasing panalitèn	a) Ngandharakên <i>deskripsi naskah</i> sâhâ teks b) Ndamêl <i>transkripsi</i> c) Ndamêl <i>transliterasi</i> d) Ndamêl <i>suntingan</i> e) Ndamêl <i>terjemahan</i> f) Ngandharakên têtuladhan ing teks bêbukanipun <i>Sêrat Têpa Palupi</i>	a) Ngandharakên <i>deskripsi naskah</i> b) Ndamêl <i>transliterasi</i> c) Ndamêl <i>suntingan</i> d) Ndamêl <i>terjemahan</i> e) Ngandharakên piwulang moral ing <i>Sêrat Gêmbring Baring</i>	a) Ngandharakên <i>deskripsi naskah</i> b) Ndamêl <i>transkripsi</i> c) Ndamêl <i>transliterasi</i> d) Ndamêl <i>suntingan</i> e) Ndamêl <i>terjemahan</i> f) Ngandharakên piwulang <i>moral</i> wontên teks “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês” ing <i>Sêrat Wangsalan</i>

Adhêdhasar andharan *tabel* ing nginggil, sagêd dipuntingali prakawis-prakawis ingkang jumbuh sâhå botên jumbuh. Prakawis ingkang jumbuh inggih mênikå sadâyå panalitèn ing nginggil ngginakakên cârå panalitèn kanthi panalitèn *deskriptif* sâhå panalitèn *filologi modern*. Salajêngipun, prakawis ingkang jumbuh inggih mênikå *metode transliterasi* sâhå *suntingan* ingkang dipunginakakên ing panalitèn *Sêrat Têpa Palupi*, *Sêrat Gêmbring Baring*, sâhå *Sêrat Wangsalan*. *Metode transliterasi* sâhå *suntingan* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode transliterasi standar* sâhå *metode suntingan edisi standar*.

Sasanèsipun ingkang kaandharakên ing nginggil, wontên malih prakawis ingkang jumbuh inggih mênikå wontên ing ancasing panalitèn. Ananging, botên sadâyå ancasing panalitèn mênikå jumbuh, ancasing panalitèn ingkang jumbuh inggih mênikå ndamêl *transliterasi teks*, ndamêl *suntingan teks*, sâhå ndamêl *terjemahan teks*.

Wondéné bab ingkang botên jumbuh inggih mênikå *objek* panalitèn ingkang dipunginakakên. *Objek* panalitèn ing panalitènipun Safitri Lestari (2016) inggih mênikå *naskah* sâhå *teks* *Sêrat Têpa Palupi*, Baktya Tri Setiono (2014) ngginakakên *naskah* sâhå *teks* *Sêrat Gêmbring Baring*. Wondéné ing panalitèn mênikå ngginakakên *naskah* *Sêrat Wangsalan* sâhå *teks* “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês”. Sêratanipun *teks* ingkang dipunginakakên dados sumbêr *data*-nipun ugi botên jumbuh. Sêratanipun *teks* *Sêrat Têpa Palupi* sâhå *Sêrat Wangsalan* inggih mênikå aksårå Jåwå cithak, wondéné sêratanipun *teks* *Sêrat Gêmbring Baring* inggih mênikå aksårå Jåwå ingkang dipunsêrat mawi tangan (carik).

Prakawis ingkang botên jumbuh salajêngipun inggih mênikå dhapukaning *teks* wontên ing panalitèn. *Teks Sêrat Têpa Palupi* sâhå *teks Sêrat Wangsalan* mênikå dhapukanipun gancaran, wondéné *teks Sêrat Gêmbiring Baring* mênikå dhapukanipun sêkar. Wontên prakawis sanèsipun ingkang botên jumbuh, inggih mênikå panalitènipun Safitri Lestari sâhå panalitèn mênikå katindakakên *transkripsi*. Wondéné panalitènipun Baktya Tri Setiono mênikå botên katindakakên kanthi ndamêl *transkripsi*.

Adhêdhasar andharan ing nginggil sagêd kapêndhêt mumpangatipun. Mumpangatipun panalitèn ingkang jumbuh ing panalitèn mênikå, minangkå pandom utawi *rujukan* awit saking *konsep*-ipun ingkang sami, inggih mênikå *filologi modern*. Salajêngipun, andharan mênikå minangkå katrangan bilih panalitèn mênikå botên sami kaliyan panalitèn sanès ingkang kasêrat ing nginggil, wontên bédanipun. Saking kathahing bab ingkang béda antawisipun panalitèn ingkang dipuntindakakên déning Safitri Lestari, Baktya Tri Setiono, kaliyan panalitèn mênikå nêdahakên bilih panalitèn ingkang dipuntindakakên mênikå dèrèng naté dipuntaliti.

BAB III CĀRĀ PANALITĒN

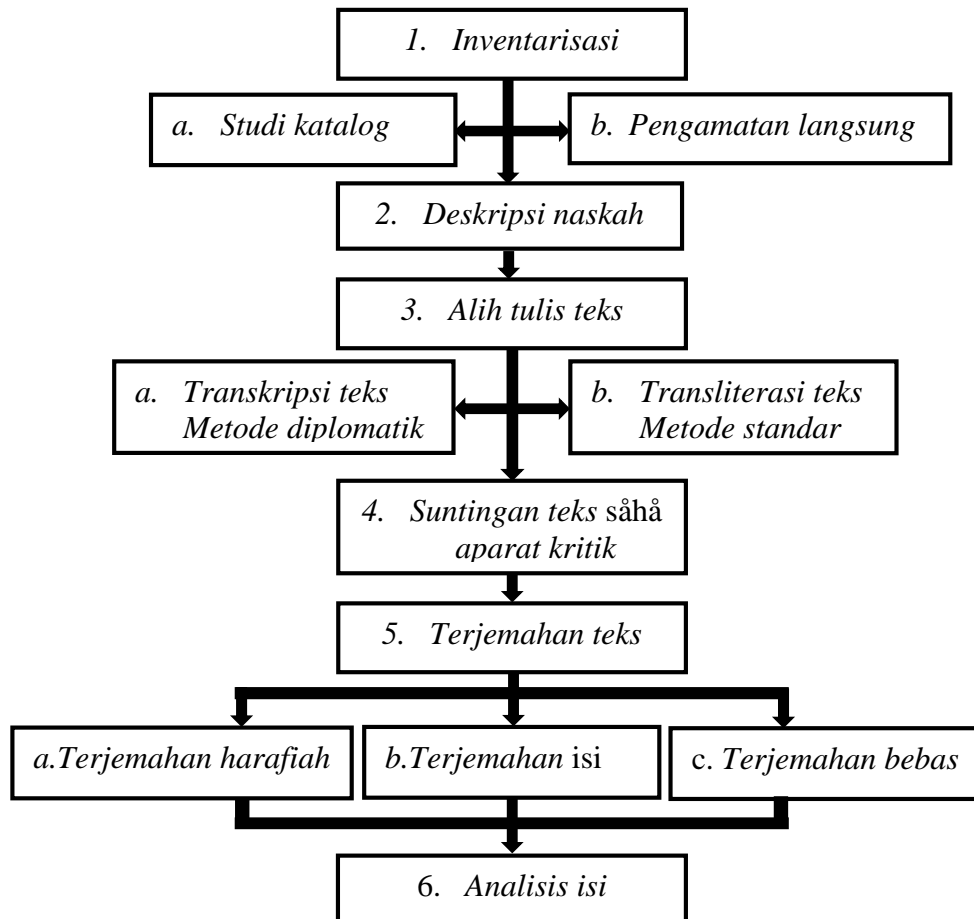
A. Jinising PanalitĒn

WontĒn ing panalitĒn mĕnikĀ ngginakakĕn jinis panalitĒn *deskriptif* sĀhĀ panalitĒn *filologi modern*. Miturut Kaelan (2005: 58), *metode deskriptif* inggih mĕnikĀ salah satunggaling *metode* panalitĒn ingkang *objek*-ipun arupi *nilai-nilai* budĀyĀ, *filosafat*, *etika*, *nilai karya seni*, *kelompok* masarakat, *prastĀwĀ* utawi *objek* budĀyĀ sanĕsipun. PanalitĒn *deskriptif* dipunginakakĕn ing panalitĒn mĕnikĀ amargi trĕp kanggĕ sarĀnĀ naliti *objek* panalitĒn, inggih mĕnikĀ *naskah* sĀhĀ *teks* ingkang kalĕbĕt tĕtilaraning tiyang jaman rumiyin.

Wondĕné panalitĒn *filologi* dipunginakakĕn ing panalitĒn mĕnikĀ amargi sumbĕr panalitĒnipun inggih mĕnikĀ *naskah* sĀhĀ *teks*, salajĕngipun ancasing panalitĒn *filologi* kanggĕ ngandharakĕn kawontĕnaning *objek* panalitĒn inggih mĕnikĀ *naskah* sĀhĀ *teks*. Lampahipun panalitĒn *filologi* inggih mĕnikĀ: 1) ndamĕl *inventarisasi*, 2) ndamĕl *deskripsi naskah*, 3) ndamĕl *transkripsi*, 4) ndamĕl *tranliterasi*, 5) ndamĕl *suntingan teks*, 6) ndamĕl *terjemahan*, sĀhĀ 7) *analisis isi* piwulang *moral* wontĕn *teks SPASSP*.

Asiling panalitĒn *filologi* inggih mĕnikĀ awujud *data*, salajĕngipun *data* panalitĒn mĕnikĀ dipunginakakĕn minĀngkĀ dhasaring panalitĒn. Adhĕdhasar andharan ing nginggil, ancasing panalitĒn *deskriptif* sĀhĀ panalitĒn *filologi* inggih mĕnikĀ kanggĕ mangrĕtosi sĀhĀ ngandharakĕn isining *teks SPASSP*. Isining *teks SPASSP* mĕnikĀ dipungayutakĕn kaliyan bab bĀsĀ, kasusastran, sĀhĀ kabudayan

mliginipun piwulang *moral*. Lampahing panalitèn *filologi* kaandharakên mawi *bagan* kados ing ngandhap mênika.

Bagan 1: Lampahing panalitèn *filologi*

B. Sumbêr Data Panalitèn

Data panalitèn mênika ngginakakên *sumber data* inggih mênika *teks* ingkang kawrat ing salêbêting *naskah* SW. *Naskah* SW mênika kasimpên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta ingkang kawontênanipun taksih saé, nanging wontên pérangan sakêdhik ingkang dipunkrikiti rêngêt. Sinaosâ makatên, *teks SPASSP* ingkang kawrat ing salêbêtipun *naskah* taksih wêtah. *Naskah* SW minangkâ salah satunggaling *naskah* cithak ingkang dipunsêrat ngginakakên aksârâ

Jåwå sâhå abâsâ Jawi anyar. Ing salêbêting *naskah SW* wontên kalih pérangan *teks*. Ananging, *data* ingkang dipunginakakên tumrap panalitèn mênika *teks* ingkang irah-irahanipun “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês”.

C. Caranipun Ngêmpalakên *Data*

Caranipun ngêmpalakên *data* wontên ing panalitèn mênika kanthi cârâ *studi katalog* sâhå ningali piyambak dhatêng papan panyimpêning *naskah SW*. Wondéné garapaning panalitèn kanggé ngêmpalakên *data* mênika ngginakakên lampahing panalitèn *filologi*. Cârâ ngêmpalakên *data* kanthi lampahing panalitèn *filologi* kaandharakên kados ing ngandhap mênika.

1. *Inventarisasi*

Inventarisasi naskah inggih mênika cârâ nêmtokakên *naskah* ingkang dipuntaliti. Ancasing ndamêl *inventarisasi naskah* inggih mênika kanggé mangrêtos *identitas naskah* ingkang awujud *naskah tunggal*, papan panyimpêning *naskah*, sâhå kanggé nêmtokakên *naskah* pundi ingkang dipuntaliti. Lampahipun *inventarisasi naskah* mênika katindakaken kanthi madosi *naskah* mawi *studi katalog* sâhå ningali piyambak kawontênaning *naskah*-ipun ingkang dados *sumbêr* panalitèn, inggih tumrap *naskah SW*. Kanthi lampahing *inventarisasi naskah* mênika kapanggihakên satunggal *eksemplar naskah SW* (*naskah tunggal*), ingkang kasimpên wontên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta.

2. *Deskripsi Naskah*

Sasampunipun nêmtokakên *naskah* ingkang dipuntaliti, lampah panalitèn salajêngipun inggih mênika *deskripsi naskah*. *Deskripsi naskah* mênika

dipunginakakên kanggé nggambarakên kawontênanipun *naskah* ingkang dipuntaliti. *Deskripsi naskah* dipunandharakên mawi *tabel* ingkang dipunwastani *kartu data*.

3. *Transkripsi Teks*

Pangangkah salajêngipun inggih mênika *transkripsi teks, metode transkripsi* ingkang dipunginakakên ing panalitèn *filologi* inggih mênika *metode transkripsi diplomatik*. *Metode transkripsi diplomatik* dipunginakakên kanggé ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênâpâ wontênipun kados déné sêrataning *teks*-ipun ingkang dipunjumbuhakên kaliyan ukuran dlancang sâhâ ukuran aksaranipun. *Metode transkripsi diplomatik* mênika kanggé nglêstantunakên *naskah* ingkang dipunalih tulisakên.

4. *Transliterasi Teks*

Lampah salajêngipun inggih mênika *transliterasi teks, metode transliterasi* ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn *filologi* inggih mênika *metode transliterasi standar*. *Metode transliterasi standar* inggih mênika *alih tulis teks* ingkang kasêrat adhêdhasar ejaan ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi EYD ingkang kaginakakên. Ingkang kêdah dipungatosakên anggènipun *transliterasi metode standar* inggih mênika sêrataning wandâ, tândhâ pamaos, sâhâ éjaanipun.

5. *Suntingan Teks*

Naskah ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mênika kalêbêt *naskah tunggal*, amargi *naskah SW* namung kapanggihakên satunggal *eksemplar*. Amargi *naskah*-ipun namung satunggal, panalitèn ingkang dipunginakakên inggih mênika

edisi penyuntingan naskah tunggal. Edisi penyuntingan naskah tunggal wontên kalih inggih mênikå *edisi standar* sårå *edisi diplomatik. Metode* ingkang jumbuh dipunginakakên ing panalitèn inggih mênikå *edisi standar (biasa). Suntingan* mênikå nglêrsakên têmbung-têmbung ingkang lêpat miturut ejaan *Baoesastra Djawa* anggitanipun Poerwadarminta. Asiling *suntingan* dipunsêrat wontên ing *tabel*, dipundamêl *aparât kritik*-ipun, salajêngipun dipunandharakên kathi têtêmbungan ingkang cêtha.

6. *Terjemahan teks*

Pangangkah salajêngipun inggih mênikå *terjemahan teks, terjemahan teks* katindakakên kanthi nggantos bâså sårå makna salah satunggaling *teks* wontên ing bâså sanès ingkang gampil dipunpahami. Ancasing ndamêl *terjemahan* inggih mênikå pamaos ingkang botên mangrêtos bâså aslinipun *teks* sagêd mangrêtos isining *teks* ingkang sampun dipun-*terjemah*-akên. *Terjemahan* wontên ing panalitèn mênikå dipuntindakakên kanthi nggantos bâså asli ingkang awujud bâså Jåwi, dados bâså sanès ingkang awujud bâså Indonesia.

Metode terjemahan ingkang dipunginakakên ing panalitèn tumrap *teks SPASSP* inggih mênikå *metode terjemahan harfiah, metode terjemahan isi/makna* sårå *metode terjemahan bebas*. Ingkang kaping satunggal *metode* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode terjemahan harfiah*. Manawi botên sagêd dipundamêl *terjemahan* ingkang trêp, pramilå dipunginakakên *metode terjemahan isi. Metode terjemahan* isi utawi makna mênikå dipunginakakên kanggé mangrêtos makna sabên têmbung-têmbung ingkang jumbuh kaliyan *teks*. Salajêngipun, manawi ngginakakên *terjemahan* isi utawi makna, têmbung-têmbung ing

salêbêting *teks SPASSP* mênika dèrèng sagêd dipunmangrêtos i lajêng kaginakakên *terjemahan bebas*.

D. Instrumen Panalitèn

Instrumen ingkang wontên ing panalitèn mênika awujud *kartu data*. *Kartu data* mênika kanggé nyêrat *data-data* ingkang kasêrat ing *teks SPASSP*, inggih mênika kanggé nyathêt (1) asiling *deskripsi naskah SW*, (2) asiling *transliterasi sâhâ suntingan teks SPASSP*, (3) asiling *terjemahan teks SPASSP*, (4) asiling *aparat kritik ing teks SPASSP*, sâhâ (5) wujud ing piwulang *moral* wontên ing *teks SPASSP*. *Karta data* ingkang kaginakakên cacahipun wontên gangsal, ingkang kasêrat wontên ing ngandhap mênika.

1. *Kartu data kanggé nyêrat deskripsi naskah*

Tabel 3: *Kartu Data Deskripsi Naskah*

No.	Katrangan	Asiling Deskripsi Naskah SW
1	Papan panyimpêning <i>naskah</i>	
2	Panyêratipun	
3	Nomêr <i>kodeks</i>	
4	Irah-irahan: a. Kasêrat ing pundi kémawon, kâcâ pintên? b. Adhêdhasar katrangan saking <i>teks</i> menâpâ <i>katalog</i> ? c. Katrangan sêratan irah-irahaning <i>naskah</i>	
5	Manggâla/ <i>pengantar</i> , andharan ing pérangan wiwitan sajawining isining <i>teks</i> : a. Wêkdal anggènipun wiwit nyêrat b. Asmanipun panganggit c. Ingkang nyêbabakên <i>teks</i> dipunsêrat d. Ancasing nyêrat <i>teks</i> e. Pangajab rikâlâ nyêrat <i>teks</i> f. Papan anggènipun nyêrat	

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Asiling Deskripsi Naskah SW
6	<i>Kolofon</i> /panutup, andharan sajawining <i>teks</i> , mapan ing pungkasan: a. Wêkdal pungkasaning ndamêl sêrat b. Papan rikâlâ nyêrat c. Asmanipun panganggit d. Ingkang nyêbabakên <i>teks</i> dipunsêrat e. Ancasing nyêrat <i>teks</i> f. Pangajab rikâlâ nyêrat <i>teks</i>	
7	Kawontênaning <i>naskah</i>	
8	Jinis <i>bahan naskah</i>	
9	Cacahing larik sabên sakâcå	
10	Ukuraning <i>naskah (pxl)</i>	
11	Ukuraning <i>teks (pxl)</i>	
12	Kandêling <i>naskah</i> ingkang dipuntaliti	
13	Ukuran <i>margin teks</i> (ingkang dipuntaliti): a. <i>Top</i> b. <i>Bottom</i> c. <i>Left</i> d. <i>Right</i>	
14	Isining <i>naskah</i> (satunggal <i>teks</i> mênåpå mapintên-pintên <i>teks</i>)	
15	Jinis <i>naskah</i> (<i>naskah</i> piwulang mênåpå sanèsipun)	
16	Wujuding <i>teks</i> (sêkar mênåpå gancaran)	
17	Samaking <i>naskah</i> (warninipun, wujudipun, kawontênanipun, bêbakalanipun, rêrênggan)	
18	Jinis aksaraning <i>teks</i>	
19	Nomêr kåcå (wontên pundi, warni mênåpå, kanthi jinising angkå mênåpå)	
20	Ukuraning aksårå (<i>pxt</i>)	
21	Sikaping aksårå (jêjêg, dhoyong nêngên mênåpå ngiwå)	
22	Tandhêsaning aksårå (kandêl mênåpå tipis)	
23	Warnining mangsi	
24	Basaning <i>teks</i> (Båså Jawi Anyar, Båså Jawi <i>Pertengahan</i> , Båså Jawi Kinå)	
25	<i>Pembagian</i> kåcå <i>naskah</i> (pérangan-pérangan ingkang kosong/botên wontên sêratipun). Manawi langkung saking satunggal <i>naskah</i> , dipunsêbatakên irah-irahan såhå kacanipun.	

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Asiling Deskripsi Naskah SW
26	Jumlahing kâcå <i>naskah</i> ingkang dipuntaliti	
27	Wujuding aksårå (mbåtå sarimbag, ngêtumbar, mucuk êri, nyacing, <i>kombinasi</i>)	
28	<i>Cap kertas sårå stempel</i>	
29	Cathêtan ing sajawining <i>teks</i>	
30	Cathêtan ing papan sanès	
31	Wujuding aksårå Jåwå (Dêntawyanjånå)	
32	Pasangan aksårå Jåwå (Dêntawyanjånå)	
33	Wujuding aksårå murdå	
34	Wujuding aksårå swårå	
35	Wujuding sandhangan swårå	
36	Wujuding sandhangan panyigêging wandå	
37	Wujuding sandhangan wyanjånå	
38	Wujuding angka Jåwå	
39	Tåndhå pangkon	
40	Tåndhå ing wiwitaning <i>alinea</i> : adêg-adêg	
41	Pådå lingså	
42	Pådå lungsi	
43	Pådå pangkat	

2. *Kartu data transliterasi sårå suntingan teks SPASSP*

Tabel 4: *Kartu Data Transliterasi sårå Suntingan Teks SPASSP*

Asiling Transliterasi Teks SPASSP	Asiling Suntingan Teks SPASPP

3. *Kartu data terjemahan teks SPASSP*

Tabel 5: *Kartu Data Terjemahan Teks SPASSP*

Teks SPASSP Sasampunipun Dipun-sunting	Terjemahan Teks SPASSP

4. *Kartu data aparat kritik ing teks SPASSP*

Tabel 6: *Kartu Data Aparat Kritik ing Teks SPASSP*

No.	Teks Sadèrèngipun Dipun-sunting	Suntingan	Teks Sasampunipun Dipun-sunting

5. *Kartu data piwulang moral*

Tabel 7: *Kartu Data Piwulang Moral*

No.	Piwulang Moral	Indikator	Terjemahan

E. *Teknik Analisis Data*

Teknik analisis data ingkang kaginakakên wontên ing panalitèn inggih mênika *teknik analisis deskriptif*. Analisis mênika ngginakakên cara penafsiran kanthi ndamêl *deskripsi* ingkang wujudipun andharan-andharan saking asiling panalitèn sâha pangrêmbaging *teks SPASSP*. Ancasing ndamêl *analisis deskriptif* inggih mênika nggambarakên kanthi cêtha sâha lêtês ngéngingi isining *teks SPASSP*. Miturut Kaelan (2005: 58), lampahing *teknik analisis data* wontên sakawan, kados wontên ing ngandhap mênika.

1. *Maos sâha Reduksi Data*

Lampahing *teknik analisis data* ingkang kaping satunggal inggih mênika maos *data*, maos mênika ancasipun kanggé manggihakên isining *teks SPASSP*, sasanèsipun mênika ugi katindakakên *reduksi data*. *Reduksi* têngèsipun inggih mênika mênindhêt dudutanipun, dipunpilah prakawis-prakawis ingkang dipun-fokusakên dhatêng prakawis ingkang wigatos. Dados, *reduksi data* inggih mênika

mêndhêt dudutanipun lajêng dipunpilah prakawis ingkang wigatos ing *data*, jumbuh kaliyan ancasing panalitèn mênikå.

2. *Klasifikasi Data*

Sasampunipun *reduksi data*, pangangkah salajêngipun inggih mênikå ndamêl *klasifikasi data*. *Klasifikasi data* inggih mênikå ngêmpalakên *data* miturut *ciri khas*-ing piyambak-piyambak ingkang gayut kaliyan ancasing panalitèn mênikå. Wontên ing *klasifikasi data*, *data* kêdah dipunpilah-pilah pundi ingkang botên *relevan* sårå pundi ingkang gayut kaliyan ancasing panalitèn mênikå.

3. *Display Data*

Sasampunipun *klasifikasi data*, lajêng *display data*. *Display data* inggih mênikå *koordinasi data* wontên ing satunggaling *peta* ingkang jumbuh kaliyan ancasing panalitèn. *Display data* wontên ing panalitèn mênikå, inggih nyêrat *data* wontên ing *kartu data*.

4. *Penafsiran Data*

Penafsiran data inggih mênikå *mengungkap* maknå ingkang kawrat ing salêbêting *data*. Wondéné caranipun ngandharakên utawi ngrêmbag *data* mênikå katindakakên kanthi carå *deskriptif* supados langkung cêthå.

F. Caranipun Ngêsahakên Data

Ngêsahakên *data* wontên ing panalitèn mênikå kanthi carå *validitas* sårå *reliabilitas*. *Validitas* ingkang kaginakakên mênikå *validitas semantik*. Hurford sårå Brendan (1983: 1) ngandharakên bilih *semantics is the study of meaning in language*. *Semantik* inggih mênikå ngèlmi ingkang kaginakakên kanggé sarånå ngrêmbag bab têngêsing têngbung wontên ing bâså. Dados, *validitas semantik* inggih

mênika nyêmak sâhâ nêgêsi têmbung kanthi *kontekstual* saking *teks SPASSP*. Ing panalitèn mênika dipunginakakên *validitas semantik* amargi *teks SPASSP* mênika dhapukanipun gancaran.

Salajêngipun, *reliabilitas* ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênika *reliabilitas intraratter* sâhâ *reliabilitas interrater*. *Reliabilitas intraratter* katindakakên kanthi cârâ maos sâhâ *menganalisis data* kanthi makaping-kaping wontên ing wêkdal ingkang béda, satêmah dipunginakakên *data* ingkang sami inggih mênika *data* ingkang botên éwah (Mulyani, 2014: 120). Ancasing *reliabilitas intraratter* inggih mênika supados angsal *data* ingkang *konsisten* kanthi maos isining *teks*, inggih *teks SPASSP*. Wondéné ingkang *reliabilitas interrater* mênika kantindakakên kanthi nyuwun pamanggihipun dosen ingkang *ahli bab filologi*, inggih mênika dosen *pembimbing skripsi* panalitèn *filologi*.

BAB IV

ASILING PANALITÈN SÀHÀ PANGRÊMBAGIPUN

A. Deskripsi Naskah Sêrat Wangsalan

Lampahing panalitèn *filologi* ingkang *inventarisasi naskah* tumrap *naskah* SW sampun katindakakên (kawaoså pérangan dhasaring panalitèn ing bab I). Salajêngipun, *deskripsi naskah* mênikå inggih katindakakên kanthi ningali piyambak kawontênaning *naskah* ing papan panyimpêning *naskah* sasampunipun *inventarisasi naskah* dipuntindakakên. Paédahing *deskripsi naskah* inggih mênikå kanggé manggihakên katrangan ingkang cêthå ngéngingi kawontênaning *naskah*. Wondéné asiling *deskripsi naskah* kasêrat kanthi wujud *tabel* kados ing ngandhap mênikå.

Tabel 8: Kartu Data Deskripsi Naskah SW

No.	Katrangan	Asiling Deskripsi Naskah SW
1	Papan panyimpêning <i>naskah</i>	Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta
2	Panyêratipun	R. Pujaharja
3	Nomêr <i>kodeks</i>	100 Puj S
4	Irah-irahan: a. Kasêrat ing pundi kémawon, kâcå pintên? b. Adhêdhasar katrangan saking <i>teks</i> mênåpå <i>katalog</i> ? c. Katrangan sêratan irah-irahaning <i>naskah</i>	a. Irah-irahan <i>naskah</i> kasêrat ing samak <i>luar</i> sâhå samak <i>dalam</i> . b. Katrangan bab irah-irahaning <i>naskah</i> adhêdhasar katrangan saking <i>teks</i> ingkang kasêrat ing samak <i>luar</i> sâhå samak <i>dalam</i> , ugi saking <i>katalog</i> wontên ing Perpustakaan Tembi Rumah Budaya Yogyakarta. c. Katrangan sêratan irah-irahaning <i>naskah</i> kawêdalakên sâhå kasadé déning Tan Khoen Swi.
5	Manggålå/ <i>pengantar</i>	a. Wêkdal anggènipun nyêrat ing taun 1924 b. Kasêrat déning R. Pujaharja

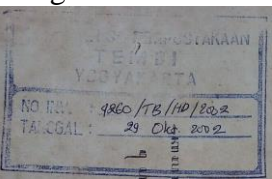

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Asiling <i>Deskripsi Naskah SW</i>
		c. Papan anggènipun nyêrat <i>naskah</i> ing Surakarta
6	<i>Kolofon/panutup</i>	-
7	Kawontênaning <i>naskah</i>	Kawontênaning <i>naskah</i> taksih saé, nanging wontên pérangan ingkang gripis sâha bolong amargi dipunkrikiti rêngêt. Sasanèsipun mênika, ing samak <i>luar</i> wontên pérangan ingkang luntur. Ananging, sêrataning <i>teks</i> têtêp wêtah.
8	Jinis <i>bahan naskah</i>	Dlancang HVS warni pêthak ingkang sampun dados warni coklat.
9	Cacahing larik sabên sakâcå	21 larik
10	Ukuraning <i>naskah (pxl)</i>	15,3 cm x 21,5 cm
11	Ukuraning <i>teks (pxl)</i>	10,8 cm x 17 cm
12	Kandêling <i>naskah</i> ingkang dipuntaliti Kandêling <i>teks</i> ingkang dipuntaliti	2 mm utawi 23 kâcå 1 mm utawi 12 kâcå
13	Ukuran <i>margin teks</i> (ingkang dipuntaliti): a. <i>Top</i> b. <i>Bottom</i> c. <i>Left</i> d. <i>Right</i>	a. 2,2 cm b. 2,3 cm c. 1,9 cm d. 2,6 cm
14	Isining <i>naskah</i>	<i>Naskah SW</i> ngêwrat kalih <i>teks</i> , inggih menika: a. Babaripun wangsalan ingkang ngêwrat sekar-sekaran b. Sinambêtan piwulang, awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês
15	Jinis <i>naskah</i> adhêdhasar isining <i>teks</i>	Piwulang
16	Dhapukaning <i>teks</i>	Gancaran
17	Samaking <i>naskah</i>	Samak <i>luar naskah</i> ngginakakên dlancang <i>karton</i> warni pêthak ingkang sampun <i>mencoklat</i> , wontên pérangan ingkang bolong amargi dipunkrikiti rêngêt, sâha wontên pérangan ingkang kalunturan. Wondéné samak <i>dalam naskah</i> ngginakakên dlancang tipis warninipun ugi pêthak ingkang sampun <i>mencoklat</i> , kawontênanipun inggih sampun sami bolong.

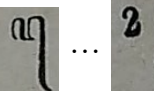

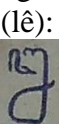

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Asiling <i>Deskripsi Naskah SW</i>
18	Jinis aksaraning <i>teks</i>	Aksârâ Jâwâ cithak
19	Nomêr kâcâ	Nomêr kâcâ <i>naskah</i> kasêrat ing nginggil sisih têngah kanthi ngginakakên ângkâ Latin.
20	Ukuraning aksârâ (<i>pxt</i>)	0,3-0,4 cm x 0,2 cm
21	Sikaping aksârâ	Sikaping aksârâ jêjêg sâhâ dhoyong nêngên. Aksârâ ingkang jêjêg dipunginakakên kanggé nyêrat isining <i>teks</i> , manggâlâ, sâhâ papan kawêdalakên <i>naskah</i> . Wondéné aksârâ ingkang dhoyong nêngên dipunginakakên kanggé nyêrat irah-irahaning <i>teks</i> , nâma panganggit, taun Jawi anggènipun nyêrat <i>teks</i> , sâhâ namanipun <i>penerbit</i> .
22	Tandhêsaning aksârâ (kandêl mênâpâ tipis)	Tandhêsaning aksârâ tipis sâhâ kandêl. Tandhêsaning aksârâ ingkang tipis dipunginakakên kanggé nyêrat isining <i>teks</i> , manggâlâ, <i>penerbit</i> , sâhâ papan kawêdalakên sêrat. Wondéné tandhêsaning aksârâ ingkang kandêl dipunginakakên kanggé nyêrat irah-irahaning <i>naskah</i> , irah-irahaning <i>teks</i> , nâma panganggit, <i>penerbit</i> , taun anggènipun nyêrat <i>teks</i> , sâhâ taun kawêdalakên <i>naskah</i> .
23	Warnining mangsi	Warninipun mangsi mênikâ cêmêng, mangsi abrit kanggé nyêrat irah-irahaning <i>naskah</i> sâhâ <i>penerbit</i> wontên ing samak <i>luar</i> . Wondéné mangsi biru kanggé nyêrat manggâlâ wontên ing samak <i>luar</i> .
24	Basaning <i>teks</i>	Bâsâ Jawi Anyar
25	<i>Pembagian</i> kâcâning <i>naskah</i>	Kâcâ satunggal mênikâ samak <i>dalam naskah</i> (kacanipun botên sinêrat), kâcâ kalih gambar <i>penerbit</i> (kacanipun botên sinêrat), wiwit kâcâ 3-22 mênikâ isinipun sêrat. Sawingkinging kâcâ 22 wontên satunggal lêmbar wolak-walik ingkang isinipun lampiran sêrat-sêrat ingkang prayogi babaran saking <i>penerbit Tan Khoen Swie</i> .
26	Cacahing kâcâ <i>naskah</i> ingkang ngêwrat <i>teks SPASSP</i>	Cacahing kâcâ <i>naskah</i> ingkang dipuntaliti wontên 23 kâcâ, inggih ngêwrat <i>teks SPASSP</i> saking kâcâ 11 dumugi kâcâ 22.

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Asiling Deskripsi Naskah SW			
27	Wujuding aksâra	Wujuding aksâra inggih mênikâ ngêtumbar sâhâ mbâtâ sarimbag. Aksâra ngêtumbar dipunginakakên kanggé nyêrat isining <i>teks</i> , manggâlâ, <i>penerbit</i> , papan sâhâ taun kawêdalakên sêrat. Wondéné aksâra mbâtâ sarimbag dipunginakakên kanggé nyêrat irah-irahaning <i>naskah</i> .			
28	Cap kertas sâhâ stempel	Wontên tigang <i>stempel</i> ing samak <i>luar</i> sâhâ samak <i>dalam</i> . <i>Stempel</i> wontên ing samak <i>luar</i> : <i>Stempel</i> wontên ing samak <i>dalam</i> : 			
29	Wujuding aksâra Jâwâ (Dêntawyanjânâ)	hâ: 	dâ: 	pâ: 	mâ:
		nâ: 	tâ: 	dhâ: 	gâ:
		câ: 	sâ: 	jâ: 	bâ:
		râ: 	wâ: 	yâ: 	thâ:
		kâ: 	lâ: 	nyâ: 	ngâ:
30	Pasangan aksâra Jâwâ (Dêntâwyanjânâ)	hâ: 	dâ: ... 	pâ: 	mâ: ...
		nâ: ... 	tâ: ... 	dhâ: ... 	gâ: ...
		câ: ... 	sâ: 	jâ: ... 	bâ: ...
		râ: ... 	wâ: ... 	yâ: ... 	thâ: ...
		kâ: ... 	lâ: ... 	nyâ: ... 	ngâ: ...

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Asiling Deskripsi Naskah SW		
31	Wujuding aksarâ murdâ	Nâ/nâ: 	Sâ/sâ: 	Bâ/bâ: -
		Kâ/kâ: -	Pâ/pâ: 	
		Tâ/tâ: 	Gâ/gâ: 	
32	Wujuding sandhangan swarâ	wulu (i): 	pêpêt (ê): 	pâ cêrêt (rê):
		... suku (u): 	taling-tarung (o): 	
		taling (é/è): 	ngâ lêlêt (lê): 	
33	Wujuding sandhangan panyigêging wandâ	wignyan: 	layar: 	cêcak:
34	Wujuding sandhangan wyanjânâ	câkrâ (râ): 	cakrâ kêrêt (rê): 	péngkal (yâ):
		panjang lâ: 	panjang wâ: 	
35	Tândhâ pangkon			
36	Tândhâ ing wiwitaning <i>alinea</i> : adêg-adêg			
37	Pådâ lingsâ			
38	Pådâ lungsi			

Adhêdhasar *tabel* ing nginggil mênikå, kaandharakên katrangan ingkang ringkês sâhå cêthå bab kawontênaning *naskah* ingkang dipunginakakên minångkå *sumber* panalitèn. Wondéné andharan *deskripsi naskah SW* inggih kados ing ngandhap mênikå.

1. Irah-irahaning *Naskah*, Papan Panyimpêning *Naskah*, sâhå *Kode Naskah*

Irah-irahaning *naskah* ingkang dipundadosakên *objek* panalitèn inggih mênikå *Sêrat Wangsalan*. Wondéné irah-irahaning *naskah* mênikå kados ing *cuplikan* ing ngandhap mênikå.

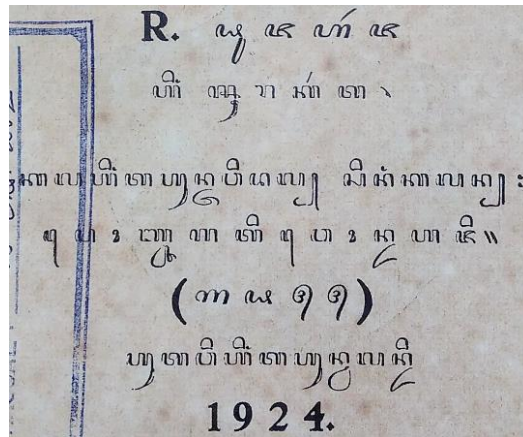

Cuplikan 1: Irah-irahaning Naskah SW

Irah-irahaning *naskah SW* sinêrat ing samak *luar* sâhå samak *dalam*, irah-irahaning mênikå dipunsêrat ngginakakên aksårå Jåwå wujudipun mbåtå sarimbag. *Naskah SW* ingkang kasimpên wontên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta kanthi *nomer kodeks* 100 Puj S mênikå kalêbêt *naskah* cithak.

2. Panganggit, Taunipun *Naskah* Dipunsêrat, sâhå Papan Panyêrating *Naskah*

Naskah SW dipunsêrat déning R. Pujaharja rikålå taun 1924 wontên ing Surakarta. Taun panyêrating *naskah* mênikå dipunsêrat wontên ing samak *dalam naskah*, wondéné papan panyêratipun *naskah* kasêrat wontên ing samak *luar* sâhå samak *dalam*. Panganggitipun *naskah SW*, taun, sâhå papan anggènipun nganggit *naskah SW* kasêrat kados *cuplikan* ing ngandhap mênikå.

Cuplikan 2: Panganggit, Taunipun Naskah Dipunsêrat, sâhâ Papan Panyêrating Naskah SW

3. Kawontênaning *Naskah sâhâ Jinis Bahan Naskah*

Kawontênaning *naskah SW* mênika taksih saé, jilidanipun dipundondomi mawi bolah, kawontênanipun ugi taksih saé. Salêbêting *naskah* botên wontên lêmbar-lêmbaring dlancang ingkang pêthil utawi ucul saking jilidanipun. Ananging, dlancang ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks SPASSP* mênika wontên ingkang bolong amargi dipunkrikiti rêngêt. Wondéné pérangan ingkang bolong inggih mênika pérangan têngah sâhâ nginggil samak *luar* (samak *karton*). Bolongipun dlancang mênika wontên tigang bolongan, bolongan ingkang radi agêng têmbus dumugi samak *luar* ingkang paling wingking, nanging dumugining samak wingking namung alit.

Sasanèsipun kawontênaning dlancang ingkang sami bolong, wontên pérangan dlancang ingkang kalunturan, inggih wontên ing samak *luar naskah*. Pérangan ingkang kalunturan mênika namung sakêdhik sâhâ botên têmbus ngantos kâcâ salajêngipun. Sinaosâ dlancangipun wontên ingkang bolong sâhâ luntur, nanging *teks SPASSP* taksih saé sêratanipun sâhâ taksih sagêd dipunwaos kanthi cêtha.

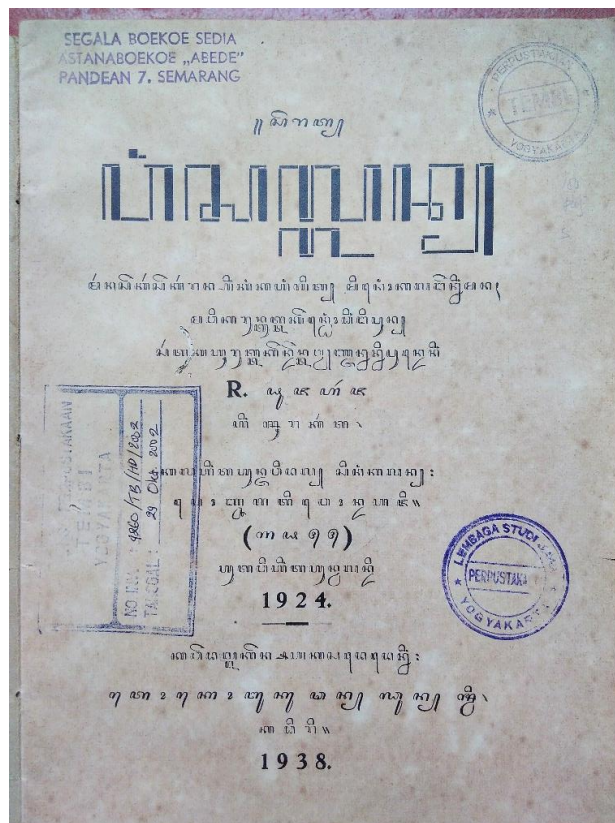
Salajêngipun, *bahan naskah* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah SW* inggih mênikå dlancang HVS warni pêthak ingkang sampun *mencoklat*. Samak *luar naskah* kadamêl saking *karton* ingkang radi kandêl katimbang dlancang ing salêbêting *naskah*, warnipun ugi coklat. Wontên ing samak *luar* mênikå wontên rêrêngganipun warni abrit sâhå biru. Irah-irahanipun *naskah* kasêrat ngginakakên aksårå Jåwå mbåtå sarimbag ingkang warnipun abrit. Ing samak *luar* ugi wontên manggalanipun ingkang dipunsêrat mawi tintah warni biru. Wondéné *penerbit* sâhå taun kawêdalakên *naskah SW* kasêrat ngginakakên tintah warni abrit sâhå biru.

Samak *luar naskah SW* kados *cuplikan* ing ngandhap mênikå, wondéné pérangan ingkang dipunbundêri mênikå pérangan ingkang kalunturan sâhå bolong amargi dipunkrikiti rêngêt.

Cuplikan 3: Samak Luar Naskah SW

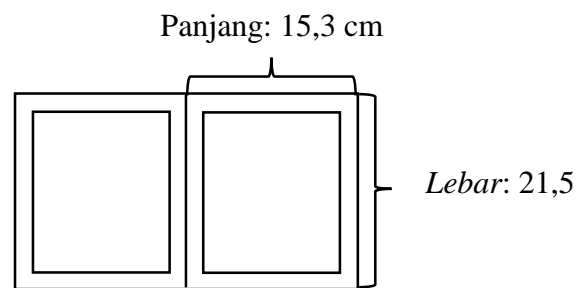
Wondéné samak *dalam naskah* ngginakakên dlancang tipis warni soklat, kawontênanipun inggih sami bolong amargi dipunkrikiti rêngêt. Wontên ing samak *dalam* mênikå ugi wontên irah-irahaning *naskah*, manggålå, *penerbit*, taun kawêdalakên *naskah SW* sårå *stempel perpustakaan*. Ananging, manggålå ingkang kawrat ing samak *dalam* mênikå langkung jangkêp katimbang manggålå ingkang kawrat ing samak *luar*, inggih wontên tambahan taun anggènipun *naskah SW* dipunanggit. Wujudipun samak *dalam naskah SW* kados *cuplikan* ing ngandhap mênikå.

Cuplikan 4: Samak Dalam Naskah SW

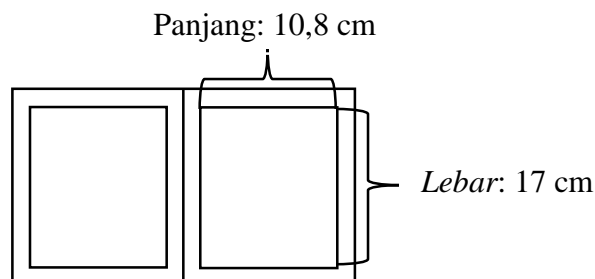
4. Ukuraning *Naskah*, Ukuraning *Teks*, Ukuraning *Margin Teks*, sâhâ *Kandêling Naskah* ingkang *Dipuntaliti*

Ukuraning *naskah SW* inggih mênikâ panjang sâhâ *lebar*-ipun 15,3 cm x 21,5 cm. Ukuran panjangipun *naskah* kaétang saking pinggir kiwâ dlancang mênêngên dumugi pinggir têngên dlancang, déné ukuran *lebar*-ipun kaétang saking pinggir nginggil dlancang mangandhap dumugi pinggir ngandhap dlancang. Wondéné ukuraning *naskah SW* kados gambar ing ngandhap mênikâ.

Gambar 1: Ukuraning *Naskah SW*

Wondéné ukuraning *teks SPASSP* inggih mênikâ panjang sâhâ *lebar*-ipun 10,8 cm x 17 cm. Ukuran panjangipun *teks SPASSP* kaétang saking wiwitaning aksârâ mênêngên dumugi aksârâ paling têngên, déné ukuran *lebar*-ipun *teks* kaétang saking lariking aksârâ paling nginggil mangandhap dumugi larik ingkang pungkasan. Wondéné ukuraning *teks SPASSP* kados gambar ing ngandhap mênikâ.

Gambar 2: Ukuraning *Teks SPASSP*

Ukuran *margin naskah SW* inggih mênikå nginggilipun 2,2 cm, ngandhap 2,3 cm, kiwå 1,9 cm, sårå têngên 2,6 cm. Wondéné kandêlipun *naskah* inggih mênikå 2 mm.

5. Isining *Naskah*, Båså, sårå Dhapukaning *Teks*

Naskah SW mênikå ngêwrat *teks* kanthi irah-irahan “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå Ingang Pantês” minångkå *sumber data*-ning panalitèn mênikå. *Naskah SW* kalêbêt jinis *naskah* piwulang amargi *teks*-ipun ngandharakên piwulang *moral*. Basanipun *naskah SW* ngginakakên båså Kawi sårå Jawi Anyar inggang undhå-usuk basanipun ngginakakên undhå-usuk båså ngoko sårå kråmå adhêdhasar katrangan saking irah-irahaning *naskah* sårå isining *naskah*. Wondéné dhapukaning *teks* inggih mênikå dhapukan gancaran.

6. Sêrataning *Naskah*

Naskah SW mênikå kalêbêt *naskah* cithak inggang dipunsêrat mawi aksårå Jåwå. Wondéné wujudipun aksårå inggih mênikå ngêtumbar, nanging irah-irahaning *naskah* kasêrat ngginakakên aksårå inggang wujudipun mbåtå sarimbag. Warninipun mangsi inggang dipunginakakên ing *naskah SW* wontên tigang warni, inggih mênikå warni cêmêng, abrit, sårå biru.

Sadâyå panyêrating isi *naskah* umumipun nganggé mangsi warni cêmêng, mangsi warni abrit namung mligi dipunginakakên kanggé nyêrat irah-irahaning *naskah*, *penerbit*, sårå katrangan *naskah* inggang dipuncithak kaping pintên. Wondéné, mangsi warni biru dipunginakakên kanggé nyêrat manggålå, taun kawêdalakên *naskah* inggang mapanipun wontên ing samak *luar*, sårå *stempel*

perpustakaan ingkang mapanipun wontên ing samak *dalam*. *Stempel perpustakaan* ingkang ngginakakên mangsi warni biru kados *cuplikan* ing ngandhap mênika.

Cuplikan 5: Stempel Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta wontên ing Naskah SW

B. Transkripsi Teks SPASSP

Transkripsi inggih mênika kagiyatan alih tulis sêrataning *teks* mawi aksâra ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*. *Metode transkripsi* ingkang dipunginakakên wontên ing *teks SPASSP* inggih mênika *metode transkripsi diplomatik*. Anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* mênika kados mênâpâ wontênipun, inggih kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksâra ingkang sami. Wondéné asiling *transkripsi teks SPASSP* kasêrat ing *lampiran 2* kâcâ 208.

C. Transliterasi sâhâ Suntingan Teks SPASSP

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênika *metode transliterasi standar* utawi nggantos sêrataning *teks* adhêdhasar *ejaan* ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi *EYD* ingkang kaginakakên. Ancasipun ndamêl *transliterasi standar* inggih mênika kanggé ngandharakên sêratan ingkang botên jumbuh kaliyan *konteks* isining *teks* supados nggampilakên anggènipun maos sâhâ nggampilakên anggènipun ndamêl *suntingan*. *Suntingan* mênika kanggé ndandosi *teks* ingkang dèrèng sagêd dipunmangrêtosî têngêsipun, inggih nganggé *suntingan teks edisi standar*. Wondéné pandom *transliterasi*,

pandom *suntingan*, asiling *suntingan teks*, sâhâ *aparat kritik* kaandharakên wontên ing ngandhap mênikâ.

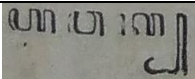
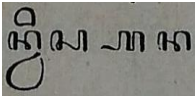

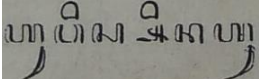
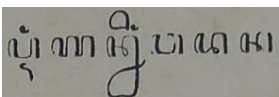

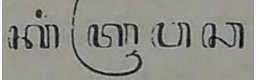
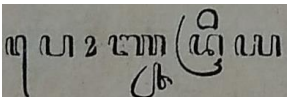

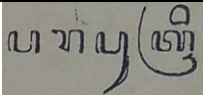
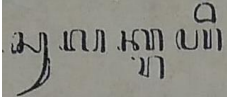

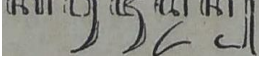
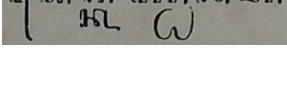

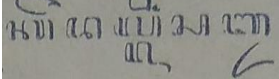

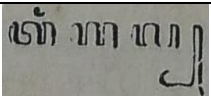
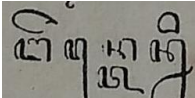
1. Pandom *Transliterasi Teks SPASSP*

Pandom *transliterasi* dipundamêl kanggé nggampilakên alih aksaraning *teks SPASSP*. Pandom *transliterasi* mênikâ ngandharakên kadospundi panyêrating aksârâ Jâwâ sâhâ pasanganipun, panyêrating aksârâ murdâ, aksârâ swârâ, sandhangan, lsp. Pandom *transliterasi* mênikâ dipundamêl kanthi ancas kanggé nggampilakên pârâ pamaos mangrêtosî asiling *transliterasi teks SPASSP*. Pandom *transliterasi teks SPASSP* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikâ kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

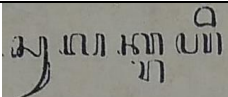
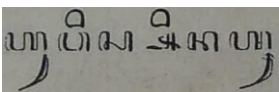

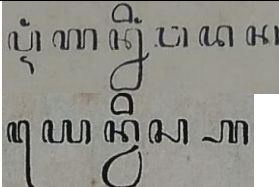

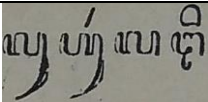
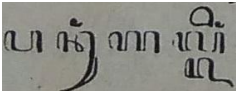

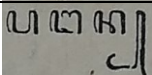
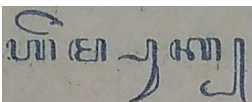

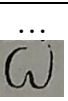
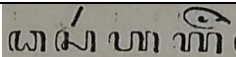
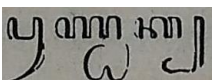

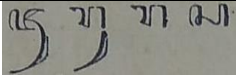
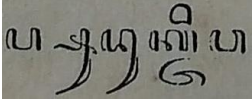

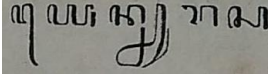
a. Aksârâ Jâwâ sâhâ Pasanganipun

Cacahipun dântâwyanjânâ aksârâ utawi aksârâ carakan mênikâ wontên kalih dâsâ. Aksârâ Jâwâ mênikâ wontên sipat *silabik* ingkang têngêsipun satunggal aksârâ nggambarakên satunggal wandâ. Aksârâ Jâwâ mênikâ ugi asipat *konsonantal*, têngêsipun sabên satunggal aksârâ ingkang dipunpasangi utawi dipunpangku nggambarakên satunggal *konsonan* utawi aksârâ ingkang botên madêg piyambak tanpâ aksârâ swârâ (Mulyani, 2013: 5). Aksârâ Jâwâ ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks SPASSP* wontên 20 aksârâ sâhâ sadâyâ wontên pasanganipun. Wondéné wujuding aksârâ Jâwâ sâhâ pasanganipun ingkang kapanggihakên ing *teks SPASSP* kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikâ.

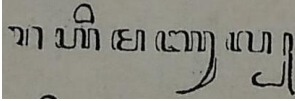
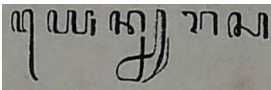

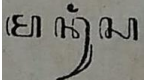
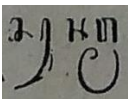

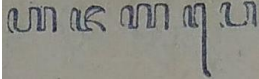
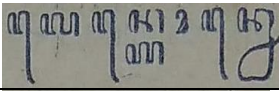

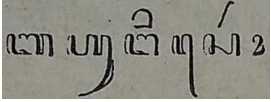
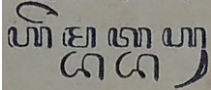

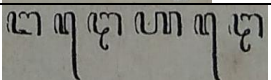
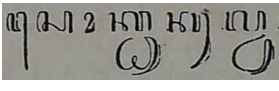

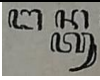
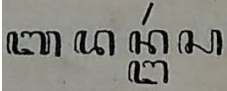
Tabel 9: Wujuding Aksara Jåwå sàhå Pasanganipun wontên ing *Teks SPASSP*

Nåmå Aksårå	Wujud		Tulådha Panyêratipun	Transliterasi Standar	Kåcå
	Aksårå Carakan	Pasangan			
hå		... 	 	awak ...n wis ånå	11 larik 19 19 larik 17
nå		... 	 	uwis sinau rêngganing wadånå	13 larik 18 12 larik 7
cå		... 	 	kang trawåcå pancadriyå	13 larik 6 11 larik 13
rå		... 	 	pårå putri sulak rai	22 larik 4 12 larik 5
kå		... 	 	kawujudan dèn kandhas a...	11 larik 19 11 larik 12
då		... 		kêdaling sabdå	12 larik 1
tå		... 	 	tanggal ngêntèni	11 larik 18 11 larik 10

Lajêngipun *tabel*

Nâmâ Aksârâ	Wujud		Tulâdhâ Panyêratipun	Transliterasi Standar	Kâcâ
	Aksârâ Carakan	Pasangan			
sâ		... 	 	sulak rai uwis sinau	12 larik 5 13 larik 18
wâ		... 		rêngganing wadânâ yèn wis â...	12 larik 7 19 larik 17
lâ		... 	 	luhur lathi panunggaling	22 larik 6 11 larik 18
pâ		... 	 	pangan êmpuk	11 larik 9 19 larik 4
dhâ		... 	 	dhasar agêng pundhak	22 larik 9 19 larik 12
jâ		... 	 	juru răsâ ...p suduk jiwâ	12 larik 3 11 larik 16
yâ		-		yèn nyurăsâ	11 larik 11

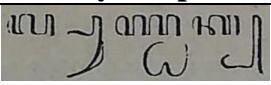

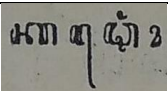

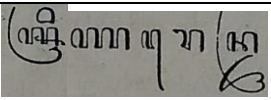

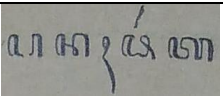

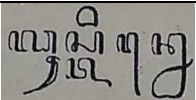
Lajêngipun *tabel*

Nåmå Aksårå	Wujud		Tulådha Panyêratipun	Transliterasi Standar	Kåcå
	Aksårå Carakan	Pasangan			
nyå		... 	 	rai manyul yèn nyuråså	22 larik 14 11 larik 11
må		... 	 	manungså suk må	11 larik 15 11 larik 18
gå		... 	 	åjå gawé ...lèn goné	16 larik 1 18 larik 3
bå		... 	 	bau ngisor êmbat bau	16 larik 7 18 larik 3
thå		... 	 	ngathé-athé sok thukul wu...	12 larik 17 13 larik 9
ngå		... 	 	ngantu badan ngarså	11 larik 9 18 larik 14

b. Aksâra Murdâ

Aksâra murdâ dipunginakakên kanggé nyêrat têmbung-têmbung saking bâsâ ngamâncâ sâhâ kanggé tâtâ-prunggu utawi pakurmatan. Ingkang biasanipun kasêrat ngginakakên aksâra murdâ inggih mênikâ asmaning pârâ luhur, jêjuluk, sâhâ padununganipun. Anggènipun nyêrat mawi aksâra murdâ kêdah nggatosakên urutaning aksâra, manawi urutaning aksâra ngajêng piyambak botên wontên lajêng wingkingipun, lan sapanunggalanipun. Aksâra murdâ mênikâ botên angsal dados panyigêging wandâ (Mulyani, 2013: 7). Cacahing aksâra murdâ mênikâ wontên pitung aksâra, inggih mênikâ Nâ/nâ, Kâ/kâ, Tâ/tâ, Sâ/sâ, Pâ/pâ, Gâ/gâ, sâhâ Bâ/bâ. Aksâra murdâ ingkang dipunginakakên wontên ing *teks SPASSP* cacahipun wontên gangsal aksâra kados *tabel* ing ngandhap mênikâ.

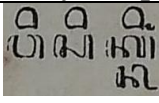

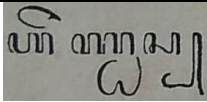

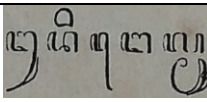

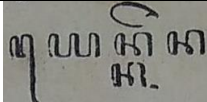
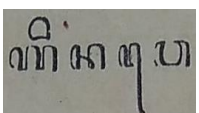

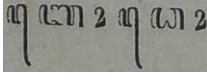

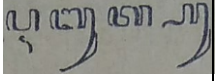

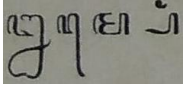
Tabel 10: Wujuding Aksâra Murdâ wontên ing *Teks SPASSP*

Nâmâ Aksâra	Aksâra Murdâ	Tulâdhâ Panyêratipun	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Kâcâ
Nâ/nâ			...l puNdhak	...l pundhak	13 larik 9
Tâ/tâ			kaTong	katong	22 larik 5
Sâ/sâ			Sri Naréन्द्रâ	Sri Naréन्द्रâ	21 larik 14
Pâ/pâ			panah Partâ	panah Partâ	14 larik 1
Gâ/gâ			Gustinné	Gustiné	21 larik 8

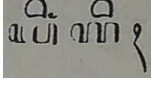

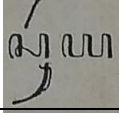

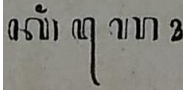
c. Sandhangan

Sandhangan inggih mênika praboting aksârâ Jâwâ kanggé mbédakakên ungêling wandâ ing bâsâ Jawi (Mulyani, 2013: 10). Mulyani (2013: 10) ngandharakên bilih sandhangan wontên ing aksârâ Jâwâ wontên tigang warni, inggih mênika sandhangan swârâ, sandhangan panyigêging wandâ, sâhâ sandhangan wyanjânâ. Wondéné sandhangan ingkang dipunginakakên ing *teks SPASSP* kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênika.

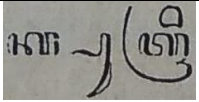

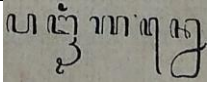
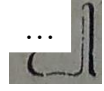
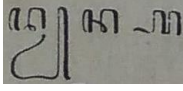

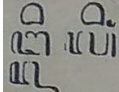

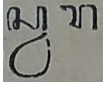
Tabel 11: Wujuding Sandhangan Swârâ wontên ing Teks SPASSP

Nâmâ Sandhangan	Wujud Sandhangan	Tuladhâ Panyêratipun	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Kâcâ
wulu	 ...		wisikking	wisiking	11 larik 10
pêpêt	 ...		hêndhas	êndhas	11 larik 11
suku	... 		ngudi ngèlmu	ngudi ngèlmu	11 larik 14
taling	 ...	 	yèn kêna ginawé	yèn kêna ginawé	14 larik 4 larik 4
taling-tarung	 ... 2		bodho	bodho	11 larik 20
pâ cêrêt	 ...		rêbut u...	rêbut u...	14 larik 2
ngâ lêlêt	 ...		lêmpèng	lêmpèng	17 larik 17

Tabel 12: Wujuding Sandhangan Panyigêging Wandå wontên ing *Teks SPASSP*

Nåmå Sandhangan	Wujud Sandhangan	Tulådha Panyêratipun	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Kåcå
wignyan	... 		linggih	linggih	13 larik 7
layar	 ...		suryå	suryå	12 larik 7
cêcak	 ...		kanggo	kanggo	11 larik 14

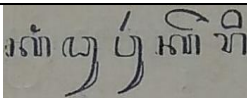

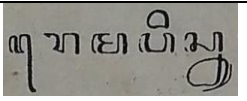

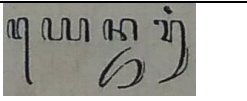
Tabel 13: Wujuding Sandhangan Wyanjånå wontên ing *Teks SPASSP*

Nåmå Sandhangan	Wujud Sandhangan	Tulådha Panyêratipun	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Kåcå
cåkrå	 ...		...k putri	...k putri	15 larik 18
cakrå kêrêt	... 		pangrênggané	pangrênggané	16 larik 16
péngkal	 ...		dyan a...	dyan a...	13 larik 19
panjing lå	... 		ngliling	ngliling	13 larik 6
panjing wå	... 		swårå	swårå	14 larik 5

d. Panyêrating Tåndha Diakritik é, è, sårå ê

Panyêrating /e/ pêpêt dipunsêrat kanthi tåndha *diakritik* (ê), wondéné panyêrating /e/ taling kanthi tåndha *diakritik* (è) utawi (é). Panyêrating /e/ wontên ing aksårå Jåwå mênika wontên tigang *variasi*. Wondéné tuladhanipun kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênika.

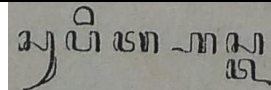
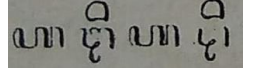
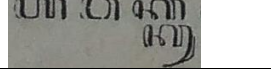
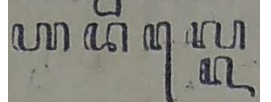
Tabel 14: Panyêrating Tândhå *Diakritik é, è, sâhå ê*

Nåmå Sandhangan	Wujud Sandhangan	Tulådthå Payêratipun	<i>Transliterasi Standar</i>	Kåcå
pêpêt	 ...		kang dhuwur kêri	13 larik 5
taling	 ...		rémå Wisnu	14 larik 9
taling	 ...		yèn durung	13 larik 18

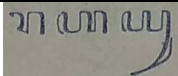
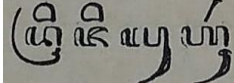
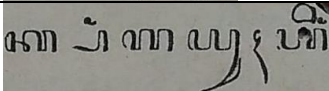
e. Panyêrating Aksårå hå ingkang Cêthå sâhå hå ingkang Ampang

Panyêrating aksårå hå dipunpilah dados kalih jinis inggih mênikå hå amfang kaliyan hå cêthå. Aksårå hå kanthi pocapan ingkang cêthå dipun-*transliterasi* dados hå, déné hå kanthi pocapan ingkang amfang botên dipunsêrat hå nanging kasêrat dados *vokal* a, i, u, è/é/ê, utawi o. Tuladhanipun panyêrating hå ingkang cêthå sâhå hå ingkang amfang kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 15: Tulådthå Panyêrating hå ingkang Ampang

Tulådthå Panyêratipun	<i>Transliterasi Standar</i>	Kåcå
	supit astå	14 larik 19
	athi-athi	12 larik 16
	awaku	11 larik 20
	adilé	22 larik 2

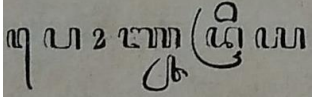
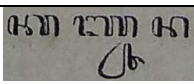
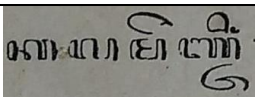
Tabel 16: Tuladhå Panyêrating hæ ingkang Cêthå

Tuladhå Panyêratipun	Transliterasi Standar	Kacå
	rahayu	16 larik 2
	driji luhur	18 larik 10
	...k panggayuhing	14 larik 9

f. Panyêrating Aksårå nyå Dados /n/

Aksårå “nyå” manawi dipunpasangi aksårå “jå/cå” ndadosakên /n/, amargi sêratan mênikå taksih ngginakakên tåtå panyêrat sårå ejaan lami. Tuladhå panyêratipun kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 17: Tuladhå Panyêratipun Aksårå ny dados n

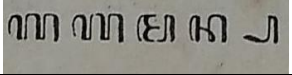
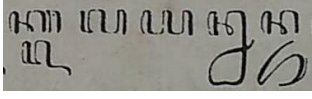
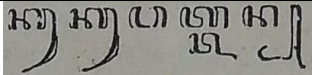
Tuladhå Panyêratipun	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Kacå
	ponycadriyå	pancadriyå	11 larik 13
	kanycånå	kancånå	14 larik 19
	kålâmênjing	kålâmênjing	14 larik 13

g. Panyêrating /o/ dados /å/ utawi Taling-tarung Palsu

Aksårå (o) mawi *nasal* (n, m, ng, ny) ing sangajênging wandå tanpå sandhangan swårå dipunalih aksårå dados /å/. Tuladhå panyêratipun aksårå (o) mawi *nasal* kasêrat ing *tabel* ngandhap mênikå.

tuladhå panyêratipun têmbung dwipurwå wontên ing *teks SPASSP* kasêrat ing *tabel* ngandhap mênikå.

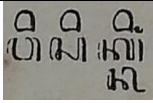
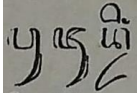
Tabel 20: Tuladhå Panyêratipun Têmbung Dwipurwå

Tuladhå Panyêratipun	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	Kåcå
	gagaman pa...	gêgaman pa...	11 larik 9
	...k lalayannan du...	...k lêlayan du...	13 larik 10
	kukuwattan	kêkuwatan	14 larik 8

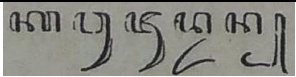
j. Aksårå Rangkêp ingkang Kadhapuk saking *Proses Afiksasi*

Proses Afiksasi inggih mênikå *proses* muwuhi wandå. *Afiksasi* dipunpérang dados sakawan jinis, inggih mênikå atêr-atêr, sêsêlan, panambang, sårå wuwuhan sasarêngan. Têmbung ingkang kadhapuk saking *proses afiksasi* inggih mênikå têmbung ingkang kasêrat kanthi aksårå Jåwå ingkang angsal atêr-atêr sårå wuwuhan sêsarêngan. Aksårå pungkasan saking têmbung lingganipun dipunsêrat rangkêp. Wondéné wontên panyêrating *metode transliterasi standar* mênikå, salah satunggal aksårå rangkêp mênikå dipunicalakên. Tuladhå sêratanipun aksårå rangkêp ing *teks SPASSP* kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 21: Tuladhå Panyêratipun Aksårå Rangkêp

Tuladhå Panyêratipun	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	Kåcå
	wisikking	wisiking	11 larik 10
	wujudding	wujuding	11 larik 11

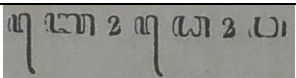
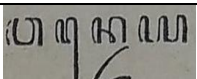
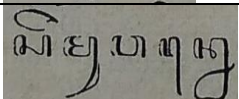
Lajêngipun *tabel*

Tuladhå Panyêratipun	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	Kåcå
	kawujuddan	kawujudan	11 larik 19

k. Panyêrating Aksårå (yå)/(wå) Dipunsêrat dados Aksårå (hå)

Têmbung ingkang kapungkasan wandå mêngå mawi sandhangan wulu utawi taling, såhå kawuwuhan panambang (-a), swantên såhå panyêrating aksårå Jawanipun malih dados /yå/. Wondéné manawi pungkasaning wandå mawi sandhangan suku utawi taling-tarung såhå kawuwuhan panambang (-a) utawi (-an), swantên såhå panyêrating aksårå Jawanipun malih dados /wå/. Têmbung-têmbung mênikå manawi dipundamêl *transliterasi standar*-ipun ingkang kasêrat mawi aksårå Latin, swantên /yå/ såhå /wå/ éwah dados *vokal* å. Tuladhå panyêratipun aksårå Jåwå yå såhå wå ingkang éwah dados aksårå Latin å kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikå.

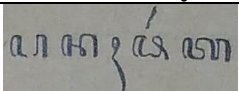

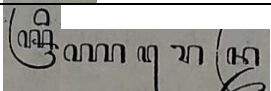
Tabel 22: Panyêrating Aksårå Jåwå (yå)/(wå) Dipunsêrat dados Aksårå Latin (å)

Tuladhå Panyêratipun	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	Kåcå
	bodhowå	bodhoå	11 larik 20
	wandéyå	wandéå	14 larik 6
	sêmuwanné	sêmuané	16 larik 16

l. Panyêrating Aksâra *Kapital*

Panyêrating aksâra *kapital* wontên ing *transliterasi teks SPASSP* dipungayutakên kaliyan tâta panyêrating aksâra Latin. Upaminipun aksâra *kapital* kanggé nyêrat aksâra ingkang wiwitan ing satunggaling têmbung minangkâ sêsulhipun Gusti sâha asmanipun tiyang ingkang jêjuluk asmâ pakurmatan. Tuladhâ panyêrating aksâra *kapital* ing *teks SPASSP* kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikâ.

Tabel 23: Tuladhâ Panyêrating Aksâra Kapital

Tuladhâ Panyêratipun	<i>Transliterasi Standar</i>	Kaca
	panah Parta	14 larik 1
	Hyang	16 larik 4
	Sri Narendra	21 larik 14

m. Panyêrating Atêr-atêr Anuswâra

Atêr-atêr anuswâra inggih mênikâ wuwuhan ingkang wontên ing sangajênging têmbung, inggih mênikâ (ny-, m-, ng-, n-). Panyêrating atêr-atêr anuswâra wontên ingkang luluh sâha botên luluh. Atêr-atêr anuswâra ingkang luluh manawi kasêrat mawi aksâra Jâwâ, dipunwiwiti mawi aksâra hâ. Ananging, têmbung mênikâ manawi kasêrat dhatêng aksâra Latin, aksâra hâ botên dipunsêrat (Padmosoekotjo, 1989: 92). Tuladhâ panyêrating atêr-atêr anuswâra ing *teks SPASSP* kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikâ.

Tabel 24: Tuladhå Panyêrating Atêr-atêr Anuswårå

Tuladhå Panyêratipun	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	Kacă
	hambabar	mbabar	15 larik 2
	handarmakkên ha...	ndarmakên a...	13 larik 2
	hambau	mbau	22 larik 2

n. Panyêrating Tåndhå Pamaos

Tåndhå pamaos kaginakakên wontên ing *sistem* ejaan. Ginanipun tåndhå pamaos wontên ing aksårå Jåwå sami kaliyan tåndhå pamaos wontên ing aksårå Latin. Wondéné tåndhå pamaos ingkang kaginakakên wontên ing *teks SPASSP* kasêrat ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 25: Tuladhå Panyêratipun Tåndhå Pamaos

Tåndhå Pamaos	Wujuding Tåndhå Pamaos	Cak-cakanipun tumrap <i>Teks SPASSP</i>
adêg-adêg		Minångkå tåndhå kanggé miwiti <i>paragraf</i> .
pådå lingså		Minångkå tåndhå kanggé pêprincèn ukårå satunggal kaliyan ukårå sanèsipun.
pådå lungsi		Minångkå tåndhå kanggé mungkasi ukårå.

o. Panyêrating Nomêr Kacă

Kanggé nyêrat nomêr kacă *naskah* ngginakakên ångkå Arab ingkang dipunsêrat Latin. Nomêripun kacă *naskah* wontên *teks* dipunsêrat ngginakakên ångkå Arab dipunsêrat Latin dipunapit *kurung* (kacă ...). Manawi gantos kacă kadadosakên ing satunggal têmbung, tåndhå *kurung* dipunsêrat dados satunggal

kaliyan têmbung kasêbut. Salajêngipun, sadèrèngipun sâhâ sasampunipun tândhâ kurung dipunwuwuhi satunggal *spasi*.

2. Pandom *Suntingan Teks SPASSP*

Pandom *suntingan teks* dipunginakakên kanggé nggampilakên anggènipun ndamêl *suntingan* ing *teks SPASSP*. Miturut Djamaris (2002: 30), tândhâ-tândhâ *suntingan* ingkang dipunginakakên inggih mênika.

- a. Tândhâ <....> dipunginakakên manawi aksârâ, wandâ utawi têmbungipun dipunlêrêsakên utawi dipungantos.
- b. Tândhâ (...) dipunginakakên manawi wontên wuwuhan aksârâ sâhâ wandâ.
- c. Tândhâ [...] dipunginakakên manawi wontên aksârâ, wandâ utawi têmbung ingkang dipunkirangi.
- d. Nomêr *aparât kritik* ngginakakên *angka Arab* kasêrat Latin ingkang dipunpapanakên ing nginggil sisih têngên. Tuladhanipun : ...¹, ...², ...³, ...⁴,... lsp.

3. Asiling *Transliterasi Standar* sâhâ *Suntingan Standar* ing *Teks SPASSP*

Transliterasi ingkang dipundamêl wontên ing *teks SPASSP* mênika ngginakakên *metode transliterasi standar*. Wondéné saking asiling *transliterasi standar* wontên sêratan ingkang kasêrat kirang trêp, kados têmbung-têmbung ingkang botên dipunmangrêtosi têngesipun amargi lêpating sêratan saking *penyalinan naskah*, wuwuhan *afiksasi* ingkang kirang trêp, botên jumbuh kaliyan *konteks-ipun ukârâ*, pramilâ *suntingan* ing *teks SPASSP* dipuntindakakên kanthi *metode suntingan teks edisi standar*.

Penyuntingan teks SPASSP mênikå katindakakên kanthi nglêrêsakên *teks* kanthi nambah, ngirangi, utawi nggantos aksårå, wandå, utawi têmbung-têmbungipun, nanging botên nggantos têmbung ingkang dados *ciri khas*-ipun *teks SPASSP*. Wondéné pathokan kanggé *suntingan teks* mênikå kajumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) sårå ejaan bâså Jawi. Asiling transliterasi sårå *suntingan* ing *teks SPASSP* kaandharakên wontên ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 26: Asiling Transliterasi Standar sårå Suntingan Standar ing Teks SPASSP

Asiling Transliterasi	Asiling Suntingan
<p>(kåcå 1) <i>Sêrat Wangsalan</i></p> <p>Marnå sêkar-sêkaran ingkang kaanggit, minångkå langêning manah mawi karuntutakên dhong-dhingipun, sartå kaurutakên dêntåwyanjananipun déning R. Pujaharja Ing Surakarta</p> <p>Kålå ing taun Jawi Dal, sinangkalan: pångcå gati wåndå aji (1855) Utawi ing taun Walandi 1924</p> <p>Kawêdalakên sårå kasadé déning: Toko buku <i>Tan Khoen Swie</i> Kadiiri 1938</p>	<p>(kåcå 1) <i>Sêrat Wangsalan</i></p> <p>Marnå sêkar-sêkaran ingkang kaanggit, minångkå langêning manah mawi karuntutakên dhong-dhingipun, sartå kaurutakên dêntåwyanjananipun déning R. Pujaharja Ing Surakarta</p> <p>Kålå ing taun Jawi Dal, sinangkalan: pångcå gati wåndå aji (1855) Utawi ing taun Walandi 1924</p> <p>Kawêdalakên sårå kasadé déning: Toko buku <i>Tan Khoen Swie</i> Kadiiri 1938</p>
<p>(kåcå 11) Sinambêtan piwulang, awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês</p> <p>Untu. Dhêmit wrêkså, gêgaman panglêbur pangan, ngantu-antu, ngêntèni wisiking guru. (antu)</p>	<p>(kåcå 11) Sinambêtan piwulang, awêwaton saranduning sarirå ingkang pantês</p> <p>Untu. Dhêmit wrêkså, gêgaman panglêbur pangan, ngantu-antu, ngêntèni wisiking guru. (antu)</p>

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
<p>Êndhas. Ancur kâcâ, pangarsâ wujuding jalmâ, yèn nyurâsâ, dèn kandhas andhoking karsâ.</p> <p>Irung. Pâncâdriyâ, kang mângkâ pangingsêp gândâ, ora wurung, kanggo ngudi ngèlmu râsâ.</p> <p>Idêp. Wulu nétrâ, pangarah rohing manungsâ, yèn tan kêna, luwung sundêp suduk jiwâ.</p> <p>Astâ. Kawi tangan, purwâkâ wimbaning cândrâ, dèn kaastâ kawruh panunggaling sukma (tanggal)</p> <p>Awak. Kawujudan, mângkâ dununging kahanan, punggung prayâ awaku mangsâ bodhoâ. (bodho)</p> <p style="text-align: center;">(kâcâ 12)</p> <p>Uwang. Tulang mukâ, piranti kêdaling sabdâ, yèn wis dhêmên tan nganggo awang-awangên.</p> <p>Ilat. Juru râsâ, jro tutuk baut bicârâ, tuding ngèlmu ulatan ing uripmu. (urip)</p> <p>Ulat. Sulak rai, kang katon anèng pangèksi, lurah dhiri ngulati kang dadi ati. (ati)</p> <p>Alis. Réma suryâ, dadyâ rêngganing wadânâ, praptêng lalis ngantêpânâ têmbung manis.</p> <p>Èpèk-èpèk. Lumah astâ, kanggo kêplok luru wartâ, ngêpèk-èpèk pandhêdhêsé nganti ngèntèk. (dhêdhês)</p> <p>Imbâ. Kawi alis, kêkêt pambuwangé picis, âjâ kêmbâ ngugêmi kawruh kang nyâtâ. (gêmi)</p> <p>Igâ. Tulang dhâdhâ, kang sabdâ têrusing driyâ, pâdhâ ugâ lair batin ora bédâ. (batin)</p> <p>Athi-athi. Wujud rambut, turut pipi gawé patut, mangsit dhéwé pamêjangé ngathé-athé. (wêjang)</p> <p>Nétrâ. Kawi nyêrat, dadyâ kawining maripat, yèn manitrâ budinên cêthaning sastrâ.</p>	<p>Êndhas. Ancur kâcâ, pangarsâ wujuding jalmâ, yèn nyurâsâ, dèn kandhas andhoking karsâ.</p> <p>Irung. Pâncâdriyâ, kang mângkâ pangingsêp gândâ, ora wurung, kanggo ngudi ngèlmu râsâ.</p> <p>Idêp. Wulu nétrâ, pangarah rohing manungsâ, yèn tan kêna, luwung sundêp suduk jiwâ.</p> <p>Astâ. Kawi tangan, purwâkâ wimbaning cândrâ, dèn kaastâ kawruh panunggaling sukma (tanggal)</p> <p>Awak. Kawujudan, mângkâ dununging kahanan, punggung prayâ awaku mangsâ bodhoâ. (bodho)</p> <p style="text-align: center;">(kâcâ 12)</p> <p>Uwang. Tulang mukâ, piranti kêdaling sabdâ, yèn wis dhêmên tan nganggo awang-awangên.</p> <p>Ilat. Juru râsâ, jro tutuk baut bicârâ, tuding ngèlmu ulatan ing uripmu. (urip)</p> <p>Ulat. Sulak rai, kang katon anèng pangèksi, lurah dhiri ngulati kang dadi ati. (ati)</p> <p>Alis. Réma suryâ, dadyâ rêngganing wadânâ, praptêng lalis ngantêpânâ têmbung manis.</p> <p>Èpèk-èpèk. Lumah astâ, kanggo kêplok luru wartâ, ngêpèk-èpèk pandhêdhêsé nganti ngèntèk. (dhêdhês)</p> <p>Imbâ. Kawi alis, kêkê<d>¹ pambuwangé picis, âjâ kêmbâ ngugêmi kawruh kang nyâtâ. (gêmi)</p> <p>Igâ. Tulang dhâdhâ, kang sabdâ têrusing driyâ, pâdhâ ugâ lair batin ora bédâ. (batin)</p> <p>Athi-athi. Wujud rambut, turut pipi gawé patut, mangsit dhéwé pamêjangé ngathé-athé. (wêjang)</p> <p>Nétrâ. Kawi nyêrat, dadyâ kawining maripat^a, yèn manitrâ budinên cêthaning sastrâ.</p>

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
<p>Nétyå. Kawi sêmu, wanitå tan cidrèng laku, tuhu sêtya dènya ngawulå mring priyå. (sêtyå)</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 13)</p> <p>Cucal. Sasap rågå, kang katon ånå ing jåbå, botên ical tiyang ndarmakên amal.</p> <p>Carmå. Kawi lulang, dadi warånå sinawang, yèn wis carêm uripé anêmu ayêm.</p> <p>Cêthak. Ironing tutuk, kang dhuwur kêri kapanduk, ngliling sastrå cêthakênå kang trawåcå. (måcå)</p> <p>Cingklok. Kèlèk dhêngkul, ginawé linggih dêrkukul, lah congklokên lamun têmên isih dhêmên.</p> <p>Cangklakan. Ugêl pundhak, sok thukul wuluné mrajak, luwih nyangklak lêlayan dudu lamak.</p> <p>Cangkêm. Kori wuwus, mêngå yèn nuju kautus, dèn sumungkêm marang ingkang gawé ayêm.</p> <p>Rah. Båså gêtih, dayané kaluwih-luwih, dèn arah åjå kongsi sidå lårå.</p> <p>Rai. Wåndå warnå, dhapur kuciwå sambådå, yèn rainå kang nêmen manambut karyå.</p> <p>Rawis. Wulu lathi, wong priyå kang ndarbèni, ora uwis sinau yèn durung naps.</p> <p>Rémå. Rambut ratu, kang rāmå Dyan Abimanyu, yèn saarju ing kånå pådå katêmu.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 14)</p> <p>Rambut. Wulu murdå, piranti pangratå widå, panah Partå tan saru rêbut utåmå. (sarotåmå)</p> <p>Kênåkå. Gaman jari, lêlimå dadi piranti, pari sêmi yèn kênå ginawé wiji. (wiji winih)</p> <p>Karnå. Tadhah swårå, dumunung iring wadånå, pêkên margå yèn karså mångså wandéyå. (wandé warung)</p>	<p>Nétyå. Kawi sêmu, wanitå tan cidrèng laku, tuhu sêtya dènya ngawulå mring priyå. (sêtyå)</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 13)</p> <p>Cucal. Sasa² rågå, kang katon ånå ing jåbå, botên ical tiyang ndarmakên amal.</p> <p>Carmå. Kawi lulang, dadi warånå sinawang, yèn wis carêm uripé anêmu ayêm.</p> <p>Cêthak. Ironing tutuk, kang dhuwur kêri kapanduk, ngliling sastrå cêthakênå kang trawåcå. (måcå)</p> <p>Cingklok. Kèlèk dhêngkul, ginawé linggih dêrkukul, lah congklokên lamun têmên isih dhêmên.</p> <p>Cangklakan. Ugêl pundhak, sok thukul wuluné mrajak, luwih nyangklak lêlayan dudu lamak.</p> <p>Cangkêm. Kori wuwus, mêngå yèn nuju kautus, dèn sumungkêm marang ingkang gawé ayêm.</p> <p>Rah. Båså gêtih, dayané kaluwih-luwih, dèn arah åjå kongsi sidå lårå.</p> <p>Rai. Wåndå warnå, dhapur kuciwå sambådå, yèn rainå kang nêmen manambut karyå.</p> <p>Rawis. Wulu lathi, wong priyå kang ndarbèni, ora uwis sinau yèn durung naps.</p> <p>Rémå. Rambut ratu, kang rāmå Dyan Abimanyu, yèn saarju ing kånå pådå katêmu.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 14)</p> <p>Rambut. Wulu murdå, piranti pangratå widå, panah Partå tan saru rêbut utåmå. (sarotåmå)</p> <p>Kênåkå. Gaman jari, lêlimå dadi piranti, pari sêmi yèn kênå ginawé wiji. (wiji winih)</p> <p>Karnå. Tadhah swårå, dumunung iring wadånå, pêkên margå yèn karså mångså wandéyå. (wandé warung)</p>

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
Kuku. Jalu jari, kanggo piranti nguwêki, yèn lumawan kudu nakêr kêkuwatan.	Kuku. Jalu jari, kanggo piranti nguwêki, yèn lumawan kudu nakêr kêkuwatan.
Késwâ. Réma Wisnu, tindak panggayuhing ngèlmu, wis kaswârâ kudu suci lakunirâ.	Késwâ. Réma Wisnu, tindak panggayuhing ngèlmu, wis kaswârâ kudu suci lakunirâ.
Kulit. Tapêl daging, âna irêng âna kuning, yèn liniling kulitané sugih éling.	Kulit. Tapêl daging, âna irêng âna kuning, yèn liniling kulitané sugih éling.
Kâlâmênjing. Pongol janggâ, kinaryâ pangulu bojâ, kâlâ-kâlâ manjingâ tâpâ barâtâ.	Kâlâmênjing. Pongol janggâ, kinaryâ pangulu bojâ, kâlâ-kâlâ manjingâ tâpâ barâtâ.
Kuping. Gon pangrunu, swârâ tinangaping kalbu, kaping pirâ darbé osik tan rinâsâ.	Kuping. Gon pangungu, swârâ tinangaping kalbu, kaping pirâ darbé osik tan rinâsâ.
Kémpol. Daging garês, êmpuk kinaryâ lêlandhês, karompolan santosaning sarasèhan.	Kémpol. Daging garês, êmpuk kinaryâ lêlandhês, karompolan^b santosaning sarasèhan.
Driji. Supit astâ, pantês ginêlang kancânâ, âjâ lali nadari pangaji-aji. (ali-ali)	Driji. Supit astâ, pantês ginêlang kancânâ, âjâ lali nadari pangaji-aji. (ali-ali)
Dlamakan. Dhasar suku, kang lamak rasaning kalbu, (kâcâ 15) dlajahânâ gonmu luru mitrâ darmâ.	Dlamakan. Dhasar suku, kang lamak rasaning kalbu, (kâcâ 15) dlajahânâ gonmu luru mitrâ darmâ.
Tutuk. Juru sabdâ, kang mbabar wosing karsâ, ngupâyââ ngèndi tusing ngèlmu râsâ.	Tutuk. Juru sabdâ, kang mbabar wosing karsâ, ngupâyââ ngèndi tusing ngèlmu râsâ.
Talingan. Wruh sabâwâ, kang tan inâ pamiarsâ, tilingênâ sagung wangsiting jawâtâ.	Talingan. Wruh sabâwâ, kang tan inâ pamiarsâ, tilingênâ sagung wangsiting jawâtâ.
Têpak. Bontos bau, kang munggèng gêgêr lumaku, yèn parèntah têpakênâ ingkang lumrah.	Têpak. Bontos bau, kang munggèng gêgêr lumaku, yèn parèntah têpakênâ ingkang lumrah.
Tênggok. Janggut wingking, lèrèganing kâlâmênjing, âjâ mogok ing wajib kang wus pinathok.	Tênggok. Janggut wingking, lèrèganing kâlâmênjing, âjâ mogok ing wajib kang wus pinathok.
Tangan. Cagak pundhak, kêna kinaryâ nyênyandhak, wong artawan ora tinggal ing pétangan.	Tangan. Cagak pundhak, kêna kinaryâ nyênyandhak, wong artawan ora tinggal ing pétangan.
Sinom. Wulu bathuk, ngarompyoh dumadi susuk, amrih kabul wong anom âjâ katungkul.	Sinom. Wulu bathuk, ngarompyoh dumadi susuk, amrih kabul wong anom âjâ katungkul.

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
<p>Sirah. Gunung rambut, ing têngah amêndut-mêndut, sinarahå ing karså panglêbur cuwå.</p> <p>Sarirå. Awak putri, sarirå lurus rêspati, amrik wangi ginunturan sari-sari.</p> <p>Suryå. Pandam mukå, soroté gawé pramånå, kang waskithå ngungkuli padhanging suryå.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 16)</p> <p>Siku. Kawi sikut, åjå gawé tindak luput, yèn kasiku têmahan kurang rahayu.</p> <p>Suku. Tuwak awak, kang gawé jêjêging tindak, sukuring Hyang lumaku biså kuwagang.</p> <p>Sikut. Têkuk lêngên, dimèn têngên mari bosên, lah sêngkutên duwé karêp kang tumêmên.</p> <p>Sikil. Bau ngisor, kinaryå tumandang amor, wakilênå yèn kiniratan santoså.</p> <p>Susu. Pêntil dhådha, biså gêdhé isi toyå, yèn kasusu wataké sok kasaluru.</p> <p>Sadhêkan. Kawi janggut, yèn sêdhêng muwuhi patut, andhêgånå laku kang kurang prayogå.</p> <p>Salang. Balung dhådha, ing dhuwur kang cakêt jånggå, calangångånå månåwå séjé panåmpå.</p> <p>Sêmu. Sulak sajak, kang nuntun pikir anyandhak, sêmuwané kudu pådha pangrênggané.</p> <p>Sampéyan. Båså suku, karya solahing lumaku, walang kajang sumånggå karså sampéyan. (kêmånggå)</p> <p>Wèni. Kawi sinom, wulu lêmbut anom-anom, wong pawèstri åjå wani marang laki.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 17)</p> <p>Wêntis. Kawi pupu, têmbung tumrap pårå ratu, dèn patitis ing patrap tumêkèng lalis.</p>	<p>Sirah. Gunung rambut, ing têngah amêndut-mêndut, sinarahå ing karså panglêbur cuwå.</p> <p>Sarirå. Awak putri, sarirå lurus rêspati, amrik wangi ginunturan sari-sari.</p> <p>Suryå. Pandam mukå, soroté gawé pramånå, kang waskithå ngungkuli padhanging suryå.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 16)</p> <p>Siku. Kawi sikut, åjå gawé tindak luput, yèn kasiku têmahan kurang rahayu.</p> <p>Suku. Tuwak awak, kang gawé jêjêging tindak, sukuring Hyang lumaku biså kuwagang.</p> <p>Sikut. Têkuk lêngên, dimèn têngên mari bosên, lah sêngku<d>³ên duwé karêp kang tumêmên.</p> <p>Sikil. Bau ngisor, kinaryå tumandang amor, wakilênå yèn kiniratan santoså.</p> <p>Susu. Pêntil dhådha, biså gêdhé isi toyå, yèn kasusu wataké sok <slura-sluru>⁴.</p> <p>Sadhê<g>⁵an. Kawi janggut, yèn sêdhêng muwuhi patut, andhêgånå laku kang kurang prayogå.</p> <p>Salang. Balung dhådha, ing dhuwur kang cakêt jånggå, calangå[ngå]⁶nå månåwå séjé panåmpå.</p> <p>Sêmu. Sulak sajak, kang nuntun pikir anyandhak, sêmuwané kudu pådha pangrênggané.</p> <p>Sampéyan. Båså suku, karya solahing lumaku, walang kaj<ê>⁷ng sumånggå karså sampéyan. (kêmånggå)</p> <p>Wèni. Kawi sinom, wulu lêmbut anom-anom, wong pawèstri åjå wani marang laki.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 17)</p> <p>Wêntis. Kawi pupu, têmbung tumrap pårå ratu, dèn patitis ing patrap tumêkèng lalis.</p>

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
Wiruyâ. Kawi idêp, wulu mripat kang tumancêp, wira-wiri wong wuru asugih lali.	Wiruyâ. Kawi idêp, wulu mripat kang tumancêp, wira-wiri wong wuru asugih lali.
Wadânâ. Kawi rai, dadi pangarêping warni, yèn kawâdâ panggahên lawan darânâ.	Wadânâ. Kawi rai, dadi pangarêping warni, yèn kawâdâ panggahên lawan darânâ.
Wêtêng. Wadhah bogâ, mângkâ pikuwating karsâ, atêngânâ mânâwâ darbé ubâyâ.	Wêtêng. Wadhah bogâ, mângkâ pikuwating karsâ, atêngâ nâma nâwâ darbé ubâyâ.
Wudêl. Undêr wêtêng, lir bolong rupané nyumplêng, andêlênâ tékatirâ kang utâmâ.	Wudêl. Undêr wêtêng, lir bolong rupané nyumplêng, andêlênâ téka<d>⁸irâ kang utâmâ.
Wulu. Rambut anggâ, tancêpé ora katârâ, pamuluné katon têrahé wong gêdhé.	Wulu. Rambut anggâ, tancêpé ora katârâ, pamuluné katon têrahé wong gêdhé.
Wâjâ. Kawi untu, wêsi landhêp kang pinalu, kèh wajané ukârâ ampuh êmpané.	Wâjâ. Kawi untu, wêsi landhêp kang pinalu, kèh wajané ukârâ ampuh êmpané.
Léta. Daging urip, jro tutuk mângkâ pangicip, âjâ kongsi kalèlêtan kadurakan.	Léta. Daging urip, jro tutuk mângkâ pangicip, âjâ kongsi kalèlêtan kadurakan.
Lêmpêng. Wêtêng iring, kanggo lêson anèng tênging, lêmpé-lêmpé, wong kang mêngtas nyambut gawé.	Lêmpêng. Wêtêng iring, kanggo lêson anèng tênging, lêmpé-lêmpé, wong kang mêngtas nyambut gawé.
Lambé. Lawang cangkêm, kanggo ngêtokaké gunêm, bêtékané yèn kalèru wicarané.	Lambé. Lawang cangkêm, kanggo ngêtokaké gunêm, bêtékané yèn kalèru^c wicarané.
Lathi. Kawi lambé, yèn mêngâ ânâ gawéné, (kâcâ 18) slitha-slithi tândhâ ânâ kang dèn siri.	Lathi. Kawi lambé, yèn mêngâ ânâ gawéné, (kâcâ 18) slitha-slithi tândhâ ânâ kang dèn siri.
Lêngên. Wêlah tangan, piranti kanggo lèmbèhan, ngangên-angên, kèlalèn goné anyimpên.	Lêngên. Wêlah tangan, piranti kanggo lèmbèhan, ngangên-angên, kèlalèn goné anyimpên.
Panuduh. Patih driji, gawéné kanggo nudingi, tuduhênâ dunungé panêmbahirâ.	Panuduh. Patih driji, gawéné kanggo nudingi, tuduhênâ dunungé panêmbahirâ.
Pundhak. Êmbat bau, kanggo nyanggâ luwih baku, pèndhak-pèndhak, angèndhak gunaning sanak.	Pundhak. Êmbat bau, kanggo nyanggâ luwih baku, pèndhak-pèndhak, angèndhak gunaning sanak.
Praupan. Rupâ katon, cakriké mawâ pasêmon, prautâmâ ingkang wajib manggih mulyâ.	Praupan. Rupâ katon, cakriké mawâ pasêmon, prautâmâ ingkang wajib manggih mulyâ.

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
<p>Panunggul. Driji luhur, dhuwur dhéwé yèn kaukur, dadi tunggul, ananging aja katungkul.</p> <p>Paningal. Surya kêmbat, munggèng wadana sumunar, paningalé kang tètès karo nyatané.</p> <p>Pranaja. Badan ngarsa, kanggo papan payudara, prasaja alamun sirat darbé karsa.</p> <p>Prêmbayun. Pêncu jaja, mêngtêr-mêngtêr nêng pranaja, ngayun-ayun, rumêntahé kang kasuwun.</p> <p>Pada. Kawi suku, andhêging mardawa lagu, durung pada, kasusu salin ukara.</p> <p>Plarapan. Paraupan, pérangan ing dhuwur pisan, larapena sedyat kulamun tinampat.</p> <p style="text-align: center;">(kaca 19)</p> <p>Polok. Pongol suku, kang anêng jaba kadulu, ora ilok, wong kang duwé gunêm linyok.</p> <p>Pipi. Rai êmpuk, kaaras luwih pakantuk, lah pilihên, êndi kang dadi lêlangên.</p> <p>Pupu. Bongkot suku, bagéan sadhuwur jêngku, pêpulihên, pikiré dimên amêmpên.</p> <p>Payudara. Kawi susu, mangka tuk buktining kang sunu, mela payu, lamun parêng bandaraku.</p> <p>Padharan. Krama wêtêng, minangka wadhah pêkêncêng, ngandhar-andhar, kang perlu durung kababar.</p> <p>Pamidhangan. Kawi pundhak, kédah nyanak dédé lamak, kula sêmbah upami dhangan ing manah.</p> <p>Pêngkêran. Badan wingking, kanggé sêndhên ngaring-arang, kapêngkêrna, bilih tan kanggé ing karya.</p> <p>Dhiri. Rêga ambêk, katon gumêdhé kang watêk, mari-mari, yèn wis ana kang nandhingi.</p>	<p>Panunggul. Driji luhur, dhuwur dhéwé yèn kaukur, dadi tunggul, ananging aja katungkul.</p> <p>Paningal. Surya kêmbat, munggèng wadana sumunar, paningalé kang tètès karo nyatané.</p> <p>Pranaja. Badan ngarsa, kanggo papan payudara, prasaja alamun sirat darbé karsa.</p> <p>Prêmbayun. Pêncu jaja, mêngtêr-mêngtêr nêng pranaja, ngayun-ayun, rumêntahé kang kasuwun.</p> <p>Pada. Kawi suku, andhêging mardawa lagu, durung pada, kasusu salin ukara.</p> <p>Plarapan. Paraupan^d, pérangan ing dhuwur pisan, larapena sedyat kulamun tinampat.</p> <p style="text-align: center;">(kaca 19)</p> <p>Polok. Pongol suku, kang anêng jaba kadulu, ora ilok, wong kang duwé gunêm linyok.</p> <p>Pipi. Rai êmpuk, kaaras luwih pakantuk, lah pilihên, êndi kang dadi lêlangên.</p> <p>Pupu. Bongkot suku, bagéan sadhuwur jêngku, pêpulihên, pikiré dimên amêmpên.</p> <p>Payudara. Kawi susu, mangka tuk buktining kang sunu, mela payu, lamun parêng bandaraku.</p> <p>Padharan. Krama wêtêng, minangka wadhah pêkêncêng, ngandhar-andhar, kang perlu durung kababar.</p> <p>Pamidhangan. Kawi pundhak, kédah nyanak dédé lamak, kula sêmbah upami dhangan ing manah.</p> <p>Pêngkêran. Badan wingking, kanggé sêndhên ngaring-arang, kapêngkêrna, bilih tan kanggé ing karya.</p> <p>Dhiri. Rêga ambêk, katon gumêdhé kang watêk, mari-mari, yèn wis ana kang nandhingi.</p>

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
<p>Dhådha. Tamèng bråjå, manungså kang pinarjåyå, dhadhanånå, kawruh kang gayuhing låyå.</p> <p>Dhèngkul. Tèkuk suku, kinaryå jèngkèng lumaku, dipunmungkul, ing ciptå yèn nedyå kabul.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 20)</p> <p>Jènthik. Jari ragil, cilik dhéwé goné nunggil, ngathik-athik, panêmu kang luwih bécik.</p> <p>Jari. Tangan prigêl, piranti nyandhak anyêkêl, jaringånå, ing pikir åjå linåmbå.</p> <p>Jawès. Rambut lambé, tan pati akèh thukulé, kåndha barès, wêkasan ora rinèwès.</p> <p>Jånggå. Såkå sirah, yèn obah kaarah-aråh, ing panjånggå, kang mugå manggiha mulyå.</p> <p>Janggut. Uwang ngarså, månggå pungkasing wadånå, manggut-manggut, barèng ngèrti nalar lêmbut.</p> <p>Jénggot. Rambut janggut, têrkadhang kaingu muput, prèjèngané, kang tarung gogot winginé.</p> <p>Manik. Têlèng nétrå, kinaryå mawas pramånå, luwih bécik, pêraboté sarwå manik.</p> <p>Mripat. Tukang nyawang, anèng rai mung sapasang, sarapaté, mrinani marang muridé.</p> <p>Mukå. Wujud rupå, månggå papan pångcådriyå, dèn prayitnå, yèn katêkan parangmukå.</p> <p>Måtå. Papan idêp, dumunung nèng rai ngarêp, yèn binukå, kamåtå sakèhing warnå.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 21)</p> <p>Mêlèng. Jro tlapukan, ånå wujud lir nèkêran, mêlèng-mêlèng, kanggé dêlèng amrih mudhèng.</p>	<p>Dhådha. Tamèng bråjå, manungså kang pinarjåyå^e, dhadhanånå, kawruh kang gayuhing låyå.</p> <p>Dhèngkul. Tèkuk suku, kinaryå jèngkèng lumaku, dipunmungkul, ing ciptå yèn nedyå kabul.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 20)</p> <p>Jènthik. Jari ragil, cilik dhéwé goné nunggil, ngathik-athik, panêmu kang luwih bécik.</p> <p>Jari. Tangan prigêl, piranti nyandhak anyêkêl, jaringånå, ing pikir åjå linåmbå.</p> <p>Jawès. Rambut lambé, tan pati akèh thukulé, kåndha barès, wêkasan ora rinèwès.</p> <p>Jånggå. Såkå sirah, yèn obah kaarah-aråh, ing panjånggå, kang mugå manggiha mulyå.</p> <p>Janggut. Uwang ngarså, månggå pungkasing wadånå, manggut-manggut, barèng ngèrti nalar lêmbut.</p> <p>Jénggot. Rambut janggut, têrkadhang kaingu muput, prèjèngané, kang tarung gogot winginé.</p> <p>Manik. Têlèng nétrå, kinaryå mawas pramånå, luwih bécik, pêraboté^f sarwå manik.</p> <p>Mripat. Tukang nyawang, anèng rai mung sapasang, sarapaté^g, mrinani marang muridé.</p> <p>Mukå. Wujud rupå, månggå papan pångcådriyå, dèn prayitnå, yèn katêkan parangmukå.</p> <p>Måtå. Papan idêp, dumunung nèng rai ngarêp, yèn binukå, kamåtå sakèhing warnå.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 21)</p> <p>Mêlèng. Jro tlapukan, ånå wujud lir nèkêran, mêlèng-mêlèng, kanggé dêlèng amrih mudhèng.</p>

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
<p>Gandhu. Balung wungkul, gathuk sangisoring dhêngkul, âjâ nyêndhu, mring sasâma gawé rêngu.</p> <p>Grânâ. Kawi irung, cândrâ lir kalingan mênthung, grânâ ngrungih, karya pêngêting mangun sih.</p> <p>Gusi. Tancêb untu, yèn gumuyu katon saru, lakak-lakak, Gustiné wis karsâ nyêdhak.</p> <p>Gulu. Cagak sirah, géla-gélo lamun obah, yèn kacongga, gêgulangâ lêmbah manah.</p> <p>Gèdhèg. Brêngos pipi, yèn tâtâ wuwuh rêspati, wong ditari, gèdhag-gèdhèg tan mangsuli.</p> <p>Gumbâlâ. Réma mukâ, nèng luhur lambé rumêngga, Sri Naréndra, pêparakâ iring bâlâ.</p> <p>Gêgêr. Awak pungkur, balungé têngah dalujur, pagêr dhadhah, wong kang ngrakit omah-omah.</p> <p>Githok. Janggâ wingking, wataké sok amarinding, wis gumathok, pangrasané wêruh momok. ⁽¹⁾</p> <p style="text-align: center;">(kâcâ 22)</p> <p>Bau. Bontos pundhak, lir suwiwi yèn sinajak, mrih adilé, âjâ mbau-kapiné.</p> <p>Bocong. Laku dhodhok, dudu kang tumrap wong wédok, laku bocong, mungguh pâra putri katong.</p> <p>Brêngos. Rambut rai, tumancêp nèng luhur lathi, brêngga-rowâ, cacadé kurang prawirâ.</p> <p>Bokong. Wêtêng pungkur, kanggo linggih kâya kasur, kongsi êmpuk, dhasar agêng kaduk pupuk.</p> <p>Badan. Gon sarandu, wadhag alus anèng ngriku, yèn cinatur, tan rampung badan sakojur.</p> <p>Bujâ. Kawi bau, mângkâ pikukuh kang baku, ngangkat awrat, bêngjâ lamun kongsi kuwat.</p>	<p>Gandhu. Balung wungkul, gathuk sangisoring dhêngkul, âjâ nyêndhu, mring sasâma gawé rêngu.</p> <p>Grânâ. Kawi irung, cândrâ lir kalingan mênthung, grânâ ngrungih, karya pêngêting mangun sih.</p> <p>Gusi. Tancêb untu, yèn gumuyu katon saru, lakak-lakak, Gustiné wis karsâ nyêdhak.</p> <p>Gulu. Cagak sirah, géla-gélo lamun obah, yèn kacongga, gêgulangâ lêmbah manah.</p> <p>G<o>’dhèg. Brêngos pipi, yèn tâtâ wuwuh rêspati, wong ditari, gèdhag-gèdhèg tan mangsuli.</p> <p>Gumbâlâ. Réma mukâ, nèng luhur lambé rumêngga, Sri Naréndra, pêparakâ iring bâlâ.</p> <p>Gêgêr. Awak pungkur, balungé têngah dalujur^h, pagêr dhadhah, wong kang ngrakit omah-omah.</p> <p>Githok. Janggâ wingking, wataké sok amarinding, wis gumathok, pangrasané wêruh momok. ⁽¹⁾</p> <p style="text-align: center;">(kâcâ 22)</p> <p>Bau. Bontos pundhak, lir suwiwi yèn sinajak, mrih adilé, âjâ mbau-kapiné.</p> <p>Bocong. Laku dhodhok, dudu kang tumrap wong wédok, laku bocong, mungguh pâra putri katong.</p> <p>Brêngos. Rambut rai, tumancêp nèng luhur lathi, brêngga-rowâ, cacadé kurang prawirâ.</p> <p>Bokong. Wêtêng pungkur, kanggo linggih kâya kasur, kongsi êmpuk, dhasar agêng kaduk pupuk.</p> <p>Badan. Gon sarandu, wadhag alus anèng ngriku, yèn cinatur, tan rampung badan sakojur.</p> <p>Bujâ. Kawi bau, mângkâ pikukuh kang baku, ngangkat awrat, bêngjâ lamun kongsi kuwat.</p>

⁽¹⁾ wéwé

Lajêngipun *tabel*

<i>Asiling Transliterasi</i>	<i>Asiling Suntingan</i>
Bathuk. Rai manyul, sok sinung pilis lir dhêmpul, luwih mathuk, ngudi kawruh kang pakantuk.	Bathuk. Rai manyul, sok sinung pilis lir dhêmpul, luwih mathuk, ngudi kawruh kang pakantuk.
Tamat	Tamat

4. *Aparat Kritik*

Aparat kritik wontên ing panalitèn mênika minangkå andharan saking asiling *suntingan* ing *teks SPASSP* ing nginggil. Andharanipun saking *suntingan teks SPASSP* inggih kanthi nggantos, muwuhi, sâhå ngirangi aksårå, wandå, mênåpå déné têmbung ingkang kajumbuhakên kaliyan ejaan ingkang katindakakên. Wondéné *aparat kritik*-ipun kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênika.

Tabel 27: Aparat Kritik

<i>Transliterasi Teks Sadèrèngipun dipun-sunting</i>	<i>Suntingan</i>	<i>Transliterasi Teks Sasampunipun dipun-sunting</i>	<i>Katrangan</i>
kêkêt	kêkê<d>	kêkêd	Kåcå 12 larik 12
sasap	sasa	sasab	Kåcå 13 larik 1
sêngkutên	sêngku<d>ên	sêngkudên	Kåcå 16 larik 6
kasaluru	<slurå-sluru>	slurå-sluru	Kåcå 16 larik 10
sadhêkan	sadhê<g>an	sadhêgan	Kåcå 16 larik 11
calangångånå	calangå[ngå]nå	calangånå	Kåcå 16 larik 13
walang kajang	walang kaj<ê>ng	walang kajêng	Kåcå 16 larik 17
tékatirå	téka<d>irå	tékadirå	Kåcå 17 larik 10
gèdhèg	g<o>dhèg	godhèg	Kåcå 21 larik 11

Saking *tabel aparat kritik* ing nginggil mênika sagêd dipunmangrêtos bilih *suntingan teks* ingkang katindakakên mênika ngrêmbag *koreksi sêrataning teks* kanthi nambahi, ngirangi, mênåpå déné nggantos aksårå, wandå, utawi têmbungipun. Anggènipun nindakakên *suntingan teks* mênika ngginakakên pandom ingkang sampun kaandarakên ing bab sadèrèngipun ingkang

kajumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa* sâhâ *konteks*-ipun ukârâ. Wondéné andharan utawi pirêmbagan saking *tabel aparat kritik* ing nginggil mênikâ kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

a. Kêkê<d>

Têmbung kêkêt botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Ananging, adhêdhasar *konteks* ukaranipun, aksârâ t dipungantos dados aksârâ d, satêmah dados têmbung kêkêd. Têmbung kêkêd têngêsipun inggih mênikâ gêmi sangêt (Poerwadarminta, 1939: 203). Wondéné *konteks* ukârâ ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikâ.

Imbâ. Kawi alis, **kêkê<d>** pambuwangé picis, âjâ kêmbâ ngugêmi kawruh kang nyâtâ. (gêmi)

b. Sasa

Têmbung sasap botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Ananging, adhêdhasar *konteks* ukaranipun, aksârâ p dipungantos dados aksârâ b, satêmah dados têmbung sasab. Têmbung sasab têngêsipun inggih mênikâ tutup utawi larab (Poerwadarminta, 1939: 547). Wondéné *konteks* ukârâ ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikâ.

Cucal. **Sasa** râgâ, kang katon ânâ ing jâbâ, botên ical tiyang ndarmakên amal.

c. Sêngku<d>ên

Têmbung sêngkutên kadhapuk saking têmbung sêngkut ingkang botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Manawi

kajumbuhakên kaliyan *konteks* ukaranipun, aksâra t dipungantos dados aksâra d, satêmah dados têngbung sêngkudên. Têngbung sêngkudên kadhapuk saking têngbung sêngkud ingkang têngsipun inggih mênika mêngpêng (Poerwadarminta, 1939: 558). Wondéné *konteks* ukâra ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênika.

Sikut. Têkuk lêngên, dimèn têngên mari bosên, lah **sêngku<d>ên** duwé karêp kang tumêmên.

d. <Slura-sluru>

Têngbung kasaluru botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Ananging, adhêdhasar *konteks* ukaranipun, têngbung kasaluru dipungantos dados têngbung slura-sluru. Têngbung slura-sluru têngsipun inggih mênika kêrêp klèntu utawi lêpat (Poerwadarminta, 1939: 569). Wondéné *konteks* ukâra ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênika.

Susu. Pêntil dhâdhâ, bisâ gêdhé isi toyâ, yèn kasusu wataké sok **<slura-sluru>**.

e. Sadhê<g>an

Têngbung sadhêkan botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks* ukaranipun, aksâra k dipungantos dados aksâra g, satêmah dados têngbung sadhêgan. Têngbung sadhêgan têngsipun inggih mênika janggut (Poerwadarminta, 1939: 538). Wondéné *konteks* ukâra ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênika.

Sadhê<g>an. Kawi janggut, yèn sêdhêng muwuhi patut, andhêgânâ laku kang kurang prayogâ.

f. Calang[ng]nã

Têmbung calangångånã manawi dipunudhari kawuwuhan panambang –ånã, nanging têmbung lingganipun inggih mênikã calangångã. Têmbung calangångã botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks* ukaranipun, aksårã ngã ingkang wingking wontên ing têmbung calangångã mênikã dipunicali, satêmah dados têmbung calang. Têmbung calang têngesipun inggih mênikã cêcawis ing sadèrèngipun (Poerwadarminta, 1939: 623). Wondéné *konteks* ukårã ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikã.

Salang. Balung dhådha, ing dhuwur kang cakêt jånggã, **calang[ng]nã** mănãwã séjé panãmpã.

g. Walang kaj<ê>ng

Têmbung walang kjang botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks* ukaranipun, aksårã a ingkang wingking wontên ing tembung kjang dipungantos dados aksårã ê, satêmah dados têmbung walang kajêng. Têmbung walang kajêng sami kaliyan walang ati ingkang têngesipun inggih mênikã sumelang utawi kuwatir (Poerwadarminta, 1939: 654). Wondéné *konteks* ukårã ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikã.

Sampéyan. Båsã suku, karyã solahing lumaku, walang **kaj<ê>ng** sumånggã karsã sampéyan. (kêmånggã)

h. Téka<d>irã

Têmbung tékatirã kadhapuk saking têmbung tékat sãhã sirã, têmbung tékat botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939).

Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks* ukaranipun, aksârâ t dipungantos dados aksârâ d, satêmah dados têngbung tékad. Têngbung tékad têngsipun inggih mênikâ kaantêpaning manah (Poerwadarminta, 1939: 596). Wondéné *konteks* ukârâ ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikâ.

Wudêl. Undêr wêtêng, lir bolong rupané nyumplêng, andêlênâ **téka<d>irâ** kang utâmâ.

i. **G<o>dhèg**

Têngbung gèdhèg botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Manawi kajumbuhakên kaliyan *konteks* ukaranipun, aksârâ è ingkang ngajêng dipungantos dados aksârâ o, satêmah dados têngbung godhèg. Têngbung godhèg têngsipun inggih mênikâ rambut ingkang dumunung wontên ing pipi (Poerwadarminta, 1939: 158). Wondéné *konteks* ukârâ ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikâ.

G<o>dhèg. Brêngos pipi, yèn tâtâ wuwuh rêspati, wong ditari, gèdhag-gèdhèg tan mangsuli.

5. *Ciri Khas Sêrataning Teks SPASSP*

Sasanèsipun têngbung-têngbung ingkang kalêbêt ing *aparat kritik* ing nginggil, wontên malih têngbung-têngbung ingkang nêdahakên *ciri khas* sêrataning *teks SPASSP*, têngbung-têngbung mênikâ kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikâ.

Tabel 28: *Ciri Khas Sêrataning Teks SPASSP*

No.	Têngbung	Katrangan
1.	maripat ^a	Kâcâ 12 larik 18
2.	karompolan ^b	Kâcâ 14 larik 18
3.	kalèru ^c	Kâcâ 17 larik 20
4.	paraupan ^d	Kâcâ 18 larik 20
5.	pinarjâyâ ^e	Kâcâ 19 larik 18
6.	pêraboté ^f	Kâcâ 20 larik 15
7.	sarapaté ^g	Kâcâ 20 larik 16
8.	dalujur ^h	Kâcâ 21 larik 15

Adhêdhasar *tabel* ing nginggil, kapanggihakên wolung têngbung ingkang nêdahakên *ciri khas* sêrataning *teks SPASSP*. Salajêngipun, têngbung-têngbung mênikå kaandharakên wontên ing ngandhap mênikå.

a. Maripat

Têngbung maripat botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Têngbung maripat sami kaliyan têngbung mripat ingkang têngêsipun inggih mênikå mâtå (Poerwadarminta, 1939: 334). Têngbung maripat ingkang kapanggihakên wontên ing *teks SPASSP* mênikå têtêp dipunsêrat maripat, botên dipungantos dados mripat. Prakawis ingkang njalari inggih mênikå, têngbung maripat kalêbêt wontên ing *ciri khas*-ipun panganggit. Wondéné *konteks* ukårå ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikå.

Nêtrå. Kawi nyêrat, dadyå kawining **maripat**, yèn manitrå budinên cêthaning sastrå.

b. Karompolan

Têngbung karompolan kadhapuk saking têngbung karompol ingkang kawuwuhan panambang –an, têngbung karompol mênikå botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Têngbung karompol sami kaliyan têngbung krompol ingkang têngêsipun inggih mênikå ngêmpal dados satunggal (Poerwadarminta, 1939: 253). Têngbung karompolan ingkang kapanggihakên wontên ing *teks SPASSP* mênikå têtêp dipunsêrat karompolan, botên dipungantos dados krompolan. Prakawis ingkang njalari inggih mênikå, têngbung karompolan kalêbêt wontên ing *ciri khas*-ipun panganggit. Wondéné *konteks* ukårå ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikå.

Kémpol. Daging garês, êmpuk kinaryå lêlandhês, **karompolan** santosaning sarasèhan.

c. Kalèru

Têmbung kalèru botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Têmbung kalèru sami kaliyan têmbung klèru ingkang têgêsipun lêpat (Poerwadarminta, 1939: 227). Têmbung kalèru ingkang kapanggihakên ing *teks SPASSP* mênikå têtêp dipunsêrat kalèru, botên dipungantos dados klèru, amargi têmbung kalèru mênikå kalêbêt ing *ciri khas*-ipun panganggit. Wondéné *konteks* ukårånipun kasêrat kados ing ngandhap mênikå.

Lambé. Lawang cangkêm, kanggo ngêtokaké gunêm, bêbékané yèn **kalèru** wicarané.

d. Paraupan

Têmbung paraupan mênikå botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Têmbung paraupan sami kaliyan têmbung praupan ingkang têgêsipun inggih mênikå rai (Poerwadarminta, 1939: 510). Têmbung paraupan ingkang kapanggihakên wontên ing *teks SPASSP* mênikå têtêp dipunsêrat paraupan, botên dipungantos dados praupan. Prakawis ingkang njalari inggih mênikå, têmbung paraupan kalêbêt wontên ing *ciri khas*-ipun panganggit. Wondéné *konteks* ukårå ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikå.

Plarapan. **Paraupan**, pérangan ing dhuwur pisan, larapênå sêdyå kulamun tinåmpå.

e. Pinarjåyå

Têmbung pinarjåyå kadhapuk saking têmbung parjåyå ingkang kawuwuhan sêsêlan in, têmbung parjåyå mênikå botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra*

Djawa (Poerwadarminta, 1939). Têmbung parjâyâ sami kaliyan têmbung pêrjâyâ ingkang têngesipun inggih mênikâ pêjah (Poerwadarminta, 1939: 486). Têmbung parjâyâ ingkang kapanggihakên wontên ing *teks SPASSP* mênikâ têtêp dipunsêrat parjâyâ, botên dipungantos dados pêrjâyâ. Prakawis ingkang njalari inggih mênikâ, têmbung parjâyâ kalêbêt wontên ing *ciri khas*-ipun panganggit. Wondéné *konteks* ukârâ ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikâ.

Dhâdhâ. Tamèng brâjâ, manungsâ kang **pinarjâyâ**, dhadhanânâ, kawruh kang gayuhing lâyâ.

f. Pêraboté

Têmbung pêraboté kadhapuk saking têmbung pêrabot ingkang kawuwuhan panambang -e, têmbung pêrabot mênikâ botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Têmbung pêrabot sami kaliyan têmbung prabot ingkang têngesipun inggih mênikâ mênâpâ ingkang dados kabêtahaning manungsâ (Poerwadarminta, 1939: 509). Têmbung pêraboté ingkang kapanggihakên wontên ing *teks SPASSP* mênikâ têtêp dipunsêrat pêraboté, botên dipungantos dados praboté. Prakawis ingkang njalari inggih mênikâ, têmbung pêraboté kalêbêt wontên ing *ciri khas*-ipun panganggit. Wondéné *konteks* ukârâ ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênikâ.

Manik. Têlêng nétrâ, kinaryâ mawas pramânâ, luwih bécik, **pêraboté** sarwâ manik.

g. Sarapaté

Têmbung sarapaté kadhapuk saking têmbung sarapat ingkang kawuwuhan panambang -e, têmbung sarapat mênikâ botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Têmbung sarapat sami kaliyan

têmbung srapat ingkang têngesipun inggih mênika srèmpèd utawi incêng (Poerwadarminta, 1939: 581). Têmbung sarapaté ingkang kapanggihakên wontên ing *teks SPASSP* mênika têtêp dipunsêrat sarapaté, botên dipungantos dados srapaté. Prakawis ingkang njalari inggih mênika, têmbung sarapaté kalêbêt wontên ing *ciri khas*-ipun panganggit. Wondéné *konteks* ukâra ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênika.

Mripat. Tukang nyawang, anèng rai mung sapasang, **sarapaté**, mrinani marang muridé.

h. Dalujur

Têmbung dalujur botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Têmbung dalujur sami kaliyan têmbung dlujur ingkang têngesipun inggih mênika têrus ngênêr (Poerwadarminta, 1939: 70). Têmbung dalujur ingkang kapanggihakên wontên ing *teks SPASSP* mênika têtêp dipunsêrat dalujur, botên dipungantos dados dlujur. Prakawis ingkang njalari inggih mênika, têmbung dalujur kalêbêt wontên ing *ciri khas*-ipun panganggit. Wondéné *konteks* ukâra ingkang kasêrat wontên ing *teks SPASSP* kados ing ngandhap mênika.

Gêgêr. Awak pungkur, balungé têngah **dalujur**, pagêr dhadhah, wong kang ngrakit omah-omah.

D. Terjemahan sâhâ Cathêtan Terjemahan ing Teks SPASSP

1. Asiling Terjemahan ing Teks SPASSP

Metode terjemahan ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênika *metode terjemahan harfiah*, *metode terjemahan isi/makna sâhâ metode terjemahan bebas*. Ingkang kaping satunggal *metode* ingkang dipunginakakên inggih mênika *metode terjemahan harfiah*. Manawi botên sagêd dipundamêl kanthi *terjemahan*

harfiah ingkang trêp, pramilâ dipunginakakên *metode terjemahan isi*. *Metode terjemahan isi* utawi maknâ mênika dipunginakakên kanggé mangrêtos maknâ sabên têmbung-têmbung ingkang jumbuh kaliyan *teks*. Salajêngipun, manawi ngginakakên *terjemahan isi* utawi maknâ, têmbung-têmbung ing salêbêting *teks SPASSP* mênika dèrèng sagêd dipunmangrêtos lajêng kaginakakên *terjemahan bebas*.

Terjemahan isi utawi maknâ dipunginakakên nalikâ wontên *idiom* saking bâsâ Jawi ingkang botên sagêd dipunalihbasakakên kanthi *harfiah*. Pramilâ, salajêngipun ngginakakên *terjemahan isi* utawi maknâ supados têngêsing *teks* saking bâsâ Jawi sagêd sami kaliyan bâsâ Indonesia. Salajêngipun, *terjemahan bebas* kaginakakên nalikâ *idiom* saking bâsâ Jawi botên sagêd dipunalihbasakakên kanthi *metode terjemahan isi* utawi maknâ, satêmah dipunginakakên *terjemahan bebas*. *Terjemahan bebas* mênika dipunginakakên kanthi cârâ ndamêl alih basaning *teks* saking bâsâ Jawi dhatêng bâsâ Indonesia kanthi *bebas kontekstual* tanpâ nilarakên têngês ingkang kawrat.

Terjemahan teks SPASSP mênika dipunginakakên kanggé nggampilakên pamaos mangrêtos bâsâ aslinipun *teks*, salajêngipun sagêd mangrêtos isining *teks SPASSP*. Pérangan ingkang dipun-*terjemah*-akên mênika kâcâ satunggal, sâhâ kâcâ 11 dumugi kâcâ 22. Wondéné asiling *terjemahan* ing *teks SPASSP* kandharakên wontên ing *tabel* ngandhap mênika.

Tabel 29: Asiling *Suntingan Standar* sâhâ *Terjemahan* ing *Teks SPASSP*

Asiling <i>Suntingan</i> (kâcâ 1) <i>Sêrat Wangsalan</i>	Asiling <i>Terjemahan</i> (kâcâ 1) <i>Sêrat Wangsalan</i>

Lajêngipun *tabel*

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
<p>Marnâ sêkar-sêkaran ingkang kaanggit, minangkâ langêning manah mawi karuntutakên dhong-dhingipun, sartâ kaurutakên dêntâwyanjanipun déning R. Pujaharja Ing Surakarta</p> <p>Kâlâ ing taun Jawi Dal, sinangkalan: pânca gati wanda aji (1855) Utawi ing taun Walandi 1924</p> <p>Kawêdalakên sâhâ kasadé déning: Toko buku <i>Tan Khoen Swie</i> Kadiri 1938</p>	<p><i>Menceritakan bermacam-macam bunga yang dikarang, sebagai wujud kesenangan hati yang diurutkan berdasarkan akhiran suku kata dan diurutkan berdasarkan urutan hurufnya</i> Oleh R. Pujaharja Di Surakarta</p> <p><i>Saat tahun Jawa Dal, bersengkalan: pânca gati wanda aji (1855) Atau pada saat tahun Belanda 1924</i></p> <p><i>Dicetak dan dijual oleh: Toko buku Tan Khoen Swie Kediri 1938</i></p>
<p>(kâcâ 11) Sinambêtan piwulang, awêwaton saranduning sarirâ ingkang pantês</p> <p>Untu. Dhêmit wrêksâ, gêgaman panglêbur pangan, ngantu-antu, ngêntèni wisiking guru. (antu)</p> <p>Êndhas. Ancur kâcâ, pangarsâ wujuding jalmâ, yèn nyurâsâ, dèn kandhas andhoking karsâ.</p> <p>Irung. Pâncâdriyâ, kang mângkâ pangingsêp gânda, ora wurung, kanggo ngudi ngèlmu râsâ.</p> <p>Idêp. Wulu nétrâ, pangarah rohing manungsâ, yèn tan kêna, luwung sundêp suduk jiwâ.</p>	<p>(kâcâ 11) Terkait dengan pelajaran, berdasarkan semua anggota badan yang pantas</p> <p><i>Gigi. Hantu pohon/kayu, alat untuk menghancurkan makanan, menanti-nanti, menunggu pentunjuk tentang hal gaib dari guru. (hantu)</i> <i>Kepala. Air rasa, pemimpin yang membentuk manusia menjadi manusia yang sebenarnya, jika merasakan, menjadi dasar paling akhir untuk menempatkan keinginan duniawi.</i> <i>Hidung. Pancaindera, sebagai penghisap bebauan, tidak gagal, untuk mencari ilmu tentang bagaimana caranya mengolah rasa.</i> <i>Bulu mata. Bulu mata, yang mengarahkan roh manusia, jika tidak terkena, lebih baik menusuk dirinya sendiri.</i></p>

Lajêngipun *tabel*

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
<p>Astâ. Kawi tangan, purwâkâ wimbaning cândrâ, dèn kaastâ kawruh panunggaling sukma. (tanggal)</p> <p>Awak. Kawujudan, mângkâ dununging kahanan, punggung prayâ awaku mângsâ bodho. (bodho)</p> <p style="text-align: center;">(kâcâ 12)</p> <p>Uwang. Tulang mukâ, piranti kêdaling sabdâ, yèn wis dhêmên tan nganggo awang-awangên.</p> <p>Ilat. Juru râsâ, jro tutuk baut bicârâ, tusing ngèlmu ulatan ing uripmu. (urip)</p> <p>Ulat. Sulak rai, kang katon anèng pangèksi, lurah dhiri ngulati kang dadi ati. (ati)</p> <p>Alis. Réma suryâ, dadyâ rêngganing wadânâ, praptèng lalis ngantêpânâ têmbung manis.</p> <p>Èpèk-èpèk. Lumah astâ, kanggo kêplok luru wartâ, ngèpèk-èpèk pandhêdhêsé nganti ngëntèk. (dhêdhês)</p> <p>Imbâ. Kawi alis, kêkêt pambuwangé picis, âjâ kêmbâ ngugêmi kawruh kang nyâtâ. (gêmi)</p> <p>Igâ. Tulang dhâdhâ, kang sabdâ têrusing driyâ, pâdhâ ugâ lair batin ora bédâ. (batin)</p>	<p><i>Tangan. Bahasa Kawinya tangan, permulaan terbitnya bulan, dibawahnya ilmu tentang menyatu dengan sukma. (tanggal)</i></p> <p><i>Badan. Terbentuk, sebagai tempatnya keadaan, jika badanku mempunyai niat untuk tidak peduli maka akan bodoh. (bodoh)</i></p> <p style="text-align: center;">(kâcâ 12)</p> <p><i>Tulang wajah. Tulang wajah, alat bagaimana cara berbicara, jika sudah senang tidak akan bermalas-malasan.</i></p> <p><i>Lidah. Yang pandai dalam hal rasa, berada di dalam mulut yang pandai untuk berbicara, sumber ilmu yang wajib diketahui dalam kehidupanmu. (kehidupan)</i></p> <p><i>Mimik wajah. Pancaran wajah, yang terlihat di dalam penglihatan, pengendali diri sendiri dalam halnya mengawasi segala sesuatu yang berhubungan dengan hati. (hati)</i></p> <p><i>Alis. Rambut wajah, untuk memperindah wajah, sampai matipun tetap menggunakan kata-kata yang manis/baik.</i></p> <p><i>Telapak tangan. Tangan tengadah, untuk bertepuk tangan mencari kabar, mencari-cari berita sampai tuntas dengan menanyakan untuk berkata jujur. (didesak untuk berkata jujur)</i></p> <p><i>Alis. Bahasa Kawinya alis, hemat dan berhati-hati dalam menggunakan uang, jangan tidak bersungguh-sungguh dalam mempelajari ilmu yang nyata. (menghemat dan berhati-hati)</i></p> <p><i>Tulang iga. Tulang dada, suara penerus hati, lahir dan batin tidak ada bedanya. (batin)</i></p>

Lajêngipun *tabel*

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
Athi-athi. Wujud rambut, turut pipi gawé patut, mangsit dhéwé pamêjangé ngathé-athé. (wêjang)	<i>Rambut pipi. Wujud rambut, berada di pipi yang membuat pantas, memberi pelajaran tentang ilmu kesempurnaan/gaib kepada diri sendiri yang ditata dengan baik. (ilmu kesempurnaan/gaib)</i>
Nétrå. Kawi nyêrat, dadyå kawining maripat, yèn manitrå budinên cêthaning sastra.	<i>Mata. Kata-kata yang digunakan dalam menulis, sebagai bahasa Kawinya mata, jika menulis berpikirlah tentang kejelasan ilmu.</i>
Nétyå. Kawi sêmu, wanitå tan cidrèng laku, tuhu sêtya dènya ngawulå mring priyå. (sêtyå)	<i>Mimik wajah. Bahasa Kawinya mimik wajah, wanita setia dalam kehidupannya, setia dalam melayani pria. (setia)</i>
(kåcå 13)	(kåcå 13)
Cucal. Sasab rågå, kang katon ånå ing jåbå, botên ical tiyang ndarmakên amal.	<i>Kulit. Penutup raga, yang terlihat ada di luar, tidak hilang orang yang mengutamakan amal.</i>
Carmå. Kawi lulang, dadi warånå sinawang, yèn wis carêm uripé anêmu ayêm.	<i>Kulit. Bahasa Kawinya kulit hewan, jadi pembatas yang terlihat, jika sudah rukun akan menemukan ketenteraman.</i>
Cêthak. Ironing tutuk, kang dhuwur kêri kapanduk, ngliling sastra cêthakênå kang trawåcå. (måcå)	<i>Tekak. Mulut bagian dalam, bagian atas jika terkena akan merasakan geli, dalam mengamati ilmu jelaskanlah dengan jelas. (membaca)</i>
Cingklok. Kèlèk dhêngkul, ginawé linggih dêrkukul, lah congklokên lamun têmên isih dhêmên.	<i>Ketiak lutut. Ketiak lutut, untuk duduk bersila, lah mencari tahu kesalahannya jika benar-benar masih menyukai.</i>
Cangklakan. Ugêl pundhak, sok thukul wuluné mrajak, luwih nyangklak lêlayan dudu lamak.	<i>Pergelangan bahu. Pergelangan bahu, kadang muncul bulunya, lebih dikuasai berlawanan bukan tidak dianggap.</i>
Cangkêm. Kori wuwus, mêngå yèn nuju kautus, dèn sumungkêm marang ingkang gawé ayêm.	<i>Mulut. Pintu untuk berbicara, membuka jika diperintah, berbakti kepada yang membuat ketenteraman.</i>
Rah. Båså gêtih, dayané kaluwih-luwih, dèn arah åjå kongsi sidå lårå.	<i>Darah. Bahasa darah, kekuatannya berlebihan, berniatlah jangan sampai menjadi sakit.</i>
Rai. Wåndå warnå, dhapur kuciwå sambådå, yèn rainå kang nêmên manambut karya.	<i>Wajah. Warna badan, wujud kekecewaan yang kuat, jika siang hari bersungguh-sungguh dalam bekerja.</i>
Rawis. Wulu lathi, wong priyå kang ndarbèni, ora uwis sinau yèn durung naps.	<i>Kumis. Bulu bibir, orang laki-laki yang mempunyai, belum berhenti belajar jika belum teliti.</i>

Lajêngipun tabel

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
Rémå. Rambut ratu, kang rãmå Dyan Abimanyu, yèn saarju ing kånå pådha katêmu.	Rambut. Rambut ratu, ayah Raden Abimanyu, jika cocok hatinya di sana akan bertemu.
(kåcå 14)	(kåcå 14)
Rambut. Wulu murdå, piranti pangratå widå, panah Partå tan saru rêbut utåmå. (sarotåmå)	Rambut. Bulu kepala, alat untuk meratakan siksa, panah Parta yang tidak tidak pantas merebut keutamaan. (tidak pantas keutamaan)
Kênåå. Gaman jari, lêlimå dadi piranti, pari sêmi yèn kênå ginawé wiji. (wiji winih)	Kuku. Alat jari, lima-limanya menjadi alat, padi yang bersemi jika bisa digunakan untuk benih. (biji benih)
Karnå. Tadhah swårå, dumunung iring wadånå, pêkên margå yèn karså mångså wandéyå. (wandé warung)	Telinga. Tempat pengumpulan suara, tempatnya ada di samping wajah, jalan pasar jika mau waktunya membuka warung. (warung warung)
Kuku. Jalu jari, kanggo piranti nguwêki, yèn lumawan kudu nakêr kêkuwatan.	Kuku. Tulang jari, alat untuk mencakar, jika melawan harus mengukur kekuatan.
Késwå. Rémå Wisnu, tindak panggayuhing ngèlmu, wis kaswårå kudu suci lakunirå.	Rambut. Rambut Wisnu, langkah dalam pencapaian ilmu, sudah diberi tahu harus suci dalam perjalanan pencapaian ilmu.
Kulit. Tapêl daging, ånå irêng ånå kuning, yèn liniling kulitané sugih éling.	Kulit. Pelindung daging, ada yang hitam ada yang kuning, jika dilihat kulitnya kaya akan ingatan.
Kålåmênjing. Pongol jånggå, kinaryå pangulu bojå, kålå-kålå manjingå tåpå baråtå.	Jakun. Sesuatu yang timbul di leher, untuk menelan makanan, kadang-kadang lakukanlah tapa brata.
Kuping. Gon pangrunu, swårå tinanggaping kalbu, kaping pirå darbé osik tan rinåså.	Telinga. Tempat pendengaran, suara yang mengerti kemauan hati, berapa kali mempunyai kemantapan hati tetapi tidak dirasakan.
Kémpol. Daging garês, êmpuk kinaryå lêlandhês, karompolan santosaning sarasèhan.	Betis. Daging tulang betis, empuk untuk dijadikan alas, menyatunya kekuatan mengucapkan doa.
Driji. Supit astå, pantês ginêlang kancånå, åjå lali nadari pangaji-aji. (ali-ali)	Jari. Supit tangan, yang pantas memakai emas, jangan lupa berdoa setelah keinginannya terkabul. (cincin)
Dlamakan. Dhasar suku, kang lamak rasaning kalbu, (kåcå 15) dlajahånå gonmu luru mitrå darmå.	Telapak kaki. Dasar kaki, kuatnya perasaan hati, (kåcå 15) datanglah kemana saja untuk mencari teman yang membuat kebaikan.

Lajêngipun *tabel*

Asiling <i>Suntingan</i>	Asiling <i>Terjemahan</i>
Tutuk. Juru sabdå, kang mbabar wosing karså, ngupâyåå ngêndi tuing ngèlmu râså.	<i>Bibir. Yang pandai dalam berbicara, yang mengutarakan maksud dari keinginan, carilah dimana sumbernya ilmu rasa.</i>
Talingan. Wruh sabåwå, kang tan inå pamiarså, tilingênå sagung wangsiting jawåtå.	<i>Telinga. Paham akan suara, tidak menjelek-jelekan pendengar, dengarkanlah dengan seksama semua petunjuk dari dewa.</i>
Têpak. Bontos bau, kang munggèng gêgêr lumaku, yèn parèntah têpakênå ingkang lumrah.	<i>Punggung bagian atas dan bawahnya tengkuk. Akhiran lengan, berada di punggung mengikuti saat sedang berjalan, jika perintah perintahlah yang sewajarnya.</i>
Tênggok. Janggut wingking, lèrèganing kålâmênjing, åjà mogok ing wajib kang wus pinathok.	<i>Bagian leher diatasnya jakun. Dagubelakang, pintu jakun, jangan berhenti di kewajiban yang sudah tertakdirkan.</i>
Tangan. Cagak pundhak, kêlå kinaryå nyênandhak, wong artawan ora tinggal ing pétangan.	<i>Tangan. Tiang bahu, sebagai perantara untuk mendapatkan sesuatu, orang kaya tidak suka menghitung-pengeluaran.</i>
Sinom. Wulu bathuk, ngarompyoh dumadi susuk, amrih kabul wong anom åjà katungkul.	<i>Sinom. Bulu dahi, mengurai menjadi susuk, agar ter kabul orang muda jangan sampai terlena.</i>
Sirah. Gunung rambut, ing têngah amêndut-mêndut, sinarahå ing karså panglêbur cuwå.	<i>Kepala. Gunung rambut, berada di tengah memantul-mantul, pasrahlah didalam keinginan yang meleburkan penyesalan.</i>
Sarirå. Awak putri, sarirå lurus rêspati, amrik wangi ginunturan sari-sari.	<i>Badan. Badan wanita, badan yang baik tingkah lakunya dan menarik hati, supaya dapat menarik hati maka diberi wewangian.</i>
Suryå. Pandam mukå, soroté gawé pramånå, kang waskithå ngungkuli padhanging suryå.	<i>Wajah. Penerang wajah, sinarnya membuat terang, melihat apa yang tidak terlihat melebihi terangnya matahari.</i>
(kåçå 16)	(kåçå 16)
Siku. Kawi sikut, åjà gawé tindak luput, yèn kasiku têmahan kurang rahayu.	<i>Siku. Bahasa Kawinya siku, jangan melakukan kesalahan, jika melakukan kesalahan pasti kurang selamat.</i>
Suku. Tuwak awak, kang gawé jêjêging tindak, sukuring Hyang lumaku biså kuwagang.	<i>Kaki. Tiang badan, yang membuat baiknya tingkah laku, rasa syukur dari Hyang bisa menyelesaikan perjalanan/kewajiban duniawi dengan baik.</i>

Lajêngipun *tabel*

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
<p>Sikut. Têkuk lêngên, dimèn têngên mari bosên, lah sêngkudên duwé karêp kang tumêmên.</p> <p>Sikil. Bau ngisor, kinarya tumandang amor, wakilênâ yèn kiniratan santosa.</p> <p>Susu. Pêntil dhâdhâ, bisâ gêdhé isi toyâ, yèn kasusu wataké sok slura-sluru.</p> <p>Sadhêgan. Kawi janggut, yèn sêdhêng muwuhi patut, andhêgânâ laku kang kurang prayoga.</p> <p>Salang. Balung dhâdhâ, ing dhuwur kang cakêt janggâ, calangânâ mânâwâ séjé panâmpâ.</p> <p>Sêmu. Sulak sajak, kang nuntun pikir anyandhak, sêmuwané kudu pâdhâ pangrênggané.</p> <p>Sampéyan. Bâsâ suku, karya solahing lumaku, walang kajêng sumanggâ karsâ sampéyan. (kêmanggâ)</p> <p>Wèni. Kawi sinom, wulu lêmbut anom-anom, wong pawèstri âjâ wani marang laki.</p> <p style="text-align: center;">(kâcâ 17)</p> <p>Wêntis. Kawi pupu, têmbung tumrap pâra ratu, dèn patitis ing patrap tumêkèng lalis.</p> <p>Wiruyâ. Kawi idêp, wulu mripat kang tumancêp, wira-wiri wong wuru asugih lali.</p> <p>Wadânâ. Kawi rai, dadi pangarêping warni, yèn kawâdâ panggahên lawan darânâ.</p>	<p><i>Siku. Lipat lengan, supaya tekun sabar dan berhenti bosan, rajinlah jika mempunyai keinginan yang nyata.</i></p> <p><i>Kaki. Lengan bawah, untuk melaksanakan pekerjaan bersama-sama, gantikanlah jika tersinari kekuatan.</i></p> <p><i>Payudara. Puting dada, bisa membesar berisi air, jika tergesa-gesa wataknnya kadang sering salah.</i></p> <p><i>Dagu. Bahasa Kawinya dagu, jika cukup akan memberikan kepantasan, hentikanlah tingkah laku yang kurang baik.</i></p> <p><i>Tulang dada. Tulang dada, di atas yang dekat dengan leher, bersiap-siaplah sebelumnya jika beda penerimaan.</i></p> <p><i>Mimik wajah. Sinar yang membuat pantas, yang menuntun pikiran supaya cepat mengerti, mimik wajahnya harus sesuai dengan riasan yang ada di wajah.</i></p> <p><i>Kaki. Bahasa kaki, untuk berjalan melaksanakan pekerjaan, karena khawatir mempersilahkan dahulu keinginan anda. (serangga pohon)</i></p> <p><i>Sinom. Bahasa Kawinya sinom, bulu kecil yang muda-muda, orang wanita jangan berani terhadap laki-laki.</i></p> <p style="text-align: center;">(kâcâ 17)</p> <p><i>Paha. Bahasa Kawinya paha, kata untuk para ratu, jelaskanlah di dalam tingkah laku sampai datang kematian.</i></p> <p><i>Bulu mata. Bahasa Kawinya bulu mata, bulu mata yang tertancap, pergi kesana-kemari orang yang suka bermabuk-mabukan akan sering lupa.</i></p> <p><i>Wajah. Bahasa Kawinya wajah, menjadi harapan warna, jika dijelek-jelekan lawanlah dengan kekuatan.</i></p>

Lajêngipun tabel

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
<p>Wêtêng. Wadhah bogâ, mângkâ pikuwating karsâ, atêngânâ mânâwâ darbé ubâyâ.</p> <p>Wudêl. Undêr wêtêng, lir bolong rupané nyumplêng, andêlênâ tékadirâ kang utâmâ.</p> <p>Wulu. Rambut ânggâ, tancêpé ora katârâ, pamuluné katon têrahé wong gêdhé.</p> <p>Wâjâ. Kawi untu, wêsi landhêp kang pinalu, kèh wajané ukârâ ampuh êmpané.</p> <p>Léta. Daging urip, jro tutuk mângkâ pangicip, âjâ kongsi kalèlêtan kadurakan.</p> <p>Lêmpêng. Wêtêng iring, kanggo lêson anèng tênging, lêmpé-lêmpé, wong kang mêngtas nyambut gawé.</p> <p>Lambé. Lawang cangkêm, kanggo ngêtokaké gunêm, bêtékané yèn kalèru wicarané.</p> <p>Lathi. Kawi lambé, yèn mêngâ ânâ gawéné, (kâcâ 18) slitha-slithi tândhâ ânâ kang dèn siri.</p> <p>Lêngên. Wêlah tangan, piranti kanggo lèmbèhan, ngangên-angên, kèlalèn goné anyimpên.</p> <p>Panuduh. Patih driji, gawéné kanggo nudingi, tuduhênâ dunungé panêmbahirâ.</p> <p>Pundhak. Êmbat bau, kanggo nyanggâ luwih baku, pèndhak-pèndhak, angèndhak gunaning sanak.</p> <p>Praupan. Rupâ katon, cakriké mawâ pasêmon, prautâmâ ingkang wajib manggih mulyâ.</p> <p>Panunggul. Driji luhur, dhuwur dhéwé yèn kaukur, dadi tunggul, ananging âjâ katungkul.</p>	<p>Perut. Tempat makanan, untuk memantapkan keinginan, matangkanlah jika mempunyai janji.</p> <p>Pusar. Bundaran perut, bentuknya bolong tetapi buntu, percayalah kemantapan hatinya yang utama.</p> <p>Bulu. Rambut badan, tancapnya tidak terlihat, mimik wajahnya menunjukkan keturunannya orang kalangan atas.</p> <p>Gigi. Bahasa Kawinya gigi, besi tajam yang dipukul menggunakan palu, banyak membaca akan menambah wawasan tepat pada tempatnya.</p> <p>Urat daging. Daging hidup, di dalam mulut sebagai pengicip, jangan sampai melakukan dosa.</p> <p>Pinggul. Perut samping, untuk tiduran di samping, lelah sekali, orang yang baru selesai bekerja.</p> <p>Bibir. Pintu mulut, untuk mengeluarkan suara, akan kesusahan jika salah bicaranya.</p> <p>Bibir. Bahasa Kawinya bibir, jika membuka ada maksudnya, (kâcâ 18) kesana-kemari tandanya ada yang diinginkan.</p> <p>Lengan. Belah tangan, alat untuk melambai-lambai, memikirkan, lupa tempatnya saat menyimpan.</p> <p>Telunjuk. Patih jari, pekerjaannya untuk menunjuk, tunjukanlah tempat untuk menyembahNya.</p> <p>Bahu. Sangga lengan, untuk menyangga lebih kuat, sering, mengurangi manfaatnya saudara.</p> <p>Wajah. Rupa yang terlihat, rupanya mengandung sindiran, yang mengutamakan kewajiban akan menemukan kemuliaan.</p> <p>Jari tengah. Jari luhur, tinggi sendiri jika diukur, jadi pemimpin, tetapi jangan melakukan apa-apa tanpa hati-hati.</p>

Lajêngipun tabel

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
<p>Paningal. Suryå kêmbar, munggèng wadånå sumunar, paningalé kang tètès karo nyatané.</p> <p>Pranåjå. Badan ngarså, kanggo papan payudårå, prasåjå alamun sirå darbé karså.</p> <p>Prêmbayun. Pêncu jåjå, mêtêr-mêtêr nèng pranåjå, ngayun-ayun, rumêntahé kang kasuwun.</p> <p>Pådå. Kawi suku, andhêging mardåwå lagu, durung pådå, kasusu salin ukårå.</p> <p>Plarapan. Paraupan, pérangan ing dhuwur pisan, larapênå sêdyå kulamun tinåmpå.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 19)</p> <p>Polok. Pongol suku, kang anèng jåbå kadulu, ora ilok, wong kang duwé gunêm linyok.</p> <p>Pipi. Rai êmpuk, kaaras luwih pakantuk, lah pilihên, êndi kang dadi lêlangên.</p> <p>Pupu. Bongkot suku, bagéan sadhuwur jêngku, pêpulihên, pikiré dimèn amêmpên.</p> <p>Payudårå. Kawi susu, mångkå tuk buktining kang sunu, mèlu payu, lamun parèng bandaraku.</p> <p>Padharan. Kråmå wêtêng, minångkå wadhah pêkêncêng, ngandhar-andhar, kang pêrlu durung kababar.</p> <p>Pamidhangan. Kawi pundhak, kêdah nyanak dédé lamak, kulå sêmbah upami dhangan ing manah.</p> <p>Pêngkêran. Badan wingking, kanggé sèndhèn ngaring-arang, kapêngkêrnå, bilih tan kanggé ing karyaå.</p>	<p><i>Penglihatan. Wajah kembar, berada pada wajah yang bersinar, penglihatannya yang cocok dengan kenyataannya.</i></p> <p><i>Dada. Badan depan, sebagai tempatnya payudara, jujur jika anda mempunyai keinginan.</i></p> <p><i>Payudara. Benjolan dada, bentuknya bulat berisi air berada di dada, melambai-lambai, apa yang diminta sudah datang.</i></p> <p><i>Kaki. Bahasa Kawinya kaki, berhentinya lagu yang lembut, belum jelas, tergesa-gesa untuk berganti kalimat.</i></p> <p><i>Dahi. Wajah, bagian badan yang paling atas, sediakan niat jika berterima.</i></p> <p style="text-align: center;">(kåcå 19)</p> <p><i>Kemiri. Benjolan kaki, yang terlihat ada di luar, tidak pantas, orang yang berbicara berbohong.</i></p> <p><i>Pipi. Wajah lunak, dicium lebih bermanfaat, lah pilihlah, mana yang jadi kesenangan.</i></p> <p><i>Paha. Ulam kaki, bagian di atas lutut, kembalikanlah, pikirannya supaya rajin dan bersungguh-sungguh.</i></p> <p><i>Payudara. Bahasa Kawinya payudara, sebagai sumber bukti adanya sang anak, ikut terjual, jika boleh menjadi atasanku.</i></p> <p><i>Perut. Bahasa kramanya perut, sebagai tempat kemantapan, menjelas-jelaskan, yang menjadi keperluan belum diselesaikan.</i></p> <p><i>Punggung. Bahasa Kawinya bahu, harus bersaudara bukan menjelek-jelekan, saya akan menghormati jika hatinya sudah berterima.</i></p> <p><i>Punggung. Badan belakang, untuk bersandar menghibur hati, lewatilah, jika tidak digunakan dalam pekerjaan.</i></p>

Lajêngipun *tabel*

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
Dhiri. Rêgâ ambêk, katon gumêdhé kang watêk, mari-mari, yèn wis ânâ kang nandhingi.	<i>Diri pribadi. Baik buruknya perwatakan, terlihat sombong wataknya, akan sembuh, jika sudah ada yang menandingi.</i>
Dhâdhâ. Tamèng brâjâ, manungsâ kang pinarjâyâ, dhadhanânâ, kawruh kang gayuhing lâyâ.	<i>Dada. Alat pelindung, manusia yang terbunuh, sanggup untuk melaksanakan, ilmu yang digunakan dalam proses menuju kematian.</i>
Dhêngkul. Têkuk suku, kinaryâ jèngkèng lumaku, dipunmungkul, ing ciptâ yèn nêdyâ kabul.	<i>Lutut. Lipat kaki, untuk berjalan menjengkeng, bersungguh-sungguh dalam bekerja, jika mempunyai niat keinginan/harapan pasti akan terkabul.</i>
(kâcâ 20)	(kâcâ 20)
Jênthik. Jari ragil, cilik dhéwé goné nunggil, ngathik-athik, panêmu kang luwih bécik.	<i>Kelingking. Jari kecil, kecil sendiri di antara jari-jari lainnya, mengatik-atik, pendapat yang lebih baik.</i>
Jari. Tangan prigêl, piranti nyandhak anyêkêl, jaringânâ, ing pikir âjâ linâmbâ.	<i>Jari. Tangan terampil, alat untuk mencapai dan menangkap, tangkaplah, di dalam pikiran jangan lugu/tidak mengerti apa-apa.</i>
Jawès. Rambut lambé, tan pati akèh thukulé, kândhâ barès, wêkasan ora rinèwès.	<i>Rambut bibir. Rambut bibir, tidak mati dan banyak tumbuhnya, katanya lugu, pada akhirnya tidak memperhatikan.</i>
Jånggâ. Sâkâ sirah, yèn obah kaarah-arâh, ing panjångkâ, kang mugâ manggihâ mulyâ.	<i>Leher. Tiang kepala, jika bergerak terarahkan, di dalam langkah, semoga menemukan kebahagiaan/kehormatan.</i>
Janggut. Uwang ngarsâ, mângkâ pungkasing wadânâ, manggut-manggut, barêng ngêrti nalar lêmbut.	<i>Dagu. Rahang depan, sebagai akhir wajah, menganggut-anggut, setelah mengerti pikiran tentang hal-hal gaib.</i>
Jénggot. Rambut janggut, têrkadhang kaingu muput, prèjèngané, kang tarung gogot winginé.	<i>Jenggot. Rambut dagu, kadang-kadang dipelihara sampai habis, kepantasan badan, yang kemarin diadu sampai ramai.</i>
Manik. Têlêng nétrâ, kinaryâ mawas pramânâ, luwih bécik, pêraboté sarwâ manik.	<i>Pupil. Mata bagian dalam, untuk melihat dengan seksama, lebih baik, alat-alatnya serba terbuat dari intan.</i>
Mripat. Tukang nyawang, anèng rai mung sapasang, sarapaté, mrinani marang muridé.	<i>Mata. Biasanya untuk melihat, di wajah hanya sepasang, dilihat mimik wajahnya, mengenai pada muridnya.</i>
Mukâ. Wujud rupâ, mângkâ papan pâncâdriyâ, dèn prayitnâ, yèn katêkan parangmukâ.	<i>Muka. Bentuk rupa, sebagai tempatnya pancaindera, hati-hati, jika kedatangan mungsuh.</i>

Lajêngipun *tabel*

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
<p>Mâtå. Papan idêp, dumunung nèng rai ngarêp, yèn binukå, kamåtå sakèhing warnå.</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 21)</p> <p>Mêlêng. Jro tlapukan, ånå wujud lir nèkêran, mêlêng-mêlêng, kanggé dêlêng amrih mudhêng.</p> <p>Gandhu. Balung wungkul, gathuk sangisoring dhêngkul, åjå nyêndhu, mring sasåmå gawé rêngu.</p> <p>Grånå. Kawi irung, cåndrå lir kalingan mêndhung, grånå ngrungih, karya pêngêting mangun sih.</p> <p>Gusi. Tancêb untu, yèn gumuyu katon saru, lakak-lakak, Gustiné wis karså nyêdhak.</p> <p>Gulu. Cagak sirah, géla-gélo lamun obah, yèn kacongga, gêgulangå lêmbah manah.</p> <p>Godhèg. Brêngos pipi, yèn tâtå wuwuh rêspati, wong ditari, gèdhag-gèdhèg tan mangsuli.</p> <p>Gumbålå. Rémå mukå, nèng luhur lambé rumênggå, Sri Naréndrå, pêparakå iring bålå.</p> <p>Gêgêr. Awak pungkur, balungé têngah dalujur, pagêr dhadhah, wong kang ngrakit omah-omah.</p> <p>Githok. Jånggå wingking, wataké sok amarinding, wis gumathok, pangrasané wêruh momok. ⁽¹⁾</p> <p style="text-align: center;">(kåcå 22)</p> <p>Bau. Bontos pundhak, lir suwiwi yèn sinajak, mrih adilé, åjå mbau-kapiné.</p>	<p><i>Mata. Tempat bulu mata, tempatnya di wajah paling depan, jika terbuka, terlihat banyaknya warna.</i></p> <p style="text-align: center;">(kåcå 21)</p> <p><i>Pupil. Di dalamnya kelopak mata, bentuknya seperti kelereng, terlihat jelas, untuk melihat supaya paham.</i></p> <p><i>Tempurung lutut. Tulang melengkung, menyatu di bawah lutut, jangan membentak, terhadap sesama yang akan membuat sakit hati.</i></p> <p><i>Hidung. Bahasa Kawinya hidung, seperti bulan yang tertutup mendung, hidung kecil mancung, sebagai pengingat kepada yang membuat kasih.</i></p> <p><i>Gusi. Tancap gigi, jika tertawa terlihat malu, tertawa terbahak-bahak, Gustinya sudah hendak mendekat.</i></p> <p><i>Leher. Tiang kepala, geleng-geleng jika bergerak, jika diangkat, belajarlah untuk rendah hati.</i></p> <p><i>Rambut pipi. Jampang pipi, jika ditata akan meresapkan hati, orang yang ditawari, gelang-geleng tidak menjawab.</i></p> <p><i>Kumis. Rambut wajah, di atas bibir yang dapat memperindah, Sri Narendra, arahkanlah ke arah kekuatan.</i></p> <p><i>Punggung. Badan belakang, tulang tengahnya lurus, pagar yang lurus dan terang, orang yang membangun rumah tangga.</i></p> <p><i>Bulu kuduk. Leher belakang, sifatnya kadang merinding, sudah tetap, perasaanya melihat hantu. ⁽¹⁾</i></p> <p style="text-align: center;">(kåcå 22)</p> <p><i>Lengan. Akhiran bahu, seperti sayap jika pantas, supaya adil, jangan bersikap tidak adil.</i></p>

⁽¹⁾ wéwé

Lajêngipun *tabel*

Asiling Suntingan	Asiling Terjemahan
<p>Bocong. Laku dhodhok, dudu kang tumrap wong wédok, laku bocong, mungguh para putri katong.</p> <p>Brêngos. Rambut rai, tumancêp nèng luhur lathi, brênggâ-rowâ, cacadé kurang prawirâ.</p> <p>Bokong. Wêtêng pungkur, kanggo linggih kâya kasur, kongsi êmpuk, dhasar agêng kaduk pupuk.</p> <p>Badan. Gon sarandu, wadhag alus anèng ngriku, yèn cinatur, tan rampung badan sakojur.</p> <p>Bujâ. Kawi bau, mângkâ pikukuh kang baku, ngangkat awrat, bêgjâ lamun kongsi kuwat.</p> <p>Bathuk. Rai manyul, sok sinung pilis lir dhêmpul, luwih mathuk, ngudi kawruh kang pakantuk.</p>	<p><i>Pantat. Berjalan mendodok, bukan yang pantas untuk wanita, pantat berjalan, tempatnya para putri ratu.</i></p> <p><i>Kumis. Rambut wajah, tertancap di atasnya bibir, kaya sekali, jeleknya kurang menonjol.</i></p> <p><i>Pantat. Perut belakang, untuk duduk seperti kasur, sampai lunak, dasarnya besar kelebihan hiasan.</i></p> <p><i>Badan. Tempatnya badan, kasar lembut berada di sana, jika bercerita, tidak selesai sampai badanya mendangkal.</i></p> <p><i>Lengan. Bahasa Kawinya lengan, sebagai kekuatan yang baku, untuk mengangkat beban, beruntung jika bisa kuat.</i></p> <p><i>Dahi. Wajah nonong, kadang diberi ramuan seperti bedak, lebih cocok, mencari ilmu yang bermanfaat.</i></p>
Tamat	Tamat

2. Cathêtan Terjemahan ing Teks SPASSP

Cathêtan *terjemahan* inggih mênika wujud *pertanggungjawaban* ngéngingi asiling ndamêl *terjemahan* ing *teks SPASSP*. Cathêtan *terjemahan* dipundamêl kanggé ngandharakên têmbung-têmbung ing salêbêting *teks* ingkang botên sagêd dipuntêgêsi kanthi *harfiah*. Salajêngipun, prêlunipun nambahi katrangan utawi cathêtan satêmah pamaos langkung gampil anggènipun mangrêtosni isining *teks SPASSP*. Cathêtan *terjemahan* ing *teks SPASSP* kaandharakên kados ing ngandhap mênika.

a. Sêsebutaning Gusti

Wontên salêbêting ing *teks SPASSP* mênika dipunsêbutakên têtêmbungan ingkang atêgês roh ingkang maha sampurna, utawi panguwasaning jagad (Wisnu, jawata, Hyang, Gusti, saha Sri Narendra). Sêsebutan mênika nedhakên daya pangaribawa saking panganggitipun *naskah SPASSP* saha kanggé jumbuhakên paugeran wangsalanipun.

b. Sarotama

Têmbung sarotama kadhapuk saking têmbung saru saha utama. Têmbung saru têngesipun inggih mênika botên pantês (Poerwadarminta, 1939: 547), wondéné têmbung utama inggih mênika bêcik utawi linuwih (Poerwadarminta, 1939: 447). Dados, têmbung sarotama têngesipun inggih mênika botên pantês linuwih.

E. Pangrêmbagipun Piwulang *Moral* wontên *Teks “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarira ingkang Pantês” ing Sêrat Wangsalan*

Panalitèn mênika ngandharakên piwulang ingkang kawrat ing *teks “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarira ingkang Pantês”*. Piwulang awêwaton saranduning sarira ingkang pantês ingkang kawrat ing irah-irahaning *teks* mênika gayut kaliyan sadaya péranganing badan manungsa. Dados, piwulang mênika kawrat ing pathokanipun sadaya badan ingkang pantês. Wontên ing salêbêting *teks SPASSP* mênika wontên piwulang *moral*-ipun. Wondéné têngesipun piwulang *moral* inggih mênika pitutur ingkang gayut kaliyan tumindakipun manungsa ingkang lèrês saha ingkang lêpat. Bab mênika wigatos sangêt kanggé sangu gêsang ing pagêsangan tumraping manungsa.

Wontên ing salêbêting *teks SPASSP* ingkang irah-irahanipun “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirå ingkang Pantês” mênikå wontên mapintên-pintên wangsalan, ingkang cacahipun wontên 113 wangsalan. Ananging, ingkang dipunrêmbag wontên ing pangrêmbagan mênikå namung 52 wangsalan kémawon, ingkang ngêwrat mapintên-pintên piwulang *moral*. Wangsalan-wangsalan ingkang dipunrêmbag mênikå dipunpérang dados sakawan pérangan miturut jinising piwulang *moral* ingkang kawrat ing salêbêting wangsalan, wondéné pérangan jinising piwulang *moral*-ipun kasêrat wontên ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 30: Pérangan Wangsalan miturut Jinising Piwulang Moral

No.	Jinising Piwulang <i>Moral</i>	<i>Indikator</i>	
		Wangsalan	<i>Terjemahan</i>
1.	Piwulang <i>moral</i> ingkang gayut kaliyan Tuhan	<p>Rémå. Rambut ratu, kang rãmå Dyan Abimanyu, yèn saarju ing kånå pådha katêmu. (kåcå 13)</p> <p>Késwå. Rémå Wisnu, tindak panggayuhing ngèlmu, wis kaswårå kudu suci lakunirå. (kåcå 14)</p> <p>Idêp. Wulu nétrå, pangarah rohing manungså, yèn tan kênå, luwung sundêp suduk jiwa. (kåcå 11)</p> <p>Gusi. Tancêb untu, yèn gumuyu katon saru, lakak-lakak, Gustiné wis karså nyêdhak. (kåcå 21)</p>	<p><i>Rambut. Rambut ratu, ayah Raden Abimanyu, jika cocok hatinya di sana akan bertemu.</i></p> <p><i>Rambut. Rambut Wisnu, langkah dalam pencapaian ilmu, sudah diberi tahu harus suci dalam perjalanan pencapaian ilmu.</i></p> <p><i>Bulu mata. Bulu mata, yang mengarahkan roh manusia, jika tidak terkena, lebih baik menusuk dirinya sendiri.</i></p> <p><i>Gusi. Tancap gigi, jika tertawa terlihat malu, tertawa terbahak-bahak, Gustinya sudah hendak mendekat.</i></p>

Lajêngipun *tabel*

No.	Jinising Piwulang <i>Moral</i>	<i>Indikator</i>	
		Wangsalan	Terjemahan
		<p>Karnå. Tadhah swårå, dumunung iring wadånå, pêkên margå yèn karså mångså wandéå. (wandé warung) (kåcå 14)</p> <p>Athi-athi. Wujud rambut, turut pipi gawé patut, mangsit dhéwé pamêjangé ngathé-athé. (wêjang) (kåcå 12)</p> <p>Gumbålå. Réma mukå, nèng luhur lambé rumênggå, Sri Naréndrå, pêparakå iring bålå. (kåcå 21)</p> <p>Brêngos. Rambut rai, tumancêp nèng luhur lathi, brênggå-rowå, cacadé kurang prawirå. (kåcå 22)</p>	<p><i>Telinga. Tempat pengumpulan suara, tempatnya ada di samping wajah, jalan pasar jika mau waktunya membuka warung.</i> (warung warung)</p> <p><i>Rambut pipi. Wujud rambut, berada di pipi yang membuat pantas, memberi pelajaran tentang ilmu kesempurnaan/gaib kepada diri sendiri yang ditata dengan baik. (ilmu kesempurnaan/gaib)</i></p> <p><i>Kumis. Rambut wajah, di atas bibir yang dapat memperindah, Sri Narendra, arahkanlah ke arah kekuatan.</i></p> <p><i>Kumis. Rambut wajah, tertancap di atasnya bibir, kaya sekali, jeleknya kurang menonjol.</i></p>
2.	Piwulang <i>moral</i> ingkang gayut kaliyan tiyang sanès	<p>Wèni. Kawi sinom, wulu lêmbut anom-anom, wong pawèstri åjà wani marang laki. (kåcå 16)</p> <p>Rambut. Wulu murdå, piranti pangråtå widå, panah Partå tan saru rêbut utåmå. (sarotåmå) (kåcå 14)</p> <p>Alis. Réma suryå, dadya rêngganing wadånå, praptèng lalis ngantêpanå têmbung manis. (kåcå 12)</p>	<p><i>Sinom. Bahasa Kawinya sinom, bulu kecil yang muda-muda, orang wanita jangan berani terhadap laki-laki.</i></p> <p><i>Rambut. Bulu kepala, alat untuk meratakan siksa, panah Parta yang tidak pantas merebut keutamaan. (tidak pantas keutamaan)</i></p> <p><i>Alis. Rambut wajah, untuk memperindah wajah, sampai matipun tetap menggunakan kata-kata yang manis/baik.</i></p>

Lajêngipun tabel

No.	Jinising Piwulang Moral	Indikator	
		Wangsalan	Terjemahan
		<p>Nétra. Kawi nyêrat, dadya kawining maripat, yèn manitra budinên cêthaning sastra. (kâcâ 12)</p> <p>Mripat. Tukang nyawang, anèng rai mung sapasang, sarapaté, mrinani marang muridé. (kâcâ 20)</p> <p>Mêlêng. Jro tlapukan, ana wujud lir nekêran, mêlêng-mêlêng, kanggé dêlêng amrih mudhêng. (kâcâ 21)</p> <p>Untu. Dhêmit wrêksa, gêgaman panglêbur pangan, ngantu-antu, ngêntèni wisiking guru. (antu) (kâcâ 11)</p> <p>Ilat. Juru răsă, jro tutuk baut bicăra, tuling ngèlmu ulatan ing uripmu. (urip) (kâcâ 12)</p> <p>Cêthak. Ironing tutuk, kang dhuwur kêri kapanduk, ngliling sastra cêthakêna kang trawăcă. (măcă) (kâcâ 13)</p> <p>Tutuk. Juru sabdă, kang mbabar wosing karsă, ngupăyăă ngêndi tuling ngèlmu răsă. (kâcâ 15)</p>	<p><i>Mata. Kata-kata yang digunakan dalam menulis, sebagai bahasa Kawinya mata, jika menulis berpikirlah tentang kejelasan sastra.</i></p> <p><i>Mata. Biasanya untuk melihat, di wajah hanya sepasang, dilihat mimik wajahnya, mengenai pada muridnya.</i></p> <p><i>Pupil. Di dalamnya kelopak mata, bentuknya seperti kelereng, terlihat jelas, untuk melihat supaya paham.</i></p> <p><i>Gigi. Hantu pohon/kayu, alat untuk menghancurkan makanan, menanti-nanti, menunggu pentunjuk tentang hal gaib dari guru. (hantu)</i></p> <p><i>Lidah. Yang pandai dalam hal rasa, berada di dalam mulut yang pandai untuk berbicara, sumber ilmu yang wajib diketahui dalam kehidupanmu. (kehidupan)</i></p> <p><i>Tekak. Mulut bagian dalam, bagian atas jika terkena akan merasakan geli, dalam mengamati sastra jelaskanlah dengan jelas. (membaca)</i></p> <p><i>Bibir. Yang pandai dalam berbicara, yang mengutarakan maksud dari keinginan, carilah dimana sumbernya ilmu rasa.</i></p>

Lajêngipun tabel

No.	Jinising Piwulang Moral	Indikator	
		Wangsalan	Terjemahan
		<p>Lambé. Lawang cangkêm, kanggo ngêtokaké gunêm, bêbékané yèn kalèru wicarané. (kâcå 17)</p> <p>Lathi. Kawi lambé, yèn mêngå åå gawéné, slitha-slithi tåndhå åå kang dèn siri. (kâcå 17-18)</p> <p>Janggut. Uwang ngarså, mångkå pungkasing wadånå, manggut-manggut, barêng ngêrti nalar lêmbut. (kâcå 20)</p> <p>Godhèg. Brêngos pipi, yèn tâtå wuwuh rêspati, wong ditari, gèdhèg-gèdhèg tan mangsuli. (kâcå 21)</p> <p>Jawès. Rambut lambé, tan pati akèh thukulé, kåndhå barès, wêkasan ora rinèwès. (kâcå 20)</p> <p>Jénggot. Rambut janggut, têrkadhang kaingu muput, prèjèngané, kang tarung gogot winginé. (kâcå 20)</p> <p>Paningal. Suryå kêmbat, munggèng wadånå sumunar, paningalé kang tètès karo nyatané. (kâcå 18)</p> <p>Nétyå. Kawi sêmu, wanita tan cidrèng laku, tuhu sêtya dènya ngawulå mring priyå. (sêtyå) (kâcå 12)</p>	<p><i>Bibir. Pintu mulut, untuk mengeluarkan suara, akan kesusahan jika salah bicaranya.</i></p> <p><i>Bibir. Bahasa Kawinya bibir, jika membuka ada maksudnya, kesana-kemari tandanya ada yang diinginkan.</i></p> <p><i>Dagu. Rahang depan, sebagai akhir wajah, menganggut-anggut, setelah mengerti pikiran tentang hal-hal gaib.</i></p> <p><i>Rambut pipi. Jampang pipi, jika ditata akan meresapkan hati, orang yang ditawarkan, geleng-geleng tidak menjawab.</i></p> <p><i>Rambut bibir. Rambut bibir, tidak mati dan banyak tumbuhnya, katanya lugu, pada akhirnya tidak memperhatikan.</i></p> <p><i>Jenggot. Rambut dagu, kadang-kadang dipelihara sampai habis, diperindah, yang kemarin diadu sampai ramai.</i></p> <p><i>Penglihatan. Wajah kembar, berada pada wajah yang bersinar, penglihatannya yang cocok dengan kenyataannya.</i></p> <p><i>Mimik wajah. Bahasa Kawinya mimik wajah, wanita setia dalam kehidupannya, setia dalam melayani pria. (setia)</i></p>

Lajêngipun tabel

No.	Jinising Piwulang <i>Moral</i>	<i>Indikator</i>	
		Wangsalan	<i>Terjemahan</i>
		<p>Sêmu. Sulak sajak, kang nuntun pikir anyandhak, sêmuané kudu pãdhã pangrênggané. (kãcã 16)</p> <p>Wadãnã. Kawi rai, dadi pangarêping warni, yèn kawãdã pangghên lawan darãnã. (kãcã 17)</p>	<p><i>Mimik wajah. Sinar yang membuat pantas, yang menuntun pikiran supaya cepat mengerti, mimik wajahnya harus sesuai dengan riasan yang ada di wajah.</i></p> <p><i>Wajah. Bahasa Kawinya wajah, menjadi harapan warna, jika dijelek-jelekan lawanlah dengan kekuatan.</i></p>
3.	Piwulang <i>moral</i> ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak	<p>Sinom. Wulu bathuk, ngarompyoh dumadi susuk, amrih kabul wong anom ajã katungkul. (kãcã 15)</p> <p>Plarapan. Paraupan, pérangan ing dhuwur pisan, larapênã sêdyã kulamun tinãmpã. (kãcã 18)</p> <p>Manik. Têlêng nétrã, kinaryã mawas pramãnã, luwih bêcik, pêraboté sarwã manik. (kãcã 20)</p> <p>Kuping. Gon pangrunu, swãrã tinanggaping kalbu, kaping pirã darbé osik tan rinãsã. (kãcã 14)</p> <p>Pipi. Rai êmpuk, kaaras luwih pakantuk, lah pilihên, êndi kang dadi lêlangên. (kãcã 19)</p> <p>Uwang. Tulang mukã, piranti kêdaling sabdã, yèn wis dhêmên tan nganggo awang-awangên. (kãcã 12)</p>	<p><i>Sinom. Bulu dahi, mengurai menjadi susuk, agar terakbul orang muda jangan sampai terlena.</i></p> <p><i>Dahi. Wajah, bagian badan yang paling atas, sediakan niat jika berterima.</i></p> <p><i>Pupil. Mata bagian dalam, untuk melihat dengan seksama, lebih baik, alat-alatnya serba terbuat dari intan.</i></p> <p><i>Telinga. Tempat pendengaran, suara yang mengerti kemauan hati, berapa kali mempunyai kemantapan hati tetapi tidak dirasakan.</i></p> <p><i>Pipi. Wajah lunak, dicium lebih didapat, lah pilihlah, mana yang jadi kesenangan.</i></p> <p><i>Tulang wajah. Tulang wajah, alat bagaimana cara berbicara, jika sudah senang tidak akan bermalas-malasan.</i></p>

Lajêngipun *tabel*

No.	Jinising Piwulang <i>Moral</i>	<i>Indikator</i>	
		Wangsalan	<i>Terjemahan</i>
		<p>Rawis. Wulu lathi, wong priyâ kang ndarbèni, ora uwis sinau yèn durung napis. (kâcâ 13)</p> <p>Ulat. Sulak rai, kang katon anèng pangèksi, lurah dhiri ngulati kang dadi ati. (ati) (kâcâ 12)</p> <p>Rai. Wândâ warnâ, dhapur kuciwâ sambâdâ, yèn rainâ kang nêmen manambut karyâ. (kâcâ 13)</p> <p>Mukâ. Wujud rupâ, mângkâ papan pâncâdriyâ, dèn prayitnâ, yèn katêkan parangmukâ. (kâcâ 20)</p> <p>Êndhas. Ancur kâcâ, pangarsâ wujuding jalmâ, yèn nyurâsâ, dèn kandhas andhoking karsâ. (kâcâ 11)</p>	<p><i>Kumis. Bulu bibir, orang laki-laki yang mempunyai, belum berhenti belajar jika belum teliti.</i></p> <p><i>Mimik wajah. Pancaran wajah, yang terlihat di dalam penglihatan, pengendali diri sendiri dalam halnya mengawasi segala sesuatu yang berhubungan dengan hati. (hati)</i></p> <p><i>Wajah. Warna badan, wujud kekecewaan yang kuat, jika siang hari bersungguh-sungguh dalam bekerja.</i></p> <p><i>Muka. Bentuk rupa, sebagai tempatnya pancaindera, hati-hati, jika kedatangan mungsuh.</i></p> <p><i>Kepala. Air rasa, pemimpin yang membentuk manusia menjadi manusia yang sebenarnya, jika merasakan, menjadi dasar paling akhir untuk menempatkan keinginan duniawi.</i></p>
4.	Piwulang <i>moral</i> ingkang gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès, sâhâ awakipun piyambak	<p>Bathuk. Rai manyul, sok sinung pilis lir dhêmpul, luwih mathuk, ngudi kawruh kang pakantuk. (kâcâ 22)</p> <p>Imbâ. Kawi alis, kêkêt pambuwangé picis, âjâ kêmbâ ngugêmi kawruh kang nyâtâ. (gêmi) (kâcâ 12)</p>	<p><i>Dahi. Wajah nonong, kadang diberi ramuan seperti bedak, lebih cocok, mencari ilmu yang diperbolehkan.</i></p> <p><i>Alis. Bahasa Kawinya alis, hemat dan berhati-hati dalam menggunakan uang, jangan tidak bersungguh-sungguh dalam mempelajari ilmu yang nyata. (menghemat dan berhati-hati)</i></p>

Lajêngipun *tabel*

No.	Jinising Piwulang <i>Moral</i>	<i>Indikator</i>	
		Wangsalan	<i>Terjemahan</i>
		<p>Wiruyâ. Kawi idêp, wulu mripat kang tumancêp, wira-wiri wong wuru asugih lali. (kâcâ 17)</p> <p>Mâtâ. Papan idêp, dumunung nèng rai ngarêp, yèn binukâ, kamâtâ sakèhing warnâ. (kâcâ 20)</p> <p>Irung. Pâncâdriyâ, kang mângkâ pangingsêp gânda, ora wurung, kanggo ngudi ngèlmu râsâ. (kâcâ 11)</p> <p>Grânâ. Kawi irung, cândrâ lir kalingan mênthung, grânâ ngrungih, karya pêngêting mangun sih. (kâcâ 21)</p> <p>Wâjâ. Kawi untu, wêsi landhêp kang pinalu, kèh wajané ukârâ ampuh êmpané. (kâcâ 17)</p> <p>Cangkêm. Kori wuwus, mêngâ yèn nuju kautus, dèn sumungkêm marang ingkang gawé ayêm. (kâcâ 13)</p> <p>Talingan. Wruh sabâwâ, kang tan inâ pamiarsâ, tilingênâ sagung wangsiting jawâtâ. (kâcâ 15)</p>	<p><i>Bulu mata. Bahasa Kawinya bulu mata, bulu mata yang tertancap, pergi kesana-kemari orang yang suka bermabuk-mabukan akan sering lupa.</i></p> <p><i>Mata. Tempat bulu mata, tempatnya di wajah paling depan, jika terbuka, terlihat banyaknya warna.</i></p> <p><i>Hidung. Pancaindera, sebagai penghisap bebauan, tidak gagal, untuk mencari ilmu tentang bagaimana caranya mengolah rasa.</i></p> <p><i>Hidung. Bahasa Kawinya hidung, seperti bulan yang tertutup mendung, hidung kecil mancung, sebagai pengingat kepada yang membuat kasih.</i></p> <p><i>Gigi. Bahasa Kawinya gigi, besi tajam yang dipukul menggunakan palu, banyak membaca akan menambah wawasan tepat pada tempatnya.</i></p> <p><i>Mulut. Pintu untuk berbicara, membuka jika diperintah, berbakti kepada yang membuat ketenteraman.</i></p> <p><i>Telinga. Paham akan suara, tidak menjelek-jelekan pendengar, dengarkanlah dengan seksama semua petunjuk dari dewa.</i></p>

Lajêngipun *tabel*

No.	Jinising Piwulang <i>Moral</i>	<i>Indikator</i>	
		Wangsalan	<i>Terjemahan</i>
		<p>Sadhêgan. Kawi janggut, yèn sêdhêng muwuhi patut, andhêgânâ laku kang kurang prayogâ. (kâcâ 16)</p> <p>Suryâ. Pandam mukâ, soroté gawé pramânâ, kang waskithâ ngungkuli padhanging suryâ. (kâcâ 15)</p> <p>Praupan. Rupâ katon, cakriké mâwâ pasêmon, prautâmâ ingkang wajib manggih mulyâ. (kâcâ 18)</p> <p>Sirah. Gunung rambut, ing têngah amêndut-mêndut, sinarahâ ing karsâ panglêbur cuwâ. (kâcâ 15)</p>	<p><i>Dagu. Bahasa Kawinya dagu, jika cukup akan memberikan kepantasan, hentikanlah tingkah laku yang kurang baik.</i></p> <p><i>Wajah. Penerang wajah, sinarnya membuat terang, melihat apa yang tidak terlihat melebihi terangnya matahari.</i></p> <p><i>Wajah. Rupa yang terlihat, rupanya mengandung sindiran, yang mengutamakan kewajiban akan menemukan kemuliaan.</i></p> <p><i>Kepala. Gunung rambut, berada di tengah memantul-mantul, pasrahlah didalam keinginan yang meleburkan penyesalan.</i></p>

Saking *tabel indikator* batanganipun wangsalan ing nginggil sagêd dipunmangrêtos bilih wangsalan wontên ing *teks SPASSP* mênikâ dipunpérang dados sakawan pérangan miturut jinising piwulang *moral*-ipun. Pérangan-pérangan mênikâ inggih pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan tiyang sanès, pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak, sâhâ pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès, sâhâ awakipun piyambak. Antawisipun wangsalan satunggal kaliyan wangsalan sanèsipun menika ngêwrat piwulang *moral*

ingkang bédå-bédå. Salajêngipun, katrangan ngéngingi *indikator-indikator* batanganipun wangsalan dipunrêmbag wontên ing ngandhap mênikå.

1. Piwulang *Moral* ingkang Gayut kaliyan Tuhan

Wangsalan wontên ing pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan mênikå cacahipun wontên wolung wangsalan. Antawisipun wangsalan satunggal kaliyan wangsalan sanèsipun ngêwrat piwulang *moral* bédå-bédå ingkang dipunandharakên wontên ing ngandhap mênikå.

1) Rémå

Manungså gêsang wontên ing donyå mênikå tamtu kémawon gadhah kêkajêngan ingkang kathah. Anggènipun nggayuh kêkajênganipun, manungså kédah pasrah dhumatêng Allah, amargi sadayanipun mênikå ingkang nêmtokakên Allah SWT. Jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Réma. Rambut ratu, kang rāmå Dyan Abimanyu, yèn saarju ing kånå pådha katêmu. (**kåcå 13**)

Terjemahan:

Rambut. Rambut ratu, ayah Raden Abimanyu, jika cocok hatinya di sana akan bertemu.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå rémå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung rāmå. Ukårå “rambut ratu, kang rāmå Dyan Abimanyu” têngêsipun, inggih mênikå têdhakipun ratu ingkang dipuntandhani saking panampinipun wahyu saking Arjuna dhatêng Abimanyu. Arjuna mênikå ramanipun Abimanyu ingkang dumados ratu wontên ing Manthili.

Salajêngipun, ukårå “yèn saarju ing kånå pådha katêmu” têngêsipun, inggih mênikå manawi sampun mupangat wontên ing pungkasanipun mêsthi badhé

kadunungan. Têgêsipun kadunungan mênika sampun kasil anggènipun nggayuh kêkajêngan ing pagêsan. Rêjêkinipun manungsa mênika botên wontên ingkang sagêd nêmtokakên, kajawi Allah SWT kémawon ingkang sagêd nêmtokakên. Pramila, manungsa kédah pasrah salajêngipun tumindak kanthi sêngkud ing panggayuhing kêkajênganipun.

2) Késwa

Manungsa wontên ing pagêsan mênika kédah gadhah ngèlmi kanggé sanggu gêsang wontên ing alam donya sâha alam akir samangké. Anggènipun pados ngèlmi mênika tumindakipun manungsa kédah suci, kados ingkang kawrat wontên ing wangsalan ngandhap mênika.

Késwa. Réma Wisnu, tindak panggayuhing ngèlmu, wis kaswara kudu suci lakunira. (kaca 14)

Terjemahan:

Rambut. Rambut Wisnu, langkah dalam pencapaian ilmu, sudah diberi tahu harus suci dalam perjalanan pencapaian ilmu.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênika késwa, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung kaswara. Adhêdhasar wangsalan ing nginggil, têmbung “réma Wisnu” têngesipun inggih mênika mênapa ingkang sagêd *memelihara* sâha *mengatur*. Katrangan mênika dipuntêdahakên saking réma ingkang mapanipun wontên ing badan sisih nginggil sâha minangka tandha pakurmataning manungsa. Salajêngipun, Wisnu mênika dados salah satunggaling déwa ingkang langkung ginggil kalenggahanipun wontên ing agami Hindu sâha déwa ingkang sagêd *memelihara* mênapa kémawon ingkang wontên ing donya mênika.

Salajêngipun, ukårå “tindak panggayuhing ngèlmu, wis kaswårå kudu suci lakunirå” sagêd dipuntêgêsi bilih manungså anggènipun nggayuh ngèlmi mênikå kêdah suci tumindakipun. Ingkang dipuntêgêsi suci inggih mênikå suci lair-batosipun saking prakawis ingkang awon. Bab mênikå makatên, supados manungså sagêd suci sadayanipun, pramilå kêdah njagi tingkah-lakunipun sårå nèbihakên saking prakawis ingkang ndadosakên doså. Sasanèsipun mênikå, ingkang langkung wigatos inggih mênikå miwiti tumindak panggayuhing ngèlmi kanthi niat ingkang saé. Kanthi niat ingkang saé sårå kawontênaning badan ingkang suci saking prakawis ingkang awon, anggènipun nggayuh ngèlmi sagêdå kaijabah.

3) Idêp

Manungså gêsang wontên ing donyå mênikå kêdah sagêd ngêndhalèni awakipun piyambak saking prakawis ingkang awon sårå sagêd nuntun dhatêng prakawis ingkang saé. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Idêp. Wulu nétrå, pangarah rohing manungså, yèn tan kêrå, luwung sundêp suduk jiwå. (**kåcå 11**)

Terjemahan:

Bulu mata. Bulu mata, yang mengarahkan roh manusia, jika tidak terkena, lebih baik menusuk dirinya sendiri.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå idêp, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung sundêp. Ukårå “pangarah rohing manungså” ing wangsalan têtêgèsipun, inggih mênikå ingkang ngêrahakên rohipun manungså dhatêng kasaénan. Ingkang ngêrahakên roh manungså inggih mênikå manah sårå panggalhipun manungså piyambak, gayut kaliyan kawontênanipun Allah SWT.

Manungså anggènipun ngêrahakên manah sâhå panggalhipun mênikå kanthi nindakakên lampah kabatosan. Lampah kabatosan inggih mênikå tumindak mangrêtos kaliyan kawontênan isining alam donyå ingkang ngginakakên pangraos (Endraswara, 2011: 159). Ancasipun mangrêtos isining alam donyå, inggih mênikå supados manungså sagêd milah pundi ingkang kêdah dipuntindakakên sâhå pundi ingkang kêdah dipunsingkiri. Lampah kabatosan sagêd dipungayuh manawi manungså sagêd ngêrahakên nêpsu-nêpsu ing donyå mênikå, ramé ing gawé nindakakên sadâyå kawajibanipun minangkå makluk *sosial*, sâhå tumindak kanthi rukun sâhå urmat dhatêng tiyang sanès (Magnis-Suseno lumantar Endraswara, 2011: 156-157).

Salajêngipun nindakakên lampah kabatosan, manungså sagêd nggayuh kasampurnaning gêsang ingkang sajatos. Ingkang dipuntêgêsi saking kasampurnan inggih mênikå kasilipun manungså anggènipun manggihakên sintên sajatosipun awakipun piyambak mênikå kanthi manah sâhå panggalih ingkang dipuntujokakên dhatêng Allah SWT. Manungså ingkang sampun kasil anggènipun ngêrahakên manah sâhå panggalhipun mênikå sagêd wilujêng saking kacilakan. Kosok-wangsulipun, manungså ingkang botên sagêd ngêrahakên manah sâhå panggalhipun sagêd nêmahakên kacilakan, mênikå ingkang sagêd dipuntêgêsi saking ukårå “yèn tan kêna, luwung sundêp suduk jiwa”. Têgêsipun ukårå mênikå inggih manawi botên sagêd ngêrahakên rohipun sagêd nyuduk awakipun piyambak.

4) Gusi

Manungså minangkå hamba Allah ingkang namung titah sawantah kêdah tansah njagi solah-bawanipun supados botên ndadosakên doså, kados tumindak

ingkang lakak-lakak. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Gusi. Tancêb untu, yèn gumuyu katon saru, lakak-lakak, Gustiné wis karså nyêdhak. (kåcå 21)

Terjemahan:

Gusi. Tancap gigi, jika tertawa terlihat malu, tertawa terbahak-bahak, Gustinya sudah hendak mendekat.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå gusi, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung Gustiné. Adhêdhasar ukårå “yèn gumuyu katon saru, lakak-lakak”, manungså anggènipun gegujêngan mênikå sampun ngantos katon gusinipun sårå sampun ngantos cêkakakan. Prakawis mênikå nêdahakên bilih tiyang ingkang lakak-lakak botên mangrêtos unggah-ungguh, jumbuh kaliyan tiyang Jawi ingkang ngraosakên botên ilok.

Tiyang ingkang gègujêngan cêkakakan katon botên èngêt kaliyan dosanipun wontên ing donyå mênikå, kathi makatên Gustinipun sampun karså nyêlak supados tiyang mênikå sagêd èngêt dhumatêng Gustinipun. Bab mênikå andharanipun saking ukårå “Gustiné wis karså nyêdhak” ing wangsalan nginggil mênikå. Salajêngipun, èngêt dhatêng Allah mênikå sagêd dipunwujudakên kathi nindakakên mênåpå ingkang dados dhawuhipun Allah sårå nyingkiri awisanipun Allah.

5) Karnå

Manungså wontên ing donyå mênikå botên uwal saking gègayutanipun kaliyan Allah, kados prakawisipun manungså ngupados rêjêki. Jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Karnå. Tadhah swårå, dumunung iring wadånå, pêkên margå yèn karså mångså wandéyå. (wandé warung) (**kåcå 14**)

Terjemahan:

Telinga. Tempat pengumpulan suara, tempatnya ada di samping wajah, jalan pasar jika mau waktunya membuka warung. (warung warung)

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå karnå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têngbung karså. Ukårå “tadhah swårå, dumunung iring wadånå” ing salêbêting wangsalan nêdahakên bilih karnå mênikå minångkå wadhah kanggé ngêmpalakên swantên ingkang mapan wonten ing pinggir pasuryan. Salajêngipun, ukårå “pêkên margå yèn karså mångså wandéyå” têngêsipun, inggih mênikå Allah sampun nêdahakên marginipun manungså kanggé ngupados rêjêki kanthi mbikak warung.

Têngêsipun têngbung warung ing nginggil mênikå kados pasar nanging wujudipun alit, sårå ingkang gadhah namung cêkap sapérangan tiyang kémawon botên kados pasar ingkang kathah tiyangipun dol-tinuku. Pasar dipunginakakên manungså kanggé dodolan kabêtahaning pagêsan, gayut kaliyan kabêtahan dhahar utawi kabêtahan sandhang. Pramila, manungså kêdah èngêt dhatêng Allah kanthi nindakakên sadâyå paréntahipun sårå nyingkiri awisanipun, supados sagêd sêmpulur anggènipun ngupados rêjêki.

6) Athi-athi

Manungså ing pagêsan mênikå mbêtahakên ngèlmi kanggé sangu gêsang ing alam donyå sårå alam akir samangké, kados ngèlmi gaib ingkang gayut kaliyan kawontênaning Allah SWT. Prakawis menika jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Athi-athi. Wujud rambut, turut pipi gawé patut, mangsit dhéwé pamêjangé ngathé-athé. (wêjang) (kåcå 12)

Terjemahan:

Rambut pipi. Wujud rambut, berada di pipi yang membuat pantas, memberi pelajaran tentang ilmu kesempurnaan/gaib kepada diri sendiri yang ditata dengan baik. (ilmu kesempurnaan/gaib)

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå athi-athi, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung ngathé-athé. Adhêdhasar ukårå “mangsit dhéwé pamêjangé ngathé-athé” ing wangsalan mênikå, manungså kêdah pados ngèlmi gaib/kasampurnan kanggé sangu gêsang wontên ing alam donyå sårå alam akir samangké. Ngèlmi gaib inggih mênikå lampahan ingkang wingit sårå gayut kaliyan kabatosan (Endraswara, 2015: 53). Ngèlmi gaib sagêd katindakakên manawi kawontênan batosipun manungså wontên ing kawontênan jêrnih.

Manungså ingkang sampun mangrêtos sårå ngêcakakên ngèlmi gaib sagêd ngraosakên manunggaling kawulå Gusti, raos mênikå ingkang ndadosakên manungså èngêt dhatêng Gustinipun. Manunggaling kawulå Gusti inggih mênikå manunggaling hamba kaliyan Gustinipun, manungså minångkå kawulaning Gusti ingkang bêktos sagêd ngraosakên cêlak kaliyan Gustinipun (Endraswara, 2015: 243-248). Tiyang ingkang sampun ngêcakakên manunggaling kawulå Gusti, anggènipun nglampahi pagêsan miturut pranatan sårå kanthi ngatos-atos supados botên nêmahakên kacilakan.

7) Gumbålå

Sadayanipun ingkang wontên ing alam donyå mênikå botên uwal saking gêgayutanipun kaliyan Allah, kados kaparinganipun kakiyatan ing pagêsan samênikå. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Gumbâlâ. Réma mukâ, nèng luhur lambé rumênggâ, Sri Naréndrâ, pêparakâ iring bâlâ. (kâcâ 21)

Terjemahan:

Kumis. Rambut wajah, di atas bibir yang dapat memperindah, Sri Narendra, arahkanlah ke arah kekuatan.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikâ gumbâlâ, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung bâlâ. Ukârâ “nèng luhur lambé rumênggâ” ing wangsalan têngsipun inggih mênikâ, gumbâlâ mênikâ mapanipun wontên ing nginggilipun lathi ingkang dados rêrêngganing lathi. Salajêngipun, têmbung “Sri Naréndrâ” mênikâ têngsipun sami kaliyan sêsêbutanipun Gusti ingkang dados panguwasaning jagad.

Adhêdhasar ukârâ “pêparakâ iring bâlâ” ing wangsalan nginggil mênikâ, Gusti Allah asring nuwuhakên kakiyatan dhatêng hambanipun ingkang awujud mênâpâ kémawon. Manungsâ gêsang ing donyâ mênikâ botên sagêd uwal saking gêgayutanipun kaliyan Allah SWT, ingkang gayut kaliyan kawontênanipun dukâ-citâ, bingah, gampil, awrat, lsp. Supados manungsâ sagêd nindakakên pagêsan ingkang wilujêng, pramilâ kêdah bêktos dhatêng Allah ingkang paring kakiyatan.

8) Brêngos

Manungsâ gêsang wontên ing donyâ mênikâ kaparingan rêjêki ingkang bédâ-bédâ antawisipun manungsâ satunggal kaliyan sanèsipun, nanging manungsâ kêdah ngraosakên raos sokur dhatêng Allah. Prakawis mênikâ jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikâ.

Brêngos. Rambut rai, tumancêp nèng luhur lathi, brênggâ-rowâ, cacadé kurang prawirâ. (kâcâ 22)

Terjemahan:

Kumis. Rambut wajah, tertancap di atasnya bibir, kaya sekali, jeleknya kurang menonjol.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå brêngos, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung brênggâ-rowå. Adhêdhasar wangsalan mênikå, ukårå “rambut rai, tumancêp nèng luhur lathi” nêdahakên bilih brêngos inggih mênikå rambut pasuryan ingkang mapanipun wontên ing nginggilipun tutuk. Salajêngipun, têmbung “brênggâ-rowå” têngêsipun inggih mênikå sugih sangêt, wondéné ukårå “cacadé kurang prawirå” têngêsipun inggih mênikå cacadipun ingkang kirang kêtingal.

Adhêdhasar têmbung “brênggâ-rowå” sårå ukårå “cacadé kurang prawirå” mênikå dipuntêdahakên bilih wontên tiyang ingkang sugih sangêt. Tiyang mênikå kados sampurnå sangêt ngantos botên kêtingal cacadipun. Pramilå, manungså kêdah ngraosakên raos sokur, kêdah èngêt dhatêng Allah ingkang sampun paring rêjêki sårå gêsang ingkang mulyå. Raos sokur sårå èngêt mênikå kawujudakên kanthi ngibadah dhatêng Allah, tumindak ingkang saé, sårå nyingkiri prakawis ingkang awon. Manungså ugi kêdah èngêt dhatêng sêsaminipun, mbiyantu tiyang sanès ingkang nêmbé kasisahan.

Saking andharanipun wangsalan-wangsalan miturut jinising piwulang ingkang gayut kaliyan Tuhan ing nginggil mênikå sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih manungså gêsang ing pagêsangan mênikå kêdah ngupados ngèlmi. Ngèlmi mênikå gayut kaliyan kawontênanipun Allah SWT ingkang mangribawani sadayanipun ingkang wontên ing pagêsangan mênikå. Manungså anggènipun ngupados ngèlmi mênikå kêdah rêsik badanipun sårå suci batosipun.

Bab mênikå makatên, supados anggènipun nggayuh ngèlmi sagêd katindakakên kanthi saèstu têbih saking pambêngan mênâpâ kémawon.

Sasanèsipun mênikå, manungså minångkå hamba Allah ingkang namung titah sawantah kêdah èngêt dhatêng Gustinipun, inggih kanthi nindakakên sadâyå dhawuhipun Allah sâhå nyingkiri awisanipun Allah. Manungså anggènipun nindakakên sadayanipun mênikå gayut kaliyan manah sâhå panggalhipun, inggih sagêd katindakakên kanthi lampah kabatosan. Manungså ingkang sampun mangrêtos sâhå ngêcakakên lampah mênikå sagêd ngraosakên manunggaling kawulå Gusti, raos mênikå ingkang ndadosakên manungså èngêt dhatêng Gustinipun.

2. Piwulang *Moral* ingkang Gayut kaliyan Tiyang sanès

Wangsalan wontên ing pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan tiyang sanès mênikå cacahipun wontên 20 wangsalan. Antawisipun wangsalan satunggal kaliyan wangsalan sanèsipun ngêwrat piwulang *moral* bédå-bédå ingkang dipunandharakên wontên ing ngandhap mênikå.

1) Wèni

Wontên ing jaman samênikå kathah tiyang èstri ingkang kumawantun kaliyan tiyang jalêr, prakawis mênikå botên trêp kaliyan pranatan wontên ing agami. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Wèni. Kawi sinom, wulu lêmbut anom-anom, wong pawèstri åjà wani marang laki. (kåcå 16)

Terjemahan:

Sinom. Bahasa Kawinya sinom, bulu kecil yang muda-muda, orang wanita jangan berani terhadap laki-laki.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå wèni, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung wani. Saking ukårå “wong pawèstri åjà wani marang laki” ing wangsalan mênikå dipuntêdahakên bilih tiyang èstri sampun ngantos kumawantun dhatêng tiyang jalêr. Tiyang èstri ingkang sampun émah-émah pikantuk kawajiban kêdah bêktos dhatêng garwanipun. Prakawis ingkang njalari inggih mênikå tiyang jalêr minångkå pangajêngipun kaluwargå gadhah tanggêl-jawab ingkang agêng. Allah sampun nyawisakên swargå kanggé wanitå ingkang bêktos dhatêng garwanipun. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan sabdanipun Nabi Muhammad SAW ingkang dipun-riwayat-akên déning Muslim (*HR. Ahmad 1: 191 dan Ibnu Hibban 9: 471.*) wontên ing ngandhap mênikå.

“Jika seorang wanita selalu menjaga shalat lima waktu, juga berpuasa sebulan (di bulan Ramadhan), serta betul-betul menjaga kemaluannya (dari perbuatan zina) dan benar-benar taat pada suaminya, maka dikatakan pada wanita yang memiliki sifat mulia ini, “Masuklah dalam surga melalui pintu mana saja yang engkau suka.”

Adhêdhasar *hadist* ing nginggil, tiyang èstri ingkang bêktos dhatêng garwanipun angsal mlêbêt ing swargi langkung kori pundi kémawon. Pramilå, tiyang èstri ingkang sampun émah-émah sårå sampun gadhah kawajiban sampun ngantos kumawantun dhatêng garwanipun.

2) Rambut

Ing cariyos ringgit Jawi wontên salah satunggaling jêmparing ingkang ampuh, ingkang sagêd mbiyantu anggènipun nggayuh mênanging pêrang. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Rambut. Wulu murdå, piranti panggråtå widå, panah Partå tan saru rêbut utåmå. (sarotåmå) (**kåcå 14**)

Terjemahan:

Rambut. Bulu kepala, alat untuk meratakan siksa, panah Parta yang tidak tidak pantas merebut keutamaan. (tidak pantas keutamaan)

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå rambut, ingkang wontên gayutipun kaliyan têngbung rêbut. Têngbung “wulu murdå” ing salêbêting wangsalan têngêsipun, inggih mênikå wulu ingkang tuwuh wontên ing muståkå. Salajêngipun, ukårå “piranti pangratå widå, panah Partå tan saru rêbut utåmå” nêdahakên bilih jêmparing Partå mênikå dipunginakakên kanggé ngrêbat kautamaning pérang kanthi nuwuhakên sikså dhatêng mêngsahipun. Ancasipun pérang ingkang langkung utåmå inggih mênikå sagêd nggayuh mênanging papêrangan. Anggènipun nggayuh mênikå kathi cârå mêjahi mêngsahipun, inggih nuwuhakên sikså dhatêng mêngsahipun.

Salajêngipun, têngêsipun têngbung Partå ing salêbêting wangsalan inggih mênikå *pahlawan* pérang, têngbung mênikå minångkå nāmå sanèsipun Arjuna wontên ing cariyos ringgit Jawi (Sukoasih, 2016). Dados, jêmparing Partå inggih mênikå jêmparingipun Arjuna ingkang dipunginakakên nalikå papêrangan sårå ingkang gadhah dāyå langkung saking sanèsipun. Wontên ing cariyos ringgit, Arjuna mênikå minångkå salah satunggaling parågå ingkang kalêbêt digdāyå sårå gadhah raos wantun anggènipun mêrangi pårå mêngsahipun.

3) Alis

Manungså wontên ing donyå mênikå botên sagêd uwal saking pangandikan, amargi sadāyå kabêtahan gêsangipun sagêd kalantaran mawi pangandikan. Pramilå, anggènipun ngêndikå mênikå kêdah ingkang saé sårå êmpañ papan, kados isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Alis. Réma suryå, dadyå rêngganing wadånå, praptèng lalis ngantêpånå têmbung manis. (kåcå 12)

Terjemahan:

Alis. Rambut wajah, untuk memperindah wajah, sampai matipun tetap menggunakan kata-kata yang manis/baik.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå alis, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung lalis. Têmbung “dadyå rêngganing wadånå” ing salêbêting wangsalan têngêsipun, inggih mênikå alis minangkå péranganing badan manungså ingkang ginanipun kanggé nggrênggå wadånå supados katon éndah.

Salajêngipun, ukårå “praptèng lalis ngantêpånå têmbung manis” mênikå nêdahakên bilih manungså anggènipun ngupados mênåpå ingkang dados kabêtahaning donyå akêrat mawi ginêman ingkang saé. Anggènipun ngginakakên têmbung-têmbung ingkang saé mênikå salaminipun gêsang wontên ing donyå ngantos dumugi anêmahi pati, ngéngingi manungså gêsang ing alam donyå mênikå botên uwal saking sêrawunganipun tiyang sanès. Têmbung ingkang saé mênikå sagêd ndadosakên prakawis ingkang saé, kosok-wangsulipun têmbung ingkang awon mêsti kémawon ndadosakên prakawis ingkang awon.

Prakawis ing nginggil mênikå jumbuh kaliyan *pepatah* “ajining dhiri gumantung sårå lathi” ingkang têngêsipun, inggih mênikå manawi manungså ngginakakên têmbung-têmbung ingkang saé ndadosakên awakipun piyambak langkung dipunajèni kaliyan tiyang sanès. Têmbung-têmbung ingkang saé mênikå minangkå tåndhå watêkipun manungså. Manungså ingkang ngêndikå mawi têmbung ingkang saé têngêsipun manungså mênikå gadhah watêk ingkang saé, kosok-wangsulipun manawi manungså ngêndikå mawi têmbung ingkang awon

têgêsipun manungså mênikå gadhah watêk ingkang awon. Pramila, anggènipun sêsambêtan kaliyan tiyang sanès kêdah ngginakakên têmbung-têmbung ingkang saé, supados gêsangipun wontên ing donyå mênikå botên manggihakên kacilakan.

4) Nétrå

Ing jaman samênikå kathah sangêt karya sastrå ingkang kaanggit déning sastrawan utawi tiyang biyåså. Wontên ing karya sastrå mênikå kêdah cêthå piwulangipun kanggé nambah ngèlmining pamaos, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Nétrå. Kawi nyêrat, dadyå kawining maripat, yèn manitrå budinên cêthaning sastrå. (kåcå 12)

Terjemahan:

Mata. Kata-kata yang digunakan dalam menulis, sebagai bahasa Kawinya mata, jika menulis berpikirlah tentang kejelasan ilmu.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå nétrå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung manitrå. Têmbung “kawi nyêrat” wontên ing wangsalan têgêsipun, inggih mênikå têmbung-têmbung ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat. Têmbung-têmbung ingkang dipunginkakên mênikå kêdah cêthå sårå sagêd mênindhêt kawigatosaning pamaos. Salajêngipun, ukårå “yèn manitrå budinên cêthaning sastrå” nêdahakên bilih anggènipun nganggit karya sastrå mênikå kêdah nggatosakên cêthaning kawruh. Bab mênikå makatên, supados karya sastrå mênikå sagêd kalêbêt ing karya sastrå ingkang mântês, pramilå kêdah nuwuhakên kawruh ing salêbêting karya sastrå. Kawruh ing salêbêting karya sastrå mênikå sagêd nambah ngèlmining pamaos, supados langkung wasis ing pagêsan samênikå.

5) Mripat

Murid ingkang ngupados ngèlmi kaliyan gurunipun mênikå kêdah mrisani mênåpå ingkang dados pangandikanipun guru, supados gurunipun botên ngraosakên gêlå. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Mripat. Tukang nyawang, anèng rai mung sapasang, sarapaté, mrinani marang muridé. (**kåcå 20**)

Terjemahan:

Mata. Biasanya untuk melihat, di wajah hanya sepasang, dilihat mimik wajahnya, mengenai pada muridnya.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå mripat, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung sarapaté. Ukårå “tukang nyawang, anèng rai mung sapasang” ing wangsalan nêdahakên bilih nétrå mênikå cacahipun namung sapasang ingkang mapanipun wontên ing pasuryan sårå dipunginakakên manungså kanggé ningali.

Salajêngipun, ukårå “sarapaté, mrinani marang muridé” nêdahakên bilih wontên guru ingkang watêkipun katingal saking pasêmonipun, lajêng dipuntujokakên dhatêng muridipun. Murid ingkang sawêg ngupados ngèlmi kaliyan gurunipun mênikå kêdah mangrêtos sårå paham kaliyan mênåpå ingkang dipunandharakên kaliyan gurunipun, inggih gayut kaliyan ngèlminipun utawi gayut kaliyan solah-bawa muridipun. Mênåpå ingkang dipunandharakên kaliyan guru mênikå sagêd mawi pangandikan, nanging ugi sagêd mawi pasêmon ingkang katingal wontên ing pasuryanipun.

Tuladhå saking prakawis ing nginggil, inggih mênikå wontên guru ingkang badhé ngémutakên tumindak ing muridipun ingkang lêpat, nanging mawi pasêmon. Ancasipun guru nindakakên kados makatên, supados murid mênikå énggal-énggal mangrêtos kaliyan mênâpå ingkang dipunandharakên kaliyan gurunipun sâhå langkung gadhah raos rumaos. Pramila, murid mênikå kêdah paham kaliyan sadâyå kawontênan ingkang gayut kaliyan andharanipun guru, saking prakawis ingkang alit dumugi prakawis ingkang agêng.

6) Mêlêng

Manungså minångkå hamba Allah sampun kaparingan badan sampurnå ingkang gadhah ginanipun piyambak-piyambak, tuladhanipun inggih mênikå mêlêng. Mêlêng dipunginakakên manungså kanggé ningali kanthi saèstu wontên ing pagêsangan samênikå, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Mêlêng. Jro tlapukan, ånå wujud lir nèkêran, mêlêng-mêlêng, kanggé dêlêng amrih mudhêng. (kåcå 21)

Terjemahan:

Pupil. Di dalamnya kelopak mata, bentuknya seperti kelereng, terlihat jelas, untuk melihat supaya paham.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå mêlêng, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung mêlêng-mêlêng. Adhêdhasar ukårå “jro tlapukan, ånå wujud lir nèkêran” ing wangsalan, mêlêng mênikå mapanipun wontên ing salêbêting mâtå ingkang wujudipun bundêr kados klèrèng. Salajêngipun, têmbung “mêlêng-mêlêng” nêdahakên bilih nétrå mênikå wujudipun katingal gilap utawi mêling-mêling.

Salajêngipun, têmbung “kanggé dêlêng amrih mudhêng” têngêsipun, inggih mênikå mêlêng dipunginakakên kanggé ningali mênâpå ingkang nyåtå wontên ing donyå mênikå. Anggènipun ningali kanthi jêlas saèstu, lajêng manawi sampun jêlas sagêd nuwuhakên raos paham. Ancasipun ningali kanthi mêlêng tumrap awakipun piyambak inggih mênikå mangrêtos kaliyan kawontênan ingkang sajatos, lajêng botên ndadosakên kacilakan. Ancas sanèsipun inggih mênikå botên nuwuhakên raos cubriyå antawisipun manungså, amargi kawontênan ingkang sajatos sampun dipuntingali kanthi saèstu.

7) Untu

Manungså ing pagêsan mênikå kêdah pados ngèlmi kanggé sangu gêsang ing alam donyå sâhå alam akir samangké, anggènipun ngupados ngèlmi mênikå kêdah mirêngakên mênâpå ingkang dados pangandikanipun guru. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Untu. **Dhêmit wrêkså**, gêgaman panglêbur pangan, ngantu-antu, ngêntèni wisiking guru. (antu) (kåcå 11)

Terjemahan:

Gigi. Hantu pohon/kayu, alat untuk menghancurkan makanan, menanti-nanti, menunggu petunjuk tentang hal gaib dari guru. (hantu)

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå untu, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung ngantu-antu. Saking ukårå “gêgaman panglêbur pangan” dipuntêdahakên bilih wåjå mênikå minångkå piranti kanggé mamah dhaharan. Salajêngipun, ukårå “ngantu-antu, ngêntèni wisiking guru” ing salêbêting wangsalan têngêsipun inggih mênikå ngêntosi wêwarah saking gurunipun ingkang gêgayutan kaliyan prakawis gaib/antu. Manungså ingkang maguru kaliyan

gurunipun kédah tumindak kanthi ngatos-atos sáhå kédah mirêngakên mênåpå ingkang dados pagandikanipun guru. Minångkå murid sampun ngantos kumawantun nglampahi ngèlmi ingkang dèrèng dipunsarujuki déning gurunipun.

8) Ilat

Manungså gêsang wontên ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal saking sêsrawunganipun tiyang sanès. Pramilå, manungså kédah pados ngèlmi bab sêsrawungan kaliyan tiyang sanès ingkang gayut kaliyan ginanipun ilat, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Ilat. Juru råså, jro tutuk baut bicårå, tukung ngèlmu ulatan ing uripmu. (urip)
(kåcå 12)

Terjemahan:

Lidah. Yang pandai dalam hal rasa, berada di dalam mulut yang pandai untuk berbicara, sumber ilmu yang wajib diketahui dalam kehidupanmu. (kehidupan)

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå ilat, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung ulatan. Saking ukårå “juru råså, jro tutuk baut bicårå” ing wangsalan dipuntêdahakên bilih lidhah mênikå ginanipun kanggé ngarosakên sáhå kanggé ngêndikå. Saking ginanipun kanggé ngraosakên sáhå ngêndikå mênikå sagêd dipunpêndhêt ngèlminipun. Ingkang kaping satunggal inggih mênikå ginanipun lidhah kanggé ngêndikå kaliyan tiyang sanès, amargi manungså gêsang wontên ing donyå mênikå botên sagêd uwal saking sêsrawunganipun tiyang kathah. Botên sadåyå tiyang mênikå gadhah manah ingkang saé sáhå lêgawå, pramilå manungså anggènipun ngêndikå kaliyan tiyang sanès mênikå kédah êmpan papan sáhå ngginakakên têmbung-têmbung ingkang saé.

Salajêngipun, ingkang kaping kalih inggih mênika ginanipun lidhah kanggé ngraosakên prakawis ingkang wontên ing pagêsan. Anggènipun sêsrawungan kaliyan tiyang kathah mênika kédah tanggap sâha sagêd ngraosakên kahanan sakiwa têngènipun. Manawi wontên tiyang sanès ingkang nêmbê kasisahan, kédahipun sagêd tanggap kanggé mbiyantu tiyang mênika. Kêkalih prakawis mênika ingkang dados sumbêr ngèlmi ingkang kédah dipunpadosi, jumbuh kaliyan ukara “tuking ngèlmi ulatan ing uripmu” ing salêbêting wangsalan. Pramila, manungsa kédah sagêd ngêndika kanthi êmpun papan sâha sagêd ngraosakên kahanan sakiwa têngènipun.

9) Cêthak

Ngèlmi ing pagêsan mênika ginanipun botên namung kanggé awakipun piyambak, nanging ugi kanggé tiyang sanès. Pramila, manungsa ingkang gêsangipun botên uwal saking sêsrawunganipun tiyang sanès kédah èngêt dhatêng sêsaminipun. Prakawis mênika jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênika.

Cêthak. Ironing tutuk, kang dhuwur kêri kapanduk, ngliling sastrâ cêthakênâ kang trawacâ. (macâ) (kacâ 13)

Terjemahan:

Tekak. Mulut bagian dalam, bagian atas jika terkena akan merasakan geli, dalam mengamati ilmu jelaskanlah dengan jelas. (membaca)

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênika cêthak, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung cêthakênâ. Adhêdhasar isinipun wangsalan, cêthak mênika ginanipun kanggé nyêthakakên swatên tumrap ngèlmi. Saking ukara “ngliling sastrâ cêthakênâ kang trawacâ” sagêd dipuntêgêsi bilih anggènipun pados

ngèlmi mênikå dipuncêthakakên kanthi cêthå dhatêng tiyang sanès. Ngèlmi ing pagêsangan mênikå botên namung kanggé awakipun piyambak, nanging ugi kanggé kabêtahaning tiyang sanès. Tiyang sanès ingkang dèrèng mangrêtos kaliyan ngèlmi ing pagêsangan kêdah dipuntêrangakên kanthi cêtha, supados sagêd tumindak kanthi lêrês. Tumindak mênikå minangka wujud saking asihing manungså dhatêng sêsaminipun.

10) Tutuk

Wontên ing donyå mênikå, manungså mêsthi kémawon gadhah kêkajêngan ingkang kathah. Ananging, anggènipun nggayuh kêkajêngan mênikå manungså kêdah nggatosakên prakawis ingkang gayut kaliyan ngèlmi raos. Jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing gandhap mênikå.

Tutuk. Juru sabdå, kang mbabar wosing karså, ngupåyåå ngêndi tusing ngèlmu råså. (kåå 15)

Terjemahan:

Bibir. Yang pandai dalam berbicara, yang mengutarakan maksud dari keinginan, carilah dimana sumbernya ilmu rasa.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå tutuk, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung tusing. Adhêdhasar isinipun wangsalan, ukårå “juru sabdå, kang mbabar wosing karså” nêdahakên bilih tutuk mênikå dipunginakakên kanggé ngêndikå, inggih kanggé ngandharakên mênåpå ingkang dados karsanipun manungså. Tutuk dipunginakakên manungså minangka sarånå nglantarakên kêkajênganipun dhatêng tiyang sanès. Ananging, têrkadhang manungså botên sagêd *mengedalikan* awakipun piyambak nalikå mbabar kêkajênganipun, satêmah sagêd nyêrik manahipun tiyang sanès. Pramilå, manungså kêdah nggayuh tusing

ngèlmi raos supados sagêd gêsang kanthi tèntrêm ayêm kaliyan tiyang sanès, mênika ingkang sagêd dipunpêndhêt saking ukâra “ngupâyâa ngêndi tusing ngèlmu râsa”.

11) Lambé

Manungså mênika ciptå-riptaning Allah ingkang langkung sampurnå katimbang makluk sanèsipun, ingkang dipunparingi pérangan badan ingkang wêtah. Tutuk minangkå péranganing badan manungså kêdah dipunginakakên kanggé ngêndika ingkang saé, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênika.

Lambé. Lawang cangkêm, kanggo ngêtokaké gunêm, bêbêkané yèn kalèru wicarané. (kâcå 17)

Terjemahan:

Bibir. Pintu mulut, untuk mengeluarkan suara, akan kesusahan jika salah bicaranya.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênika lambé, ingkang wontên gayutipun kaliyan têngbung bêbêkané. Adhêdhasar ukâra “lawang cangkêm, kanggo ngêtokaké gunêm” ing salêbêting wangsalan, dipuntêdahakên bilih tutuk mênika minangkå kori ingkang dipunginakakên kanggé mêdalakên swantên utawi ginêman. Ginêman mênika gayut kaliyan prakawis ingkang saé sâhå prakawis ingkang awon.

Allah paring tutuk dhatêng manungså mênika dipunginakakên kanggé ngêndika ingkang saé dhatêng tiyang sanès, supados antawisipun manungså sagêd ngraosakên gêsang ingkang ayêm tèntrêm. Kosok-wangsulipun, manungså ingkang botên sagêd njagi pangandikanipun sagêd nyêrik manahipun tiyang sanès, lajêng

badhé nglampahi kasisahan. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun ukårå “bêbêkané yèn kalèru wicarané”. Pramila, manungså kèdah ngêndhalèni pangandikanipun supados botên nuwuhakên kalêpatan ingkang ndadosakên sêrik dhatêng tiyang sanès.

12) Lathi

Sadâyå péranganing badan manungså mênikå gadhah ginanipun piyambak-piyambak, kados tutuk ingkang dipunginakakên kanggé ngêndikå bab kêkajênganipun manungså. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Lathi. Kawi lambé, yèn mêngå åå gawéné, slitha-slithi tåndhå åå kang dèn siri. (kåcå 17-18)

Terjemahan:

Bibir. Bahasa Kawinya bibir, jika membuka ada maksudnya, kesana-kemari tandanya ada yang diinginkan.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå lathi, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung slitha-slithi. Adhêdhasar ukårå “yèn mêngå åå gawéné” ing wangsalan, tutuk mênikå manawi mêngå namung wontên maksudipun, inggih mênikå dipunginakakên manungså kanggé ngandharakên kêkajênganipun dhatêng tiyang sanès. Tiyang ingkang badhé pados kêkajêngan kèdah mlampah piyambak dhatêng papan pundi kémawon. Anggènipun ngupados kêkajêngan mênikå kanthi nyuwun wêwarahipun tiyang sanès supados énggal-énggal sagêd dipungayuh. Katrangan mênikå andharanipun saking ukårå “slitha-slithi tåndhå åå kang dèn siri” ing salêbêting wangsalan nginggil mênikå.

13) Janggut

Manungså kaparingan kêthêkan mênika minangka pratandhaning manungså ingkang sampun paham kaliyan prakawis ingkang dipuntampi, inggih mênika kanthi manggut-manggut. Prakawis mênika jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênika.

Janggut. Uwang ngarså, mangka pungkasing wadana, manggut-manggut, barêng ngêrti nalar lêmbut. (kaca 20)

Terjemahan:

Dagu. Rahang depan, sebagai akhir wajah, menganggut-anggut, setelah mengerti pikiran tentang hal-hal gaib.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênika janggut, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung manggut-manggut. Adhêdhasar têmbung “mangka pungkasing wadana”, kêthêkan mênika papanipun wontên ing pasuryan sisih ngandhap. Ukara “manggut-manggut, barêng ngêrti nalar lêmbut” ugi nêdahakên bilih kêthêkan mênika minangka pratandha manawi manungså sampun mangrêtos kaliyan prakawis ingkang dipuntampi. Pratandhaning manungså ingkang ngginakakên kêthêkan dipuntêdahakên kanthi obahing kêthêkan ingkang manggut-manggut. Sadaya tiyang ingkang mrisani tamtu kémawon mangrêtos têngesipun manggut-manggut, inggih mênika sampun mangrêtos kaliyan prakawis ingkang dipunandharakên. Anggènipun manggut-manggut mênika gayut kaliyan prakawis ingkang gaib.

14) Godhèg

Manungså anggènipun *komunikasi* kaliyan tiyang sanès mênika mawi pangandikan saha mawi ebahing badan, kados tumindakipun manungså ingkang

gèdhag-gèdhèg minangka pratandha botên sarujuk utawi botên purun. Prakawis mênika jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênika.

Godhèg. Brêngos pipi, yèn tata wuwuh rêspati, wong ditari, gèdhag-gèdhèg tan mangsuli. (kaca 21)

Terjemahan:

Rambut pipi. Jampang pipi, jika ditata akan meresapkan hati, orang yang ditawari, gelang-geleng tidak menjawab.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênika godhèg, ingkang wontên gayutipun kaliyan têngung gèdhag-gèdhèg. Miturut ukara “yèn tata wuwuh rêspati” ing salêbêting wangsalan, godhèg mênika manawi dipuntata sagêd ngrêsepakên manah. Salajêngipun, ukara “wong ditari, gèdhag-gèdhèg tan mangsuli” nêdahakên bilih tiyang ingkang botên purun nalika dipuntantuni badhé gèdhag-gèdhèg botên mangsuli. Wawan pangandikanipun tamtu kémawon sampun mangrêtos bilih tiyang mênika botên rêmên utawi botên purun. Dados, gèdhag-gèdhèg inggih mênika salah satunggaling tandha manawi manungsa ngraosakên botên jumbuh kaliyan mênapa ingkang dipunandharakên kaliyan wawan pangandikanipun.

15) Jawès

Manungsa gêsang wontên ing donya mênika botên uwal saking sêrawunganipun tiyang sanès, pramilâ kêdah ngurmati mênapa ingkang dados pangandikanipun. Prakawis mênika jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênika.

Jawès. Rambut lambé, tan pati akèh thukulé, kandra barès, wêkasan ora rinèwès. (kaca 20)

Terjemahan:

Rambut bibir. Rambut bibir, tidak mati dan banyak tumbuhnya, katanya lugu, pada akhirnya tidak memperhatikan.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå jawès, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung rinèwès. Miturut ukårå “tan pati akèh thukulé”, jawès mênikå salah satunggaling réma ingkang botên pati nanging kathah thukulipun. Adhêdhasar ukårå “kåndhå barès, wêkasan ora rinèwès” ing wangsalan mênikå, wontên satunggaling tiyang ingkang ngêndikanipun barès, nanging wontên ing pungkasaning pangandikan botên mriksani. Manungså wontên ing donyå mênikå botên sagêd uwal saking sêsrawunganipun tiyang kathah, ingkang sabên dintênipun mbêtahakên pitulunganipun tiyang sanès. Pramila, manungså kêdah ngormati mênåpå ingkang dados pangandikanipun tiyang sanès, supados tiyang ingkang nêmbé ngêndikå mênikå botên suminggun.

16) Jénggot

Manungså minångkå makluk ingkang kaparingan panggalih ingkang padhang kêdah sagêd mênggalih kanthi saé anggènipun nindakakên sadâyå ingkang wontên ing pagêsan mênikå. Prakawis mênikå gayut kaliyan kawontênanipun tarung, jumbuh ing wangsalan ngandhap mênikå.

Jénggot. Rambut janggut, têkadhang kaingu muput, prèjèngané, kang tarung gogot winginé. (**kåcå 20**)

Terjemahan:

Jenggot. Rambut dagu, kadang-kadang dipelihara sampai habis, kepantasan badan, yang kemarin diadu sampai ramai.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå jénggot, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung gogot. Ukårå “rambut janggut, têkadhang kaingu

muput” ing salêbêting wangsalan têngêsipun, inggih mênika rambut ingkang papanipun wontên ing janggut sâha têrkadhang dipuningu ngantos dumugi ing pungkasan yuswanipun. Manawi têmbung “prèjèngané” têngêsipun, inggih mênika ingkang sagêd nuwuhakên wangunipun badan manungså. Dados, jénggot mênika minangkå rambut ingkang ndadosakên wanguning badanipun manungså. Ingkang gadhah jénggot namung tiyang jalêr kémawon, sâha jénggot mênika minangkå tåndhå *kejantanan*-ing tiyang jalêr.

Salajêngipun, ukårå “kang tarung gogot winginé” sagêd dipuntêdahakên bilih tiyang jalêr mênika rêmên manawi nindakakên tarung, amargi tarung mênika minangkå tåndhå *kejantanan*-ipun tiyang jalêr. Prakawis mênåpå kémawon ingkang kawontênan dèrèng sagêd kapungkasan manawi dèrèng nindakakên tarung ngantos dumugi ramé. Ananging, minangkå tiyang jalêr ingkang gadhah watêk pangarså kêdahipun sagêd mungkasi prakawis ingkang kawontênan mênika kanthi manah sâha panggalih ingkang padhang, inggih kanthi cârå musawarat. Bab mênika makatên, supados botên nêmahakên prakawis ingkang langkung agêng tumraping manungså lajêng ndadosakên kacilakan.

17) Paningal

Manungså mênika ciptå-riptaning Allah ingkang langkung sampurnå katimbang makluk sanèsipun, ingkang dipunparingi pérangan badan ingkang wêtah. Paningal minangkå péranganing badan manungså kêdah dipunginakakên kanggé ningali prakawis ingkang sajatosipun, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênika.

Paningal. Suryå kêmbat, munggèng wadånå sumunar, paningalé kang tètès karo nyatané. (**kåcå 18**)

Terjemahan:

Penglihatan. Wajah kembar, berada pada wajah yang bersinar, penglihatannya yang cocok dengan kenyataannya.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå paningal, ingkang wontên gayutipun kaliyan têngbung paningalé. Ukårå “munggèng wadånå sumunar” têngsipun, inggih mênikå paningal ingkang mapanipun wontên ing pasuryan ingkang katingal murub. Salajêngipun, ukårå “paningalé kang tètès karo nyatané” têngsipun, inggih mênikå paningalipun kédah jumbuh kaliyan kasunyatanipun. Manungså anggènipun ningali mênåpå ingkang wontên ing donyå mênikå kédah kanthi saèstu, inggih sagêd mbêdakakên prakawis pundi ingkang lèrês sårå prakawis pundi ingkang lêpat. Bab mênikå makatên, supados botên nêmahakên raos cubriyå antawisipun manungså ingkang ndadosakên kacilakan ing pagêsangan.

18) Nétyå

Wanitå ingkang sampun émah-émah mênikå pikantuk kawajiban kédah *melayani* garwanipun ing prakawis mênåpå kémawon, sårå kédah sêtyå dhatêng garwanipun. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Nétyå. Kawi sêmu, wanitå tan cidrèng laku, tuhu sêtya dènya ngawulå mring priyå. (sêtyå) (kåcå 12)

Terjemahan:

Mimik wajah. Bahasa Kawinya mimik wajah, wanita setia dalam kehidupannya, setia dalam melayani pria. (setia)

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå nétyå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têngbung sêtyå. Adhêdhasar ukårå “wanitå tan cidrèng laku, tuhu sêtya dènya ngawulå mring priyå” ing wangsalan, nêdahakên bilih wanitå ingkang

sampun émah-émah mênikå kêdah sêtyå-tuhu dhatêng garwanipun. Anggènipun ngêcagakên sêtyå-tuhu saking prakawis ingkang alit dumugi prakawis ingkang agêng. Tuladhanipun inggih mênikå nyamêktakakên rasukanipun garwå, nyamêktakakên dhahar, dumugi ngladosi wontên ing patilêman. Sasanèsipun mênikå, wanitå kêdah nurut kaliyan mênåpå ingkang dados pangandikanipun garwå, amargi garwå mênikå minångkå pangajêngipun kaluwargå ingkang gadhah tanggêl jawab ingkang agêng.

Prakawis mênikå jumbuh kaliyan sabdanipun Nabi Muhammad SAW ingkang dipun-*riwayat*-akên déning Muslim (HR al-Bukhari no. 3237, 5193, 5194) wontên ing ngandhap mênikå.

“Apabila seorang suami mengajak isterinya ke tempat tidur (untuk jima’/bersetubuh) dan si isteri menolaknya (sehingga membuat suaminya murka, maka si isteri akan dilaknat oleh Malaikat hingga waktu Shubuh).”

Adhêdhasar *hadist* ing nginggil, manawi wanitå botên purun nalikå dipunjak wontên ing papan patilêman sårå ndadosakên garwanipun dukå, lajêng malaékat badhé *melaknat* wanitå mênikå. Wanitå kêdah nurut kaliyan panyuwunan garwanipun, kêjawi manawi wanitå nêmbé ngraosakên sakit. Supados wontên ing kaluwargå botên nêmahakên kacilakan, pramilå wanitå kêdah bêktos dhatêng garwanipun.

19) Sêmu

Manungså anggènipun *komunikasi* kaliyan tiyang sanès mênikå mawi pangandikan sårå mawi ébahing badan, kados prakawis ingkang kêtingal saking sêmunipun manungså. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Sêmu. Sulak sajak, kang nuntun pikir anyandhak, sêmuwané kudu pãdhã pangrênggané. (kãcã 16)

Terjemahan:

Mimik wajah. Sinar yang membuat pantas, yang menuntun pikiran supaya cepat mengerti, mimik wajahnya harus sesuai dengan riasan yang ada di wajah.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikã sêmu, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung sêmuwané. Adhêdhasar isinipun wangsalan, têmbung “sulak sajak” têngêsipun inggih mênikã soroting sêmu ingkang ndadosakên pantês. Salajêngipun, ukãrã “kang nuntun pikir anyandhak” nêdahakên bilih sêmu mênikã sagêd nuntun panggalhipun manungsã supados énggal-énggal paham kaliyan prakawis ingkang nêmbé dipunrêmbag. Mawi sêmu, mênãpã ingkang dipunraosakên kaliyan tiyang sanès sagêd kêtingal, kados raos sampun paham, dèrèng mangrêtos, lsp. Ukãrã “sêmuwané kudu pãdhã pangrênggané” têngêsipun inggih mênikã, sêmunipun manungsã kêdah sami kaliyan rêrênggan ingkang kawontênan.

20) Wadãnã

Manungsã gêsang wontên ing donyã mênikã botên uwal saking prakawis ingkang awon, manawi manungsã mênikã dipunwãdã kaliyan tiyang sanès kêdahipun dipunlawan. Prakawis mênikã jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikã.

Wadãnã. Kawi rai, dadi pangarêping warni, yèn kawãdã panggahên lawan darãnã. (kãcã 17)

Terjemahan:

Wajah. Bahasa Kawinya wajah, menjadi harapan warna, jika dijelek-jelekan lawanlah dengan kekuatan.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå wadånå ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung kawådå. Ukårå “dadi pangarêping warni” nêdahakên bilih pasuryan minångkå pérangan badan ingkang nêmtokakên warnipun badan manungså. Salajêngipun, ukårå “yèn kawådå panggahên lawan darånå” têngêsipun inggih mênikå manawi tiyang mênikå nêmbé dipunwådå kaliyan tiyang sanès kêdahipun dipunlawan nganggé kakiyatan. Ancasipun, supados tiyang mênikå sagêd èngêt dhatêng Allah sårå sêsaminipun, nanging sampun ngantos nuwuhakên kacilakan. Manawi tiyang ingkang mådå sêsaminipun botên dipunlawan, tiyang mênikå botên ngraosakên kapok. Tumraping tiyang ingkang dipunwådå ugi sagêd nuwuhakên kacilakan, inggih mênikå nuwuhakên *fitnah*.

Saking andharanipun wangsalan-wangsalan miturut jinising piwulang ingkang gayut kaliyan tiyang sanès ing nginggil mênikå sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih manungså gêsang ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal saking gêgayutanipun kaliyan tiyang sanès. Anggènipun sêsrawungan kaliyan tiyang sanès mênikå manungså kêdah njagi pangandikan sårå solah-bawanipun. Salajêngipun, manungså kêdah ngaosi sårå midhangêtakên kaliyan mênåpå ingkang dipunandharakên déning tiyang sanès, ngéngingi botên sadåyå manungså mênikå gadhah manah ingkang sami.

Sasanèsipun prakawis ing nginggil mênikå, manungså ugi kêdah paham kaliyan pasêmonipun tiyang sanès, inggih mênåpå ingkang dipunandharakên mawi ébahing praèn utawi badan. Tuladhanipun inggih mênikå ébahing pérangan badan kanthi manggut-manggut utawi gèdhèg-gèdhèg. Bab mênikå makatên, supados

anggènipun sêsrawungan kaliyan tiyang sanès mênikå botên nuwuhakên kalêpatan ingkang ndadosakên sêriking manahipun tiyang sanès.

Bab ingkang langkung wigatos ing pasrawunganipun manungså inggih mênikå ingkang gayutipun kaliyan tiyang jalêr minångkå garwanipun tiyang èstri. Tiyang èstri ingkang sampun émah-émah pikantuk kawajiban kédah bêktos sâhå sêtyå-tuhu dhatêng garwanipun. Prakawis ingkang njalari inggih mênikå tiyang jalêr minångkå pangajêngipun kaluwargå ingkang gadhah tanggêl-jawab langkung agêng. Bab ingkang pungkasan inggih mênikå gayutipun manungså minångkå makluk *sosial*, manungså kédah èngêt kaliyan tiyang sanès sâhå kédah gantos mbiyantu tiyang sanès ingkang sawêg kasisahan.

3. Piwulang *Moral* ingkang Gayut kaliyan Awakipun Piyambak

Wangsalan wontên ing pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak mênikå cacahipun wontên 11 wangsalan. Antawisipun wangsalan satunggal kaliyan wangsalan sanèsipun ngêwrat piwulang *moral* bédå-bédå ingkang dipunandharakên wontên ing ngandhap mênikå.

1) Sinom

Wiranèm mênikå gadhah kêkajêngan ingkang kathah salimrahipun manungså ingkang mbêtahakên mênåpå-mênåpå ing donyå mênikå. Anggènipun nggayuh kêkajênganipun, wiranèm kédah sagêd milah-milah sâhå sampun ngantos grusah-grusuh anggènipun tumindak, kados isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Sinom. Wulu bathuk, ngarompyoh dumadi susuk, amrih kabul wong anom åjà katungkul. (kåcå 15)

Terjemahan:

Sinom. Bulu dahi, mengurai menjadi susuk, agar terkaubul orang muda jangan sampai terlena.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå sinom, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung anom. Ukårå “ngarompyoh dumadi susuk” ing salêbêting wangsalan têngêsipun, inggih mênikå sinom manawi ngarompyoh wujudipun kados susuk/dom ingkang ndadosakên tiyang èstri katon éndah. Sinom inggih mênikå rambut lêmbat ingkang thukul ing pérangan bathuk iring nginggil.

Salajêngipun, ukårå “amrih kabul wong anom åjà katungkul” nêdahakên bilih wiranèm sampun ngantos katungkul anggènipun nggayuh kêkajênganipun. Kêkajênganipun wiranèm ing donyå mênikå kathah sangêt ingkang sadayanipun kêdah dipungayuh kanthi énggal-énggal. Bab mênikå makatên, supados botên nuwuhakên kacilakan, wiranèm kêdah milah pundi ingkang kêdah dipungayuh rumiyin sårå pundi ingkang botên kêdah dipungayuh. Sasanèsipun mênikå, wiranèm kêdah ngatos-atos anggènipun nggayuh kêkajêngipun ingkang dipunjumbuhakên kaliyan wasising awakipun piyambak. Tumraping tiyang Jawi, sinom mênikå dados salah satunggaling tåndhå wiranèm ingkang ngatos-atos anggènipun tumindak.

2) Plarapan

Manungså gêsang ing donyå mênikå tamtu kémawon gadhah kêkajêngan, anggènipun nggayuh kêkajênganipun kêdah kanthi niat ingkang mantêp ing manahipun. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Plarapan. Paraupan, pérangan ing dhuwur pisan, larapênå sêdyå kulamun tinåmpå. (**kåcå 18**)

Terjemahan:

Dahi. Wajah, bagian badan yang paling atas, sediakan niat jika berterima.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå plarapan, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung larapênå. Ukårå “paraupan, pérangan ing dhuwur pisan” ing salêbêting wangsalan nêdahakên bilih plarapan mênikå mapanipun wontên ing pasuryan, ingkang kalêbêt ing pérangan badan nginggil.

Salajêngipun, ukårå “larapênå sêdyå kulamun tinåmpå” têngesipun, inggih mênikå manungså kêdah nyamêktakakên niat manawi manahipun sampun samêktå. Manungså gêsang wontên ing donyå mênikå gadhah kêkajêngan ingkang kathah, nanging manungså kêdah milah pundi ingkang kêdah dipungayuh sårå pundi ingkang botên kêdah dipungayuh. Sasampunipun mênggalih prakawis mênikå, lajêng ndadosakên mantêp ing manahipun kaliyan pundi ingkang kêdah dipungayuh rumiyin.

Salajêngipun, ingkang langkung wigatos inggih mênikå manungså kêdah nyamêktakakên niat kanggé nggayuh kêkajênganipun mênikå. Kêkajênganipun manungså botên sagêd dipungayuh manawi manungså botên gadhah niat ing manahipun. Kanthi katrangan mênikå, manungså kêdah sagêd ngolah manahipun supados kêkajênganipun sagêd dipungayuh kanthi saèstu.

3) Manik

Manungså minångkå hamba Allah sampun kaparingan badan sampurnå ingkang gadhah ginanipun piyambak-piyambak, tuladhanipun inggih mênikå manik. Manik dipunginakakên manungså kanggé ningali prakawis ingkang wontên

ing pagêsangan mênikå kanthi saèstu, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Manik. Têlêng nétrå, kinaryå mawas pramånå, luwih bécik, pêraboté sarwå manik. (**kåcå 20**)

Terjemahan:

Pupil. Mata bagian dalam, untuk melihat dengan seksama, lebih baik, alat-alatnya serba terbuat dari intan.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå manik, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung manik. Têmbung “têlêng nétrå” ing wangsalan nêdahakên bilih manik mênikå mapanipun wontên ing salêbêtipun nétrå. Salajêngipun, ukårå “kinaryå mawas pramånå” têngêsipun, inggih mênikå manik ingkang dipunginakakên kanggé ningali prakawis ingkang wontên ing donyå mênikå kanthi saèstu. Manungså anggènipun ningali mênikå kanthi têrang sårå satiti, lajêng prakawis ingkang lèrês mênåpå ingkang lêpat sagêd kêtingal cêthå.

Bab ing nginggil mênikå gayut kaliyan isinipun ukårå “luwih bécik, pêraboté sarwå manik”, ingkang têngêsipun inggih mênika langkung saé manawi prabotipun kadamêl saking intên. Prabot mênikå ingkang dipunginakakên manungså kanggé sarånå nyêkapi kabêtahan gêsang ing donyå mênikå, inggih kabêtahan dhahar, sandhang, sårå papan.

4) Kuping

Wontên ing donyå mênikå, manungså mêsthi kémawon gadhah kêkajêngan ingkang kathah. Ananging, anggènipun nggayuh kêkajêngan mênikå miturut mênåpå ingkang dipunraosakên déning manahipun piyambak. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Kuping. Gon pangrungu, swårå tinanggaping kalbu, kaping pirå darbé osik tan rinåså. (kåcå 14)

Terjemahan:

Telinga. Tempat pendengaran, suara yang mengerti kemauan hati, berapa kali mempunyai kemantapan hati tetapi tidak dirasakan.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå kuping, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung kaping. Adhêdhasar isining wangsalan mênikå, ukårå “gon pangrungu, swårå tinanggaping kalbu” sagêd dipuntêgêsi bilih talingan mênikå minångkå papan kanggé midhangêtakên mênåpå ingkang gayutipun kaliyan kêkajênganipun manah. Manungså gêsang wontên ing donyå mênikå tamtu kémawon gadhah kêkajêngan ingkang kathah, supados manungså botên ngraosakên kuciwå pramilå kêdah tanggap kaliyan mênåpå ingkang dipunraosakên déning manahipun. Katrangan mênikå andharanipun saking ukårå “kaping pirå darbé osik tan rinåså” ing salêbêting wangsalan ing nginggil.

Tiyang ingkang botên sagêd ngraosakên mênåpå ingkang dados kêkajênganipun piyambak namung sagêd nuwuhakên kacilakan. Sadåyå tumindak ing pagêsangan mênikå kêdah dipunlampahi kanthi saèstu, manawi manahipun manungså botên ngraosakên jumbuh sagêd ndadosakên asil ingkang nguciwani awakipun piyambak sårå tiyang sanès. Pramilå, manungså kêdah tanggap kaliyan mênåpå ingkang dados kêkajênganipun kanthi suwantên ing manahipun piyambak.

5) Pipi

Wontên ing donyå mênikå, manungså mêsthi kémawon gadhah kêkajêngan ingkang kathah. Ananging, gêgayuhan mênikå kêdah jumbuh kaliyan

karêmênaning manahipun. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Pipi. Rai êmpuk, kaaras luwih pakantuk, lah pilihên, êndi kang dadi lêlangên.
(kåcå 19)

Terjemahan:

Pipi. Wajah lunak, dicium lebih bermanfaat, lah pilihlah, mana yang jadi kesenangan.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå pipi, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung pilihên. Adhêdhasar ukårå “rai êmpuk, kaaras luwih pakantuk” ing salêbêting wangsalan, sagêd dipuntêdahakên bilih pipi mênikå wujudipun êmpuk sårå dados salah satunggaling péranganing badan manungså ingkang biasanipun dipunaras. Miturut ukaraning wangsalan “lah pilihên, êndi kang dadi lêlangên” ing nginggil, manungså kêdah sagêd milah pundi ingkang dados lêlangênipun. Mênåpå ingkang gayut kaliyan lêlangênipun manungså inggih mênikå gêgayuhan/kêkajêngan.

Gêgayuhaning manungså ingkang ndadosakên gêsang bagyå mulyå mênikå kathah sangêt, nanging manungså kêdah sagêd milah pundi ingkang dados lêlangênipun. Manawi anggènipun tumindak botên jumbuh kaliyan ingkang dados lêlangênipun, mênikå botên sagêd nglantarakên dhatêng gêsang ingkang bagyå mulyå. Manungså anggènipun ngupados mênåpå ingkang dados kabêtahaning gêsang kêdah jumbuh kaliyan lêlangênipun, pramilå mênåpå ingkang dados gêgayuhanipun sagêd katindakakên kanthi saé.

6) Uwang

Wontên ing pagêsan mênikå, manungså mêsthi kémawon gadhah kêkajêngan ingkang kathah salimrahipun manungså ingkang mbêtahakên mênåpå kémawon ing donyå mênikå. Anggènipun nyêkapi kabêtahanipun kêdah kanthi manah ingkang rêmên, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Uwang. Tulang mukå, piranti kêdaling sabdå, yèn wis dhêmên tan nganggo awang-awangên. (kåå 12)

Terjemahan:

Tulang wajah. Tulang wajah, alat bagaimana cara berbicara, jika sudah senang tidak akan bermalas-malasan.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå uwang, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung awang-awangên. Ukårå “piranti kêdaling sabdå” ing salêbêting wangsalan mênikå nêdahakên bilih uwang minångkå salah satunggaling pérangan badan manungså ingkang dipunginakakên kanggé sabdå.

Salajêngipun, isinipun wangsalan ugi nêdahakên bilih manungså anggènipun nyêkapi kabêtahan gêsangipun kêdah tumindak kanthi raos rêmên, supados botên ngraosakên awang-awangên. Manawi manahipun sampun ngraosakên rêmên, pakaryan ingkang nêmbé katindakakên sagêd énggal-énggal kapungkasan, sårå asilipun sagêd ambêrkahi. Sasanèsipun mênikå, pakarya ingkang karaosakên awrat ugi sagêd kalampahan kanthi gampil. Katrangan mênikå andharanipun saking ukårå “yèn wis dhêmên tan nganggo awang-awangên” ing wangsalan nginggil mênikå.

7) Rawis

Manungså gêsang wontên ing pagêsan mênikå tamtu kémawon mbêtahakên ngèlmi supados gêsangipun sagêd wilujêng. Anggènipun ngupados

ngèlmi mênikå kanthi sarånå sinau ngantos dumugi sêtiti, kados isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Rawis. Wulu lathi, wong priyå kang ndarbèni, ora uwis sinau yèn durung naps. (kåcå 13)

Terjemahan:

Kumis. Bulu bibir, orang laki-laki yang mempunyai, belum berhenti belajar jika belum teliti.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå rawis, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung uwis. Saking ukårå “wong priyå kang ndarbèni” ing salêbêting wangsalan, sagêd dipuntêdahakên bilih ingkang gadhah rawis mênikå namung tiyang jalêr kémawon.

Salajêngipun, ukårå “ora uwis sinau yèn durung naps” nêdahakên bilih manungså anggènipun sinau ngupados kawruh mênikå dèrèng kapungkasan manawi dèrèng ngantos sêtiti. Ingkang dipuntêgêsi sêtiti inggih mênikå pahamipun manungså anggènipun mapanakên ngèlmi ing pagêsangan, sårå sagêdipun manungså anggènipun nêmtokakên ngèlmi ingkang wigatos ing pagêsangan. Ginanipun sêtiti inggih mênikå mangrêtos manawi wontên prakawis ingkang kalangkungan, inggih prakawis ingkang saé mênåpå prakawis ingkang awon. Manawi sampun botên wontên ingkang kalangkungan, ngèlmi mênikå sagêd kacakakên kanthi saé ing pagêsangan.

8) Ulat

Manungså nindakakên pagêsangan ing donyå mênikå sadayanipun gayut kaliyan manah. Pramila, manungså kêdah ngulati mênåpå ingkang jumbuh utawi botên jumbuh kaliyan manahipun, kados isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Ulat. Sulak rai, kang katon anèng pangèksi, lurah dhiri ngulati kang dadi ati.
(ati) (kacă 12)

Terjemahan:

Mimik wajah. Pancaran wajah, yang terlihat di dalam penglihatan, pengendali diri sendiri dalam halnya mengawasi segala sesuatu yang berhubungan dengan hati. (hati)

Wangsalan ing nginggil mênikå batanganipun inggih mênikå ulat, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung ngulati. Adhêdhasar ukårå “sulak rai, kang katon anèng pangèksi”, ulat mênikå minångkå soroting pasuryan ingkang katon wontên ing paningal. Salajêngipun, ukårå “lurah dhiri ngulati kang dadi ati” têngêsipun inggih mênikå *mengendalikan* awakipun piyambak saking prakawis ingkang botên jumbuh kaliyan manah. Prakawis mênikå gêgayutan kaliyan sêkawan nêpsu *duniawi*, inggih mênikå nêpsu cêmêng, nêpsu abrit, nêpsu jêné/kuning, sâhå nêpsu pêthak (Endrasawara, 2015: 249-269).

Nêpsu ingkang kaping satunggal inggih mênikå nêpsu cêmêng utawi dipunwastani nêpsu *aluamah*, nêpsu mênikå namung ngoyak kabêtahaning gêsang ing donyå kémawon inggih mênikå dhahar sartå guling. Supados manungså sagêd sumingkir saking nêpsu cêmêng, pramilå kêdah dhahar saprêlunipun kémawon, nglampahi tirakat, sêmèdi, sâhå tâpå bråtå kados mutih, ngêblêng, ngrowot, lsp. Nêpsu ingkang kaping kalih inggih mênikå nêpsu abrit utawi nêpsu *amarah*. Sipatipun tiyang mênikå samênangipun piyambak, rumaos ingkang langkung ampuh, sâhå rumaos tiyang sakiwå têngênipun mênikå langkung alit. Supados manungså sagêd sumingkir saking nêpsu abrit, pramilå kêdah tumindak kanthi narimå, ngormati tiyang sanès, sêndikå dhawuh, têtå salirå, sâhå sêpi ing pamrih.

Salajêngipun, nêpsu jêné utawi nêpsu *supiah* dipuntandhani saking manungså ingkang rêmên gêsang kanthi *bermewah-mewahan*, mongkog manawi dipunalêm, sâhå mênåpå ingkang gayut kaliyan *seksual*. Manungså ingkang botên sagêd sumingkir saking prakawis mênikå, botên sagêd gêsang kanthi têtêrêm kêrtå raharjå. Pramila, manungså kêdah éling sâhå waspådå ingkang ngginakakên manah anggènipun tumindak.

Ingang pungkasan inggih mênikå nêpsu pêthak utawi nêpsu *mutmainah*, nêpsu mênikå ingkang dados pagêring nêpsu-nêpsu sanèsipun utawi ingkang ngêrahakên supados sagêd sumingkir saking tigang nêpsu ing nginggil. Nêpsu *mutmainah* mênikå ingkang nglantarakên dhatêng gêsang ingkang sêjatos, biyasanipun dipunwujudakên wontên ing gêgayutanipun manungså kaliyan Gusti, manungså kaliyan awakipun piyambak, sâhå manungså kaliyan sêsaminipun. Tigang prakawis mênikå ingkang dados pancêring pagêsangan. Manungså ingkang sagêd nyêgah nêpsu *duniawi* sagêd gêsang kanthi wilujêng.

9) Rai

Manungså mênikå kaparingan pérangan badan ingkang wêtah. Pasuryan minångkå péranganing badan manungså dipunginakakên kanggé prantåndhå raos kuciwå. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Rai. Wåndå warnå, dhapur kuciwå sambådå, yèn rainå kang nêmên manambut karyå. (kåcå 13)

Terjemahan:

Wajah. Warna badan, wujud kekecewaan yang kuat, jika siang hari bersungguh-sungguh dalam bekerja.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênika rai, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung rainâ. Adhêdhasar isinipun wangsalan, têmbung “wândâ warnâ” têngesipun inggih mênikâ warni badan, dados pasuryan mênikâ minangkâ pérangan badan ingkang nêmtokakên warninipun badan manungsâ. Ukârâ “dhapur kuciwâ sambâdâ” nêdahakên bilih pasuryan mênikâ minangkâ papan kuciwanipun manungsâ. Manungsâ ingkang nêmbé ngraosakên kuciwâ, kasisahan, sêdhih, mongkog, utawi bingah mênikâ kêtingal saking pasuryanipun.

Miturut isinipun wangsalan wontên ing ukârâ “yên rainâ kang nêmbên manambut karya”, anggènipun ngraosakên kuciwâ gayut kaliyan kabêtahaning gêsang manungsâ. Supados botên ngraosakên kuciwâ, manungsâ kêdah srêgêp anggènipun pados pangupâjiwâ. Manungsâ anggènipun ngupados pangupâjiwâ dipunparéntah wontên ing wêkdal siyang. Wêkdal siyang mênikâ langkung saé katimbang wêkdal dalu, amargi dayanipun manungsâ langkung kathah wontên ing wêkdal siyang katimbang wontên ing wêkdal dalu. Sasanèsipun mênikâ, manungsâ manawi kèndêl saking nyambut damêl inggih wontên ing wêkdal dalu.

10) Mukâ

Ing alam donyâ mênikâ, manungsâ botên sagêd uwal saking prakawis ingkang awon, pramilâ manungâ kêdah ngatos-atos anggènipun tumindak. Prakawis mênikâ jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikâ.

Mukâ. Wujud rupâ, mângkâ papan pancâdriyâ, dèn prayitnâ, yèn katêkan parangmukâ. (kacâ 20)

Terjemahan:

Muka. Bentuk rupa, sebagai tempatnya pancaindera, hati-hati, jika kedatangan mungsuh.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå mukå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung parangmukå. Adhêdhasar isinipun wangsalan, ukårå “dèn prayitnå, yèn katêkan parangmukå” têngêsipun inggih mênikå manungså kêdah ngatos-atos manawi wontên mêngsah ingkang dhatêng. Ing donyå mênikå salah satunggaling mêngsah manungså ingkang nyåtå inggih mênikå sêtan, sêtan ingkang mangribawani manungså wontên ing margi ingkang *sesat* sårå nêbihakên saking margi ingkang saé. Allah nyiptakakên sêtan mênikå minångkå pambêngan kanggé manungså. Sintên ingkang sagêd ngêndhalèni awakipun piyambak saking godhanipun sêtan sagêd gêsang kanthi wilujêng, kosok wangsulipun sintên ingkang botên sagêd ngêndhalèni awakipun botên sagêd gêsang kanthi wilujêng.

11) Êndhas

Manungså minångkå ciptå-riptaning Allah ingkang kaparingan pérangan badan ingkang wêtah kêdah ngginakakên kanthi saèstu, kados ginanipun muståkå kanggé mênggalih pundi ingkang saé sårå pundi ingkang awon. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Êndhas. *Ancur kårå*, pangarså wujuding jalmå, yèn nyuråså, dèn kandhas andhoking karså. (kåå 11)

Terjemahan:

Kepala. Air rasa, pemimpin yang membentuk manusia menjadi manusia yang sebenarnya, jika merasakan, menjadi dasar paling akhir untuk menempatkan keinginan duniawi.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå êndhas, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung kandhas. Adhêdhasar ukårå “pangarså wujuding jalmå” ing wangsalan, muståkå mênikå minångkå pangarsanipun manungså ingkang ngêrahakên sårå nêmtokakên saé awonipun tindak-tanduking manungså. Tindak-

tanduk ingkang lèrès miturut pranatan ndadosakên manungså ingkang sêjatos. Manungså sêjatos inggih mênikå ingkang ngutamèkakên kabêtahan akérat katimbang kabêtahaning donyå, inggih kanthi ngibadah dhatêng Allah såhå nyingkiri tumindak ingkang awon.

Ananging, manungså kédah mangrêtos kabêtahan ing donyå kanggé ancêr-ancêring gêsang ingkang lèrès. Kabêtahan ing donyå mênikå gayut kaliyan tigang nêpsu ingkang awon, inggih mênikå nêpsu *aluamah*, nêpsu *amarah*, såhå nêpsu *supiah*. Nêpsu *aluamah* mênikå nêpsu ingkang namung ngoyak kabêtahaning gêsang ing donyå kémawon inggih mênikå dhahar sartå guling. Salajêngipun, nêpsu *amarah* dipunwujudakên kanthi sipatipun tiyang ingkang samênangipun piyambak, rumaos ingkang langkung ampuh, såhå rumaos tiyang sakiwå têngênipun mênikå langkung alit. Wondéné nêpsu *supiah* dipuntandhani saking manungså ingkang rêmên gêsang kanthi *bermewah-mewahan*, mongkog manawi dipunalêm, såhå mênåpå ingkang gayut kaliyan *seksual*.

Tigang nêpsu ing nginggil mênikå ingkang mangribawani lampahing gêsang manungså, ngéngingi kabêtahaning manungså ing donyå mênikå kathah sangêt. Ananging, manungså kédah mapanakên tigang nêpsu mênikå kanthi salimrahipun, supados botên nêmahakên kacilakan. Bab-bab mênikå andharanipun saking ukårå “yèn nyuråså, dèn kandhas andhoking karså”, inggih mênikå muståkå ingkang dipunginakakên kanggé mênggalih såhå mapanakên kêkajênganipun manungså ing donyå mênikå. Kanthi makatên, manungså ingkang sagêd tumindak kanthi lèrès såhå sagêd ngêrahakên nêpsu ing donyå mênikå dipunwastani minångkå manungså ingkang sêjatos.

Saking andharanipun wangsalan-wangsalan miturut jinising piwulang ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak ing nginggil mênikå sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih manungså anggènipun nindakakên sadâyå ingkang wontên ing pagêsan mênikå miturut karêmênaning manahipun. Manungså ingkang gadhah kêkajêngan kathah kêdah paham kaliyan antêping manahipun, inggih kêdah milah pundi ingkang dados karêmênanipun. Ananging, sadèrèngipun manungså kêdah nyamêktakakên niat ing manahipun, supados kêkajênganipun sagêd katindakakên kanthi saèstu.

Sasanèsipun bab ing nginggil mênikå, manungså anggènipun nggayuh kêkajênganipun kêdah tumindak kanthi ngatos-atos, sampun ngantos kêmba sâhå katungkul. Supados kêkajênganipun sagêd dipungayuh, manungså kêdah ngêndhalèni awakipun piyambak supados botên ngraosakên awang-awangên anggènipun nindakakên sadayanipun. Wontên ing donyå mênikå manungså botên sagêd uwal saking prakawis ingkang awon, pramilå manungså kêdah mawas sâhå sagêd ngêrahakên sadâyå nêpsu ingkang kawontênan. Nêpsu ingkang mangribawani gêsangipun manungså inggih mênikå nêpsu *aluamah*, nêpsu *amarah*, sâhå nêpsu *supiah*.

4. Piwulang *Moral* ingkang Gayut kaliyan Tuhan, Tiyang Sanès, sâhå

Awakipun Piyambak

Wangsalan wontên ing pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès, sâhå awakipun piyambak mênikå cacahipun wontên 13 wangsalan. Antawisipun wangsalan satunggal kaliyan wangsalan sanèsipun

ngêwrat piwulang *moral* bédå-bédå ingkang dipunandharakên wontên ing ngandhap mênikå.

1) Bathuk

Ngèlmi wontên ing alam donyå mênikå wigatos sangêt kanggé sanggu gêsang ing alam donyå sårå alam akir samangké. Pramila, manungså kédah pados ngèlmi ingkang pakantuk ing pagêsangan mênikå kados ingkang kawrat wontên ing wangsalan ngandhap mênikå.

Bathuk. Rai manyul, sok sinung pilis lir dhêmpul, luwih mathuk, ngudi kawruh kang pakantuk. (kåcå 22)

Terjemahan:

Dahi. Wajah nonong, kadang diberi ramuan seperti bedak, lebih cocok, mencari ilmu yang bermanfaat.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå bathuk, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung mathuk. Ukårå “sok sinung pilis lir dhempul” ing salêbêting wangsalan têngêsipun, inggih mênikå bathuk minangka péranganing badan ingkang biyasanipun dipunparingi pilis kados dhêmpul. Pilis inggih mênikå bêdhak parêm ingkang dipunginakakên kanggé nggêsangakên *syaraf-syaraf* pérangan sirah ingkang dipuntèmplèkakên wontên ing bathuk.

Salajêngipun, ukårå “luwih mathuk, ngudi kawruh kang pakantuk” têngêsipun inggih mênikå manawi sampun mathuk, anggènipun pados ngèlmi mênikå ingkang pakantuk. Têngêsipun pakantuk, inggih mênikå ngèlmi ingkang wontên munpangatipun tumrap pagêsangan ing alam donyå sårå alam akir samangké. Ngèlmi wontên ing alam donyå mênikå gêgayutan kaliyan sêsrawunganipun tiyang sanès. Manungså gêsang wontên ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal saking

sêsrawunganing tiyang sanès, pramilå manungså kêdah njagi pangandikan sâhå solah-bawanipun, supados botên ndamêl sêriking manahipun tiyang sanès. Manawi tiyang sanès sampun ngraosakên sêrik, mênika ndadosakên kawontênaning gêsang ingkang botên ayêm têntrem.

Salajêngipun, ngèlmi sanèsipun inggih mênika ngèlmi ingkang gayut kaliyan kawontênaning alam akir samangké. Ngèlmi mênika gêgayutan kaliyan kawontênaning Allah ingkang mangribawani gêsanging manungså. Sadayanipun ingkang wontên ing donyå mênika botên sagêd uwal sâhå botên sagêd dumados tanpå kawaosipun Allah SWT. Manungså kêdah bêktos dhumatêng Allah supados sagêd gêsang kanthi ayêm têntrem. Mênåpå ingkang dipunwastani bêktos inggih mênika nindakakên sadåyå dhawuhipun Allah sâhå nyingkiri awisanipun Allah. Prakawis mênika ingkang dados sangu ing alam akir samangké.

2) Imbå

Artå dados salah satunggaling prakawis ingkang ndadosakên kacilakan tumrap tiyang ingkang botên sagêd ngêcakakên artå kanthi saé. Kosok-wangsulipun, artå ugi sagêd ndadosakên prakawis ingkang saé tumrap tiyang ingkang sagêd gêmi anggènipun ngêcakakên artå. Jumbuh kaliyan mênåpå ingkang kawrat wontên ing wangsalan ngandhap mênika.

Imbå. Kawi alis, kêkêt pambuwangé picis, åjà kêmbå ngugêmi kawruh kang nyåtå. (gêmi) (kåcå 12)

Terjemahan:

Alis. Bahasa Kawinya alis, hemat dan berhati-hati dalam menggunakan uang, jangan tidak bersungguh-sungguh dalam mempelajari ilmu yang nyata. (menghemat dan berhati-hati)

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå imbå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung kêmbå. Têmbung “kêkêt pambuwangé picis” wontên ing salêbêting wangsalan têngêsipun, inggih mênikå anggènipun ngginakakên artå kanggé nyêkapi kabêtahaning gêsang mênikå kanthi ngirit sårå ngatos-atos. Manawi botên sagêd ngêcakakên artå kanthi satiti sagêd nuwuhakên kacilakan, pramilå manungså kêdah ngupados ngèlmi ingkang nyåtå, jumbuh kaliyan ukårå ing wangsalan inggih mênikå “åjà kêmbå ngugêmi kawruh kang nyåtå”. Ngèlmi nyåtå inggih mênikå ngèlmi ingkang katon nyåtå wontên ing donyå, kados prakawis artå mênikå.

Ngèlmi ingkang nyåtå sagêd dipunpadosi saking gêmnipun manungså anggènipun ngêcakakên artå. Artå kêdah dipunginakakên kanggé prakawis ingkang saé, inggih mênikå kanggé nyêkapi kabêtahaning gêsang manungså ingkang wontên munpangatipun. Kabêtahan gêsangipun manungså inggih mênikå kabêtahan dhahar, kabêtahan sandhang, sårå kabêtahan papan. Manungså anggènipun pados dhaharan mênikå botên ingkang awis-awis, nanging ingkang ndadosakên badanipun manungså kiyat kanggé nyambut-damêl. Salajêngipun, sandhang ingkang dipunagêm kaliyan manungså mênikå cêkap ingkang rêsik sårå sagêd nutup *aurat*. Wondéné kabêtahan papanipun manungså inggih sacêkapipun kabêtahan papan ingkang sagêd dipunanggé ngéyup saking srêngéngé sårå jawah.

Sasanèsipun prakawis ing nginggil mênikå, artå ugi sagêd dipunginakakên manungså kanggé mbiyantu tiyang sanès ingkang langkung mbêtahakên, amargi manungså minångkå makluk *sosial* kêdah tulung tinulung. Kanthi makatên, ginanipun artå sagêd langkung wontên munpangatipun. Allah ugi badhé nggantos

rêjêkinipun manungså ingkang tikêl-matikêl. Pramila, manungså kêdah gêmi anggènipun ngêcakakên artå supados wontên munpangatipun tumrap pagêsan. Kosok-wangsulipun, manungså badhé nêmahakên kacilakan manawi namung ngginakakên artå kanggé prakawis ingkang botên wontên munpangatipun.

3) Wiruyå

Wontên ing donyå mênika manungså botên sagêd uwal saking prakawis ingkang awon, prakawis ingkang salimrahipun wontên ing jaman samênika. Tuladhanipun prakawis ingkang awon inggih mênika wuru, ingkang sagêd nuwuhakên kacilakaning manungså. Jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênika.

Wiruyå. Kawi idêp, wulu mripat kang tumancêp, wira-wiri wong wuru asugih lali. (kåcå 17)

Terjemahan:

Bulu mata. Bahasa Kawinya bulu mata, bulu mata yang tertancap, pergi kesana-kemari orang yang suka bermabuk-mabukan akan sering lupa.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênika wiruyå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung wira-wiri. Têmbung “wira-wiri wong wuru asugih lali” wontên ing wangsalan mênika nêdahakên bilih tiyang ingkang rêmên wuru badhé ngraosakên kêsupèn, kêsupèn kaliyan prakawis ingkang lêtês sâhå prakawis ingkang lêpat. Prakawis ingkang lêtês gayut kaliyan pranatan ingkang wontên ing pagêsan samênika. Tiyang ingkang wuru mênika sampun nêrak pranatan ingkang wontên, lajêng badhé nuwuhakên ukuman.

Salajêngipun, prakawis ingkang lêpat mênika ngéngingi tiyang ingkang wuru namung sagêd ngrugikakên awakipun piyambak sâhå tiyang sanès. Manawi

sampun kêsupèn, tiyang mênikå badhé tumindak mênåpå kémawon ingkang sagêd nuwuhakên prakawis dhatêng tiyang sanès. Sasanèsipun mênikå, wuru ugi sagêd ngrugikakên awakipun piyambak inggih mênikå sagêd ngicalakên *kesadaran*, lajêng sagêd nuwuhakên kacilakan. Sasanèsipun mênikå ugi sagêd nuwuhakên sêsakit, kados sêsakit manah, *tekanan darah tinggi*, sêsakit jantung, *kanker*, sâhå *depresi* (Maryati: 2016).

Sajatosipun, nindakakên wuru mênikå dipun-*larang* déning Allah SWT. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan sabdanipun Nabi Muhammad SAW ingkang dipun-*riwayat*-akên déning Muslim (HR Ahmad) wontên ing ngandhap mênikå.

“Siapa saja yang minum khamar, maka Allah tidak akan ridho kepadanya selama empat puluh malam. Bila ia mati saat itu, maka matinya dalam keadaan kafir. Dan bila ia bertobat, maka Allah akan menerima tobatnya. Kemudian jika ia mengulang kembali (meminum khamar), maka Allah memberinya minuman dari thinatil khabail.” (Asma bertanya, “Ya Rasulullah, apakah thinatil khabali itu? (Rasulullah) menjawab, “Darah bercampur nanah ahli neraka.)

Adhêdhasar *hadist* ing nginggil, tiyang ingkang wuru mênikå botên dipun-ridhoi Allah salaminipun 40 dintên. Manawi tiyang mênikå anêmahi pati, pêjahipun wontên ing kawontênan *kafir*. Salajêngipun, manawi tiyang mênikå badhé tobat, tobatipun inggih dipuntrimah déning Allah. Ananging, manawi tiyang mênikå wuru malih, lajêng Allah badhé nyukani *thinatil khabail*. Pramila, manungså minångkå ciptå-riptaning Allah ingkang namung titah sawantah kêdahipun nyingkiri saking tindak-tanduk utawi prakawis ingkang awon. Tiyang ingkang nindakakên wuru mênikå namung ngrisak badanipun piyambak sâhå sagêd nuwuhakên doså.

4) Måtå

Manungså ing pagêsangan mênikå kêdah pados ngèlmi kanggé sangu gêsang ing alam donyå sâhå alam akir samangké. Sadâyå ngèlmi mênikå sagêd dipunpirsani saking péranganing badan manungså, inggih mênikå måtå. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan mênåpå ingkang kawrat ing wangsalan ngandhap mênikå.

Måtå. Papan idêp, dumunung nèng rai ngarêp, yèn binukå, kamåtå sakèhing warnå. (kåcå 20)

Terjemahan:

Mata. Tempat bulu mata, tempatnya di wajah paling depan, jika terbuka, terlihat banyaknya warna.

Batanganipun wangsalan mênikå måtå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung kamåtå. Adhêdhasar ukårå “papan idêp, dumunung nèng rai ngarêp” ing wangsalan, nétrå inggih mênikå papanipun idêp ingkang mapanipun ing pasuryan ngajêng. Salajêngipun, têmbung “yèn binukå, kamåtå sakèhing warnå” têngêsipun, inggih mênikå nétrå ingkang sampun binukå dipunginakakên kanggé mawas sakathahing warni ing donyå mênikå, inggih ingkang gêgayutan kaliyan ngèlmi ing alam donyå sâhå alam akir samangké. Ngèlmi ing alam donyå mênikå gêgayutan kaliyan sêsrawunganipun tiyang sanès, ngéngingi manungså gêsang ing alam donyå mênikå botên sagêd uwal saking pambiyantunipun tiyang sanès. Pramilå, manungså kêdah sagêd ngêmpan papanakên pangandikan sâhå solah-bawanipun.

Salajêngipun, ngèlmi ingkang gêgayutan kaliyan alam akir samangké inggih mênikå ingkang gêgayutan kaliyan Allah SWT. Sadayanipun ingkang wontên ing donyå mênikå botên sagêd uwal sâhå botên sagêd dumados tanpå kawaosipun Allah SWT. Manungså kêdah bêktos dhumatêng Allah supados gêsangipun sagêd ayêm

têntrem. Mênâpâ ingkang dipunwastani bêktos inggih mênikâ nindakakên sadâyâ dhawuhipun Allah sâhâ nyingkiri awisanipun Allah. Prakawis mênikâ ingkang dados sangu ing alam akir samangké.

5) Irung

Manungsâ ing pagêsangan mênikâ kêdah pados ngèlmi kanggé sangu gêsang ing alam donyâ sâhâ alam akir samangké, salah satunggaling ngèlmi mênikâ inggih ngèlmi raos. Prakawis mênikâ jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikâ.

Irung. Pâncâdriyâ, kang mângkâ pangingsêp gândâ, ora wurung, kanggo ngudi ngèlmu râsâ. (kâcâ 11)

Terjemahan:

Hidung. Pancaindera, sebagai penghisap bebauan, tidak gagal, untuk mencari ilmu tentang bagaimana caranya mengolah rasa.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikâ irung, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung wurung. Adhêdhasar wangsalan mênikâ, ukârâ “kang mângkâ pangingsêp gândâ” têngêsipun inggih mênikâ irung ingkang dipunginakakên kanggé ngingsêp gândâ wangi mênâpâ gândâ bangêr. Kêkalih gândâ mênikâ gêgayutan kaliyan prakawis ingkang saé mênâpâ prakawis ingkang awon ing pagêsangan mênikâ.

Salajêngipun, ukârâ “ora wurung, kanggo ngudi ngèlmu râsâ” têngêsipun inggih mênikâ kadospundi caranipun pados ngèlmi raos ing donyâ mênikâ. Ngèlmi raos ingkang wiwitan mênikâ ingkang gêgayutan kaliyan Allah. Ingkang dipuntêngêsi saking panggayuhing ngèlmi raos inggih mênikâ kadospundi caranipun manungsâ anggènipun ngolah manahipun, supados sagêd cêlak kaliyan Allah.

Panggayuhing ngèlmi raos namung sagêd dipungayuh mawi tumindak ingkang ênêng, êning, ênung, saha nir (Dendy, 2010). Têgêsipun ênêng inggih mênikå kèndêl, manawi êning têgêsipun inggih mênikå nyucikakên pênggalih. Lajêng, ênung têgêsipun *merenung*, wondéné nir têgêsipun inggih mênikå ngothongakên pênggalih. Sasanèsipun mênikå, ingkang langkung wigatos manungså kêdah tumindak tâpå.

Salajêngipun, ngèlmi raos ugi sagêd dipungayuh wontên ing sêsrawunganipun tiyang sanès. Ngèndikå kaliyan tiyang sanès mênikå botên gampang, amargi sabên manungså dipunparingi manah kanggé ngraosakên prakawis ingkang jumbuh sâhå botên jumbuh kaliyan awakipun piyambak. Kanthi makatên, anggènipun sêsrawungan kêdah ngginakakên raos rumaos sâhå têpå salirå supados tiyang sanès botên ngraosakên dukå ing manah. Manungså kêdah ngolah raos kanthi saèstu supados sagêd gêsang kanthi guyub rukun. Ancasipun panggayuhing ngèlmi raos inggih mênikå manungså sagêd cêlak kaliyan Allah sâhå ndadosakên manungså ingkang sajatos. Sasanèsipun mênikå, manungså sagêd ngraosakên gêsang kanthi ayêm amargi sêsrawungan kaliyan tiyang sanès ingkang saé.

6) Grånå

Manungså sampun kaparingan badan ingkang sampurnå tanpå satunggal punåpå sâhå kawêlasan asih déning Allah SWT. Kanthi makatên, manungså minångkå hamba Allah kêdah èngêt dhatêng Gustinipun, kados isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Grånå. Kawi irung, cândrå lir kalingan mênðhung, grånå ngrungih, karya pèngêting mangun sih. (kåcå 21)

Terjemahan:

Hidung. Bahasa Kawinya hidung, seperti bulan yang tertutup mendung, hidung kecil mancung, sebagai pengingat kepada yang membuat kasih.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå grånå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung grånå. Adhêdhasar ukårå “cåndrå lir kalingan mênðhung” ing wangsalan, grånå mênikå wujudipun kados *bulan sabit* ingkang kalingan mênðung, inggih grånå ingkang ngrungih. Grånå ingkang alit sâhå mancung mênikå minångkå pangèngêt-èngêt dhatêng Allah ingkang sampun paring wêlas asih, mênikå andharan saking ukårå “karyå pèngêting mangun sih” wontên ing wangsalan nginggil mênikå. Wontên ing bâså *Indonesia*, ingkang dipuntêgêsi asih inggih mênikå gadhah raos wêlas-asih ingkang dipunwujudakên kanthi tumindak maringi.

Manungså gadhah raos asih mênikå dipuntujukakên dhumatêng Allah minångkå Gustinipun sâhå dhatêng sêsaminipun. Raos wêlas-asihing manungså dhumatêng Allah mênikå dipunwujudakên kanthi bêktos dhumatêng Allah. Bêktosing manungså mênikå kanthi nindakakên paréntahipun Allah sâhå nyingkiri tumindak ingkang awon. Sasanèsipun mênikå, manungså ugi kêdah paring wêlas-asih dhatêng sêsaminipun, inggih mênikå dhatêng tiyang sêpuhipun, dhatêng garwå, sâhå dhatêng tiyang sanèsipun. Wêlas-asih mênikå dipunwujudakên kanthi tumindak ingkang éman sâhå paring raos dhatêng tiyang sanès. Kanthi tumindak makatên, manungså sagêd èngêt dhatêng Gustinipun ingkang sampun paring wêlas-asih.

7) Wǎjǎ

Manungsǎ ing pagêsangan mênikǎ kêdah pados ngèlmi kanggé sangu gêsang ing alam donyǎ sǎhǎ alam akir samangké, anggènipun pados ngèlmi mênikǎ kanthi sarǎnǎ maos supados sagêd kacakakên wontên papanipun. Prakawis mênikǎ jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikǎ.

Wǎjǎ. Kawi untu, wêsi landhêp kang pinalu, kèh wajané ukǎrǎ ampuh êmpané. (kǎcǎ 17)

Terjemahan:

Gigi. Bahasa Kawinya gigi, besi tajam yang dipukul menggunakan palu, banyak membaca akan menambah wawasan tepat pada tempatnya.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikǎ wǎjǎ, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung wajané. Ing salêbêting wangsalan mênikǎ wontên ukǎrǎ “wêsi landhêp kang pinalu” ingkang têngêsipun inggih mênikǎ wǎjǎ mênikǎ wujudipun kados wêsi ingkang tumancêp wontên ing gusi.

Salajêngipun, saking ukǎrǎ “kèh wajané ukǎrǎ ampuh êmpané” sagêd dipuntêngêsi bilih tiyang ingkang rêmên maos mênikǎ sagêd nambah ngèlmi ing pagêsangan samênikǎ. Têngêsipun têmbung “êmpané” inggih mênikǎ papan anggènipun ngêcakakên ngèlmi, inggih mênikǎ wontên ing alam donyǎ sǎhǎ alam akir samangké. Ngèlmi ing pagêsangan mênikǎ gêgayutan kaliyan kawontênaning Allah sǎhǎ sêsrawunganing tiyang sanès. Ngèlmi ingkang gayut kaliyan Allah purugipun ing alam akir samangké, lajêng ngèlmi ingkang gayut kaliyan sêsrawunganipun tiyang sanès mênikǎ ingkang dipunginakakên kanggé gêsang ing alam donyǎ samênikǎ. Pramila, manungsǎ kêdah pados ngèlmi kanthi sarǎnǎ maos kanggé sangu gêsang ing alam donyǎ sǎhǎ alam akir samangké.

8) Cangkêm

Manungså mênikå ciptå-riptaning Allah ingkang langkung sampurnå katimbang makluk sanèsipun, ingkang dipunparingi pérangan badan ingkang wêtah. Tutuk minångkå péranganing badan manungså kêdah dipunginakakên kanggé ngêndikå ingkang saé, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Cangkêm. Kori wuwus, mêngå yèn nuju kautus, dèn sumungkêm marang ingkang gawé ayêm. (kåcå 13)

Terjemahan:

Mulut. Pintu untuk berbicara, membuka jika diperintah, berbakti kepada yang membuat ketenteraman.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênikå cangkêm, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung sumungkêm. Adhêdhasar isinipun wangsalan, têmbung “kori wuwus” têngsipun inggih mênikå kori ingkang ginanipun kanggé ngêndikå. Allah sampun maringakên tutuk dhatêng manungså ingkang dipunginakakên kanggé ngêndikå ingkang saé, inggih ingkang wontên gayutipun kaliyan kasaénan dhatêng tiyang sanès. Kosok-wangsulipun, tutuk mênikå botên dipunginakakên kanggé ngêndikå bab ingkang awon, amargi sagêd ndadosakên sêrik dhatêng tiyang sanès. Bab mênikå ingkang sagêd dipuntêgêsi saking ukårå “mêngå yen nuju kautus”.

Manungså ingkang sampun ngginakakên tutuk kanthi saé sagêd ngraosakên katêntêrman dhatêng sêsaminipun, amargi botên ndadosakên sêrik dhatêng tiyang sanès. Sajatosipun, katêntêrman mênikå asalipun saking Allah SWT, ngéngingi ginanipun tutuk ingkang kanggé ngêndikå bab-bab ingkang saé. Pramilå, manungså

minangkå ciptå-riptaning Allah ingkang linangkung sampurnå kêdah sagêd njagi tutukipun, inggih kanggé ngêndikå ingkang saé supados sagêd nuwuhakên katêntêman. Katrangan mênikå ingkang sagêd dipunpêndhêt saking ukårå “dèn sumungkêm marang ingkang gawé ayêm”.

9) Talingan

Manungså mênikå ciptå-riptaning Allah ingkang langkung sampurnå katimbang makluk sanèsipun, ingkang dipunparingi pérangan badan ingkang wêtah. Talingan minangkå péranganing badan manungså kêdah dipunginakakên kanggé midhangêtakên prakawis ingkang saé, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Talingan. Wruh sabåwå, kang tan inå pamiarså, tilingênå sagung wangsiting jawåtå. (kåcå 15)

Terjemahan:

Telinga. Paham akan suara, tidak menjelek-jelekan pendengar, dengarkanlah dengan seksama semua petunjuk dari dewa.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå talingan, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung tilingênå. Adhêdhasar têmbung “wruh sabåwå” wontên ing wangsalan, talingan mênikå dipunginakakên kanggé midhangêtakên suwantên ingkang gayut kaliyan prakawis ingkang saé såhå prakawis ingkang awon. Salajêngipun, tiyang mênikå nyawisakên pamrayogi salimrahipun manungså manawi wontên prakawis ingkang dipunmangrêtos. Ananging, manungså sampun ngantos ngålå-ålå dhatêng tiyang sanès manawi sampun mangrêtos prakawisipun ingkang awon, mênikå katrangan saking ukårå “kang tan inå pamiarså”.

Salajêngipun, ukårå “tilingênå sagung wangsiting jawåtå” wontên ing wangsalan nêdahakên bilih talingan mênikå dipunginakakên kanggé midhangêtakên sadåyå paréntahipun déwå. Paréntah mênikå ngéngingi sadayanipun ingkang gayut kaliyan pagêsangan, inggih mênikå prakawis ingkang saé sårå prakawis ingkang awon. Bab mênikå makatên, supados manungså sagêd gêsang kanthi wilujêng ingkang botên nêmahakên kacilakan, pramilå kêdah midhangêtakên sadåyå paréntahipun déwå lajêng dipuncakakên wontên ing pagêsangan.

10) Sadhêgan

Manungså ing pagêsangan mênikå kêdah tumindak kanthi saé sårå sagêd nyingkiri prakawis ingkang awon, supados botên nuwuhakên kacilakan. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Sadhêgan. Kawi janggut, yèn sêdhêng muwuhi patut, andhêgånå laku kang kurang prayogå. (kåcå 16)

Terjemahan:

Dagu. Bahasa Kawinya dagu, jika cukup akan memberikan kepantasan, hentikanlah tingkah laku yang kurang baik.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå sadhêgan, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung andhêgånå. Adhêdhasar ukårå “andhêgånå laku kang kurang prayogå” ing salêbêting wangsalan, sagêd dipuntêdahakên bilih manungså mênikå kêdah kèndêl saking tumindak ingkang kirang prayogi. Tumindak mênikå ingkang sagêd nuwuhakên kacilakaning pagêsangan.

Prakawis ing nginggil mênikå botên namung mangribawani awakipun piyambak, nanging ugi mangribawani gêsangipun tiyang sanès, ngéngingi

manungså botên sagêd uwal saking sêsrawunganipun tiyang sanès. Sasanèsipun mênikå, manungså ingkang tumindak kirang prayogi ugi ndadosakên gêsangipun têbih saking Allah, lajêng ndadosakên gêsang ingkang botên ayêm-têntrêm. Supados manungså sagêd sumingkir saking prakawis ingkang awon, pramilå kêdah ngatos-atos anggènipun nindakakên pagêsangan. Tumindakipun manungså ingkang awon kêdah dipunandhêgi utawi dipunsingkiri.

11) Suryå

Suryå utawi srêngéngé mênikå salah satunggaling *tata surya* ingkang ginanipun kanggé mandhangi donyå. Tanpå kawontênanipun srêngéngé, donyå mênikå botên sagêd kêtingal utawi pêtêng, satêmah pagêsangan mênikå botên sagêd kalampahan kanthi prayogi. Ananging, botên sadåyå prakawis mênikå sagêd kêtingal mawi srêngéngé, jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Suryå. Pandam mukå, soroté gawé pramånå, kang waskithå ngungkuli padhanging suryå.

Terjemahan:

Wajah. Penerang wajah, sinarnya membuat terang, melihat apa yang tidak terlihat melebihi terangnya matahari.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênika suryå, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung suryå. Ukårå “soroté gawé pramånå” ing wangsalan têngêsipun, inggih mênikå sorotipun suryå mênikå ndadosakên têrang. Adhêdhasar isinipun wangsalan, srêngéngé mênikå minångkå ciptå-riptaning Allah ingkang ginanipun kanggé madhangi alam donyå. Ananging, anggènipun madhangi mênikå namung gayut kaliyan prakawis ingkang nyåtå (*kasat mata*). Prakawis ingkang

botên *kasat mata* sagêd dipunmangrêtos déning manungså tanpå kawontênanipun srêngéngé, inggih ingkang gayut kaliyan manah saha panggalhipun manungså.

Prakawis ing nginggil mênikå jumbuh kaliyan ukårå “kang waskithå ngungkuli padhanging suryå”, ingkang têngêsipun inggih mênikå mangrêtos kaliyan prakawis ingkang sinamar nglangkungi padhangipun srêngéngé. Manungså anggènipun mangrêtos kaliyan prakawis sinamar mênikå mawi manah sårå panggalhipun piyambak, ingkang gayut kaliyan raos. Raos inggih mênikå kuncinipun tiyang Jawi, ingkang sagêd mangrêtos kaliyan prangraosipun pångcådriyå, gayutipun kaliyan sêsrawunganipun tiyang sanès, kakiyatan ing alam donyå mênikå, sårå sintên awakipun piyambak mênikå ingkang gayut kaliyan pêpêsthèn (Magnis-Suseno, 1984: 130).

Pangraosing manungså wontên ing manah sårå panggalhipun mênikå ndadosakên manungså cêlak kaliyan Allah, ingkang sagêd dipunwujudakên mawi tâpå utawi sêmèdi. Manungså anggènipun nindakakên tâpå mênikå botên mbêtahakên padhangipun srêngéngé, nanging manah sårå panggalhipun sagêd ngraosakên langkung saking prakawis ingkang kasunyatanipun.

12) Praupan

Manungså gêsang wontên ing donyå mênikå gadhah hak sårå kawajiban, antawisipun kakalih mênikå manawi manungså sagêd ngutamèkakên kawajibanipun badhé manggihakên kamulyan. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Praupan. Rupå katon, cakriké mårå pasêmon, prautåmå ingkang wajib manggih mulyå. (kåcå 18)

Terjemahan:

Wajah. Rupa yang terlihat, rupanya mengandung sindiran, yang mengutamakan kewajiban akan menemukan kemuliaan.

Wangsalan ing nginggil batanganipun inggih mênika praupan, ingkang wontên gayutipun kaliyan têngbung prautamâ. Ukârâ “cakriké mawâ pasêmon” têngêsipun inggih mênika pasuryanipun ngêwrat pasêmon. Adhêdhasar ukârâ “prautamâ ingkang wajib manggih mulyâ” ing wangsalan, manungsâ ingkang ngutamakakên kawajiban badhé nuwuhakên kamulyan, jumbuh kaliyan mênâpâ ingkang dipunparéntah déning Allah SWT. Manungsâ wontên ing pagêsan mênika gadhah tanggêl jawab, ingkang kaping satunggal inggih mênika ngibadah dhatêng Allah SWT, ingkang kaping kalih inggih mênika bêktos dhatêng tiyang sêpuhipun. Sasanèsipun mênika, manungsâ kêdah èngêt dhatêng sêsaminipun, amargi tiyang mênika botên sagêd uwal saking pitulunganipun tiyang sanès.

Tiyang ingkang sagêd ngêcakakên bab mênika badhé nuwuhakên kamulyan, amargi gêsangipun dipunlampahi kanthi manah ingkang ayêm. Tiyang ingkang bêktos dhatêng Gustinipun ugi botên uwal saking kabêkjan. Salajêngipun, kamulyan mênika tuwuh saking bêktosipun putrâ dhatêng tiyang sêpuhipun, ingkang wontên ing pandonganipun tiyang sêpuh dhatêng putranipun. Ingkang pungkasan inggih mênika sêsrawungan kaliyan tiyang sanès. Tiyang ingkang sampun biyâsâ tulung tinulung kaliyan tiyang sanès sagêd nuwuhakên kamulyan. Pramila, manungsâ kêdah ngutamakakên kawajiban ingkang kêdah dipunlampahi katimbang kabêtahan sanèsipun ingkang botên prêlu.

13) Sirah

Manungså anggènipun pados kabêtahan ing donyå mênikå kêdah tumindak kanthi tumêmên, lajêng kêdah pasrah dhumatêng Allah. Prakawis mênikå jumbuh kaliyan isinipun wangsalan ing ngandhap mênikå.

Sirah. Gunung rambut, ing tengah amêndut-mêndut, sinarahå ing karså panglêbur cuwå. (kåcå 15)

Terjemahan:

Kepala. Gunung rambut, berada di tengah memantul-mantul, pasrahlah didalam keinginan yang meleburkan penyesalan.

Batanganipun wangsalan ing nginggil inggih mênikå sirah, ingkang wontên gayutipun kaliyan têmbung sinarahå. Adhêdhasar ukårå “sinarahå ing karså panglêbur cuwå” ing wangsalan, manungså kêdah nêmtokakên kêkajêngan ingkang botên ndadosakên cuwå, ngéngingi kêkajênganipun manungså wontên ing donyå mênikå kathah sangêt. Kêkajêngan mênikå wontên ingkang nuwuhakên kasaénan, nanging wontên ugi ingkang nuwuhakên kacilakan. Pramilå, manungså kêdah sêtit anggènipun nêmtokakên kêkajênganipun. Salajêngipun, manungså kêdah pasrah dhatêng Gusti manawi sampun tumindak kanthi tumêmên, supados kêkajêngipun sagêd dipungayuh. Kagayuhipun kêkajêngan manungså gumantung saking Allah, nanging ingkang nêmtokakên kêkajêngan mênikå manungså.

Saking andharanipun wangsalan-wangsalan miturut jinising piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès sårå awakipun piyambak ing nginggil mênikå sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih manungså gêsang ing pagêsan mênikå kêdah ngupados ngèlmi. Ngèlmi mênikå gayut kaliyan kawontênanipun Allah SWT, gayut kaliyan sêsrawunganipun tiyang sanès, sårå ingkang gayut

kaliyan awakipun piyambak. Ngèlmi ingkang gayut kaliyan kawontênanipun Allah dipunwujudakên manungså kanthi nindakakên sadåyå dhawuhipun Allah sårå nyingkiri awisanipun Allah.

Salajêngipun, ngèlmi ingkang gayut kaliyan sêsrawunganipun tiyang sanès sagêd dipunwujudakên mawi tumindakipun manungså ingkang saé dhatêng tiyang sanès, inggih njagi pangandikan sårå solah-bawanipun. Sasanèsipun mênikå, manungså kêdah mbiyantu tiyang sanès ingkang sawêg kasisahan. Bab mênikå makatên, supados botên ndadosakên sêriking manahipun tiyang sanès.

Kalih ngèlmi ingkang gayut kaliyan Allah sårå sêsrawunganipun tiyang sanès sampun kaandharakên ing nginggil mênikå, wondéné ngèlmi ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak inggih mênikå sagêdipun manungså anggènipun ngraosakên mênåpå ingkang dados kêkajêngan awakipun piyambak. Manungså anggènipun nindakakên gêsang ing donyå mênikå kêdah miturut mênåpå ingkang dados karêmênaning manahipun, nanging kêdah dipunpênggalih rumiyin pundi ingkang wigatos sårå pundi ingkang botên wigatos tumraping pagêsangan, supados botên ndadosakên sakiting awakipun piyambak. Kanthi gêsang ingkang dipungayutakên kaliyan tigang ngèlmi ing nginggil, manungså sagêd nggayuh kasampurnaning gêsang ing alam donyå sårå alam akhir samangké.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Asiling panalitèn sâhâ pangrêmbagipun *naskah SW* sâhâ *teks SPASSP* sampun kaandharakên wontên ing bab IV. Adhêdhasar andharaning bab IV kasêbat sagêd dipunpêndhêt dudutan panalitènipun. Dudutan panalitèn mênikâ wontên kalih pérangan, inggih gayut kaliyan *kajian filologi* sâhâ piwulang *moral* wontên ing *teks SPASSP*. Wondéné dudutanipun kaandharakên wontên ing ngandhap mênikâ.

1. Inventarisasi Naskah SW

Inventarisasi naskah katindakakên adhêdhasar *studi katalog* sâhâ ningali piyambak kawontênaning *naskah* wonten ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta. Adhedhasar studi katalog kapanggihakên satunggal *eksemplar naskah SW* ingkang kasimpên wontên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta kanthi *kode koleksi* 100 Puj S. Adhêdhasar *studi katalog* sâhâ *pengamatan langsung* mênikâ *inventarisasi naskah*-ipun sampun kaanggêp cêkap, lajêng katêmtokakên *objek* panalitèn *filologi* inggih mênikâ *naskah SW* sâhâ *teks SPASSP*.

2. Deskripsi Naskah SW

Irah-irahaning *naskah* ingkang dipundadosakên *objek* panalitèn inggih mênikâ *Sêrat Wangsalan*. *Naskah SW* ingkang kasimpên wontên ing Perpustakaan Rumah Budaya Tembi Yogyakarta kanthi *nomer kodeks* 100 Puj S mênikâ kalêbêt *naskah* cithak. *Naskah* mênikâ dipunsêrat déning R. Pujaharja rikâlâ taun 1924 wontên ing Surakarta. *Naskah SW* ngêwrat *teks* kanthi irah-irahan “Sinambêtan Piwulang, Awêwaton Saranduning Sarirâ Ingkang Pantês” minangkâ *sumber*

panalitèn mênika. *Naskah* mênika kalêbêt jinis *naskah* piwulang amargi isining *teks* ngandharakên piwulang *moral*.

Salajêngipun, bâsa ingkang dipunginakakên wontên ing *naskah SW* inggih mênika bâsa Kawi sâha Jawi Anyar. Undhâ-usuk basanipun ngginakakên undhâ-usuk bâsa ngoko sâha krâmâ adhêdhasar katrangan saking irah-irahaning *naskah* sâha isining *naskah*. Wondéné dhapukaning *teks* inggih mênika dhapukan gancaran. *Naskah SW* dipunsêrat mawi aksârâ Jâwâ. Wondéné wujudipun aksârâ inggih mênika ngêtumbar, nanging irah-irahaning *naskah* kasêrat ngginakakên aksârâ ingkang wujudipun mbâtâ sarimbag. Warnipun mangsi ingkang dipunginakakên ing *naskah SW* wontên tigang warni, inggih mênika warni cêmêng, abrit, sâha biru.

Kawontênaning *naskah SW* taksih saé, jilidanipun dipundondomi mawi bolah ingkang taksih saé. Ananging, wontên pérangan sanès ingkang bolong amargi dipunkrikiti rêngêt. Sasanèsipun kawontênaning dlancang ingkang sami bolong, wontên pérangan dlancang ingkang kalunturan, inggih mênika wontên ing samak luar *naskah*. Salajêngipun, *bahan naskah* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah SW* inggih mênika dlancang HVS warnipun pêthak ingkang sampun *mencoklat*. Ukuraning *naskah SW* inggih mênika panjang sâha lebar-ipun 15,3 cm x 21,5 cm, manawi ukuraning *teks*-ipun inggih mênika 10,8 cm x 17 cm. Ukuran *margin naskah SW* inggih mênika nginggilipun 2,2 cm, ngandhap 2,3 cm, kiwâ 1,9 cm, sâha têngên 2,6 cm. Wondéné kandêlipun *naskah* inggih mênika 2 mm.

3. *Transkripsi Teks SPASSP*

Metode transkripsi ingkang dipunginakakên wontên ing *teks SPASSP* inggih mênika *metode transkripsi diplomatik*. Anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning

teks mênika kados mênåpå wontênipun, inggih kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksårå ingkang sami.

4. Transliterasi såhå Suntingan Teks SPASSP

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn inggih mênika *metode transliterasi standar* utawi nggantos sêrataning *teks* adhêdhasar *ejaan* ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi *EYD* ingkang kaginakakên. Ancasipun ndamêl *transliterasi standar* inggih mênika kanggé ngandharakên sêratan ingkang botên jumbuh kaliyan *konteks* isining *teks* supados nggampilakên anggènipun maos såhå nggampilakên anggènipun ndamêl *suntingan*. *Suntingan* mênika kanggé ndandosi *teks* ingkang dèrèng sagêd dipunmangrêtosî têngêsipun.

Suntingan teks ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn inggih mênika *suntingan edisi standar*. *Suntingan edisi standar* mênika nglêrêsakên têngbung-têngbung ingkang lêpat miturut *ejaan Baoesastra Djawa* kanthi nambahi, ngirangi, såhå nggantos aksaraning *teks*, wandå, mênåpå déné têngbung wontên *teks* kanthi *kontekstual*. Asiling *suntingan* dipunsêrat wontên ing *tabel*, dipundamêl *aparat kritik*-ipun, salajêngipun dipunandharakên kathi têtêngbungan ingkang cêtha. Ancasing damêl *aparat kritik* mênika supados pamaos sagêd mangrêtosî kadospudi éwah-éwahanipun.

5. Terjemahan Teks SPASSP

Metode terjemahan ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênika *metode terjemahan harfiah*, *metode terjemahan isi/makna* såhå *metode terjemahan bebas*. Ingkang kaping satunggal *metode* ingkang dipunginakakên inggih mênika *metode terjemahan harfiah*. Manawi botên sagêd dipundamêl *terjemahan* ingkang

trêp, pramilâ dipunginakakên *metode terjemahan isi*. *Metode terjemahan* isi utawi maknâ mênikâ dipunginakakên kanggé mangrêtos maknâ sabên têmbung-têmbung ingkang jumbuh kaliyan *teks*. Salajêngipun, manawi ngginakakên *terjemahan* isi utawi maknâ, têmbung-têmbung ing salêbêting *teks SPASSP* mênika dèrèng sagêd dipunmangrêtos lajêng kaginakakên *terjemahan bebas*.

6. Piwulang *Moral*

Panalitèn mênikâ ngandharakên piwulang *moral* wontên ing *teks SPASSP*. Piwulang mênikâ gayut kaliyan tumindakipun manungsâ ingkang lêtês sâhâ ingkang lêpat. Dados, piwulang *moral* inggih mênikâ pitutur utawi pranatan ingkang sagêd ngêrahakên manungsâ dhatêng prakawis ingkang lêpat sâhâ nyingkiri prakawis ingkang awon, gayut kaliyan dhawuhipun Allah sâhâ awisanipun Allah.

Piwulang *moral* mênikâ kawrat ing salêbêting wangsalan. Wangsalan ingkang wontên ing *teks SPASSP* mênikâ cacahipun wontên 113 wangsalan, nanging ingkang dipunrêmbang wontên ing pangrêmbaging panalitèn mênikâ namung 52 wangsalan kémawon. Sasampunipun dipunpérang, wangsalan ingkang murakabi wontên 52 wangsalan. Wangsalan ingkang cacahipun wontên 52 wangsalan mênikâ dipunrêmbag ing bab IV ingkang dipunpérang dados sakawan pérangan, inggih pérangan miturut jinising piwulang *moral*-ipun.

Pérangan-pérangan ing nginggil mênikâ, inggih pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan tiyang sanès, pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan awakipun piyambak, sâhâ pérangan piwulang *moral* ingkang gayut kaliyan Tuhan, tiyang sanès, sâhâ

awakipun piyambak. Antawisipun wangsalan satunggal kaliyan wangsalan sanèsipun ngêwrat piwulang *moral* ingkang bédå-bédå.

B. Implikasi

Asiling panalitèn sårå pangrêmbagipun *naskah SW* tuwin *teks SPASSP* sampun kaandharakèn wontèn ing bab IV. Adhêdhasar asiling panalitèn sårå pangrêmbagipun mênikå wontèn *implikasi*-nipun. Wondéné *implikasi* saking panalitèn mênikå kaandharakèn wontèn ing ngandhap mênikå.

1. *Data-data* asiling panalitèn mênikå sagêd dipunginakakèn déning pårå pamaos ingkang badhé naliti *naskah SPASSP* saking ngèlmi sanès.
2. Asiling *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, sårå terjemahan teks SPASSP* minångkå pandom saking ancasipun ngêcakakèn *metode* panalitèn *filologi*.
3. Isining *teks SPASSP* mênikå bab piwulang *moral*. Tumrap pamaos piwulang mênikå minångkå pranatan kanggé nglampahi pagêsangan ingkang saé kados mênåpå ingkang dipunparéntah déning Allah.
4. Tumrap *pendidikan sekolah*, asiling *transliterasi teks SPASSP* sagêd dipunginakakèn minångkå tulådå kanggé *pengajaran* bab aksårå Jåwå dhatêng pårå siswå.

C. Pamrayogi

Adhêdhasar panalitèn ingkang sampun katindakakèn, wontèn pamrayogi panalitènipun. Wondéné pamrayogi panalitènipun kaandharakèn ing ngandhap mênikå.

1. panalitèn mênikå taksih awujud panalitèn wiwitan kanthi *fokus* ing piwulang *moral*. Pramila, *naskah SW* taksih prêlu dipuntaliti malih kajumbuhakên kaliyan bab bâsâ, sastra, mênapå bab sanèsipun, sâhå
2. panalitèn *naskah* mliginipun *naskah* Jawi taksih prêlu dipungarap kanggé nglêstantunakên sêratan aksârå Jåwå sâhå isining *naskah*. Isining *naskah* mênikå, inggih piwulang *moral* ing *teks SPASSP*.

KAPUSTAKAN

A. *Naskah*

R. Pujaharja. 1938. *Serat Wangsalan*. Kediri: Tan Khoen Swie.

B. *Pustaka*

Astiyanto, Heniy. 2012. *Filsafat Jawa Menggali Butir-butir Kearifan Lokal*. Yogyakarta: Warta Pustaka.

Balai Bahasa Yogyakarta. 2006. *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan*. Yogyakarta: Kanisius.

Baroroh-Baried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Behrend, T.E. (et al). 1990. *Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Jilid I Museum Sono Budoyo Yogyakarta*. Jakarta: Djambatan.

Darusuprata. 1984. "Bebeberapa Masalah Kebahasaan dalam Penelitian Naskah." *Widyaparwa* No. 26 Yogyakarta: Balai Penelitian Bahasa, Pusat Pembinaan dan Perkembangan.

De Vos, H. 1987. *Pengantar Etika Terjemahan Soejono Soemargono*. Yogyakarta: Tiara Wacana.

Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV Manasco.

Endraswara, Suwardi. 2015. *Agama Jawa: Ajaran, Amalan, dan, Asal-usul Kejawen*. Yogyakarta: Narasi-Lembu Jawa.

_____. 2011. *Kebatinan Jawa: Laku Hidup Utama Meraih Derajat Sempurna*. Yogyakarta: Lembu Jawa.

Fathurahman, Oman. 2015. *Filologi Indonesia: Teori dan Metode*. Jakarta: Prenadamedia Group.

Huford, James R and Brendan Heasley. 1983. *Semantics a Coursebook*. London: Cambridge University Press.

Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.

- Lestari, Safitri. 2016. *Kajian Filologi saha Piwulang Moral wonten ing Serat Tapa Palupi*. Skripsi S1. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Magnis-Suseno, Franz. 1984. *Etika Jawa: Sebuah Analisa Falsafi tentang Kebijaksanaan Hidup Jawa*. Jakarta: Gramedia.
- Martono, Nanang. 2010. *Metode Penelitian Kuantitatif: Analisis Isi dan Analisis Data Sekunder*. Jakarta: PT. Raja Grafindo Persada.
- Mulyani, Hesti. 2009. *Membaca Manuskrip Jawa*. Gegaran Mata Kuliah Membaca Manuskrip Lanjut pada Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2013. *Komperehensi Tulis*. Yogyakarta: Astungkāra Media.
- _____. 2014. *Teori dan Metode Pengkajian Filologi*. Yogyakarta: Astungkāra Media.
- Peursen, C.A.Van. 1983. *Tubuh-Jiwa-Roh Sebuah Pengantar dalam Filsafat Manusia*. Jakarta: P.T. BPK Gunung Mulia.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen, Batavia: J.B Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2007. *Teori, Metode, & Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Robson, Stuart. 1988. *Principles of Indonesian Philology*. Holland: Foris Plublication.
- Robson, Stuart. 1994. *Prinsip-prinsip Filologi Indonesia*. Jakarta: RUL.
- S. Padmosoekotjo. 1960. *Ngengrengan Kasusastran Djawa II*. Jogjakarta: Hien Hoo Sing.
- Saputra, Karsono H. 2008. *Pengantar Filologi Jawa*. Jakarta: Wedatama Widya Sastra.
- Setiono, Baktya Tri. 2014. *Kajian Filologi saha Piwulang Moral wonten ing Serat Gembring Baring*. Skripsi S1. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Subroto, D. Edi, dkk. 2000. *Kajian Wangsalan dalam Bahasa Jawa*. Jakarta: Pusat Bahasa Departemen Pendidikan Nasional.

Sulastin-Sutrisno. 1981. *Relevansi Studi Filologi*. Pidato Pengukuhan Jabatan Guru Besar dalam Ilmu Filologi pada Fakultas Sastra UGM. Yogyakarta: Liberty.

Tim Penyusun. 1977. *Kamus Istilah Filologi*. Proyek Penelitian Bahasa dan Sastra Indonesia dan Daerah, Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Turner, James. 2014. *Philology: The Forgotten Origins of the Modern Humanities*. New Jersey: Princeton University Press.

C. *Internet*

Dendy. 2010. "Warisan Adiluhung: Ngelmu Rasa".
<https://www.google.co.id/amp/s/jakarta45.wordpress.com/2011/11/09/warisan-adiluhung-ngelmu-rasa/amp/>
 kaundhuh *tanggal* 04 juli 2018 tabuh 19.00 WIB.

Mulyadi, Agus. 2013. "Jenis-jenis Tradisi Lisan".
<http://mbahkarno.blogspot.com/2013/10/jenis-jenis-tradisi-lisan.html>
 kaundhuh *tanggal* 03 februari 2018 tabuh 12.00 WIB.

Sari, Fitriana. 2013. "Wangsalan".
<http://fitrianasarikarositlestari.blogspot.co.id/2013/12/wangsalan.html>
 kaundhuh *tanggal* 12 februari 2018 tabuh 16.00 WIB.

Sukoasih. 2016. "Tokoh Wayang Raden Arjuna".
<http://googleweblight.com/i?u=http://www.sukoasih.com/tokoh-wayang-raden-arjuna/&hl=id-ID>
 kaundhuh *tanggal* 16 juli 2018 tabuh 19.00 WIB.

Maryati, Sri. 2016. "Efek Negatif Sering Mabuk Karena Minuman Keras".
<https://www.aryanto.id/artikel/id/744/efek-negatif-sering-mabuk-karena-minuman-keras>
 kaundhuh *tanggal* 21 mei 2018 tabuh 15.00 WIB.

Zakky. 2018. "Pengertian Moral".
<https://www.zonareferensi.com/pengertian-moral/>
 kaundhuh *tanggal* 19 Juli 2018 tabuh 19.00 WIB.

LAMPIRAN 1:

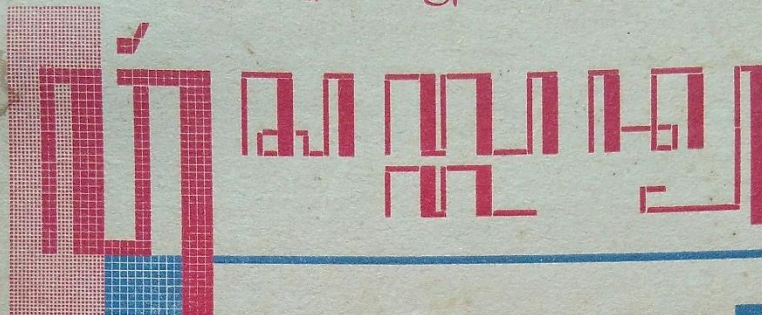
*NASKAH SW SÊRATAN CITHAK KOLEKSI PERPUSTAKAAN RUMAH
BUDAYA TEMBI YOGYAKARTA KANTHI KODE NASKAH 100 Puj S*

Serie W. No.

WANGSALAN

Harga f 0.35.

॥ ॐ ॥

មាតិកាសិវនាម ១០០ ភិក្ខុសាសនា ១០០ ភិក្ខុសាសនា
 ១០០ ភិក្ខុសាសនា ១០០ ភិក្ខុសាសនា ១០០ ភិក្ខុសាសនា
 ១០០ ភិក្ខុសាសនា ១០០ ភិក្ខុសាសនា ១០០ ភិក្ខុសាសនា
 ១០០ ភិក្ខុសាសនា ១០០ ភិក្ខុសាសនា ១០០ ភិក្ខុសាសនា

R. ២៤ ៧៧ ៤៤

១០០ ភិក្ខុសាសនា ១០០ ភិក្ខុសាសនា

TJITAKAN KE II.

Kawedalaken sarta kasadé déning :

Boekhandel TAN KHOEN SWIE, - Kediri

— 1938. —

SEGALA BOEKOE SEDIA
ASTANABOEKOE „ABEDE”
PANDEAN 7. SEMARANG

၂၂ မိဘကျ

မိဘကျ

မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

R. မွေ အေ ဟ် အေ

မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

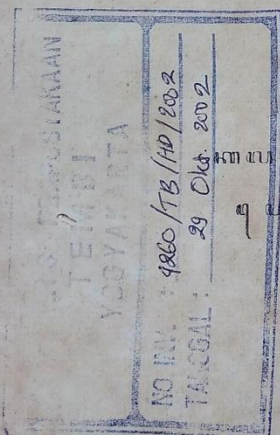
မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

(က အ ၅ ၅)

မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

1924.

မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ မိဘကျ

1938.

PENERBIT:
TAN KHOEN SWIE
KEDIRI.

*Ini kitab diperlindoengi Hak pengarang
stb. 1912 No. 600 fatsal 11.
Kitab jang sah ada tanda tangannja si penerbit
sebagi di bawah ini:*

Tan Khoen Swie

သော

|| နိဗ္ဗာန်သံ၊ ပုံကပ္ပတိယသတ္တဝံ၊ နယမ္ပိန္ဒရံ၊ နိဗ္ဗာန်
နယမ္ပိန္ဒရံ။

|| နိဗ္ဗာန်သံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ နိဗ္ဗိန္ဒရံ၊ နိဗ္ဗာန်
နယမ္ပိန္ဒရံ။

|| နိဗ္ဗာန်သံ၊ ပုပ္ဖာယမ္ပိန္ဒရံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ နိဗ္ဗာန်
နယမ္ပိန္ဒရံ။

|| သိက္ခိန္ဒရံ၊ သိက္ခိန္ဒရံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊
သောကံသတ္တဝံ။

|| သိက္ခိန္ဒရံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊
သောကံသတ္တဝံ။

|| သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊
သောကံသတ္တဝံ။

|| သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊
သောကံသတ္တဝံ။

|| သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊
သောကံသတ္တဝံ။

|| သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊
သောကံသတ္တဝံ။

|| သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊
သောကံသတ္တဝံ။

|| သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊ သောကံသတ္တဝံ၊
သောကံသတ္တဝံ။

ရက်ကျ၊ ကံပီပီကျ၊ ဝါဒီကံကံနီရုံ(ပုံ)ကံ၊ ကံ
နီကျ၊ ရက်ကျ၊ ကံပီပီကျ၊ ကံပီပီကျ၊ (နီကျ)၊

ကျွန်းကျွန်း ။ သောသော ကာ ။ အံ့ကောရ နာ ၂ ကာ ကာ ဟိ နေ နာ ။ ။
ရ နာ ၂ နေ ကာ ဟိ သော ကော ဟိ ဟာ နှံ နေ ကော ကာ နာ နာ ။

သံဃာ ။ ။ ကော ဟိ နာ ဟိ ။ သော သော သော သော သော ။ ။ ရ နာ နှံ
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။

သိဇ္ဇာကျွန်း ။ ။ ရ နာ ၂ သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။ (သော) ။

သိရဏသော ။ ။ ရ နာ သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။

သံဃာသော ။ ။ ဟော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။

သံဃာသော ။ ။ ရ နာ သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။

သော ။ ။ သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။

သောသော ။ ။ ရ နာ သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။

သောသော ။ ။ ဟော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။

ရ နာ ။ ။ သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။
သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော သော ။

ကမ္ဘာ၏ ပြုစုမှုကို သိသာစွာပြောဆိုရန် သောသနာ
၏ အကျိုးပြုမှုကို ဖော်ပြပါ။ (သောသနာ၏)

[illegible][illegible]

וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל
 וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל
 וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל

[illegible]

၁၅၂၁ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁၅ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီ၊
 နေပြည်တော်၊ မြန်မာနိုင်ငံတော်

אֲנִי מֵהַיָּמִים הַהֵם וְעַד הַיּוֹם
 אֲנִי מֵהַיָּמִים הַהֵם וְעַד הַיּוֹם
 אֲנִי מֵהַיָּמִים הַהֵם וְעַד הַיּוֹם

תחלה וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל וְהָיָה
 וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל וְהָיָה
 וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת הַקּוֹל וְהָיָה

[illegible][illegible][illegible]

[illegible][illegible][illegible]

မယ်ကလေး
ပြောပါ၏။ မိန့်ကံကလေး၊ ပြော၏။ ကလေး
ကလေး။ ကလေးကလေး။

ယမိုင်သက၊ ။ အပိယုဏ္ဏက၊ အိယ၊ ဘာက၊ ဟုဏ္ဏ၊ ယယ၊ ဝေဏ္ဍ
 ဟုဏ္ဏ၊ ယမိုင်၊ ယယမိုင်သက၊ ယိယက၊ ။

[illegible]

၁၂၂
 ၁၂၃
 ၁၂၄
 ၁၂၅
 ၁၂၆
 ၁၂၇
 ၁၂၈
 ၁၂၉
 ၁၃၀
 ၁၃၁
 ၁၃၂
 ၁၃၃
 ၁၃၄
 ၁၃၅
 ၁၃၆
 ၁၃၇
 ၁၃၈
 ၁၃၉
 ၁၄၀
 ၁၄၁
 ၁၄၂
 ၁၄၃
 ၁၄၄
 ၁၄၅
 ၁၄၆
 ၁၄၇
 ၁၄၈
 ၁၄၉
 ၁၅၀
 ၁၅၁
 ၁၅၂
 ၁၅၃
 ၁၅၄
 ၁၅၅
 ၁၅၆
 ၁၅၇
 ၁၅၈
 ၁၅၉
 ၁၆၀
 ၁၆၁
 ၁၆၂
 ၁၆၃
 ၁၆၄
 ၁၆၅
 ၁၆၆
 ၁၆၇
 ၁၆၈
 ၁၆၉
 ၁၇၀
 ၁၇၁
 ၁၇၂
 ၁၇၃
 ၁၇၄
 ၁၇၅
 ၁၇၆
 ၁၇၇
 ၁၇၈
 ၁၇၉
 ၁၈၀
 ၁၈၁
 ၁၈၂
 ၁၈၃
 ၁၈၄
 ၁၈၅
 ၁၈၆
 ၁၈၇
 ၁၈၈
 ၁၈၉
 ၁၉၀
 ၁၉၁
 ၁၉၂
 ၁၉၃
 ၁၉၄
 ၁၉၅
 ၁၉၆
 ၁၉၇
 ၁၉၈
 ၁၉၉
 ၂၀၀

၁၁၁၁
 ၁၁၁၁
 ၁၁၁၁
 ၁၁၁၁

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

(¹) $\eta \eta \eta \eta$

LAMPIRAN 2:

*TRANSKRIPSI TEKS SPASSP ING NASKAH SW KOLEKSI PERPUSTAKAAN
RUMAH BUDAYA TEMBI YOGYAKARTA*

វិសោធនករ រំលឹកនូវសេចក្តីសង្ឃឹម និង អារម្មណ៍

នៃការងារដែលបានធ្វើ

លោក វិសោធនករ អរគុណចំពោះការងារដែលបានធ្វើ

នូវការងារដែលបានធ្វើ និង អារម្មណ៍

នៃការងារដែលបានធ្វើ

លោក វិសោធនករ អរគុណចំពោះការងារដែលបានធ្វើ

នូវការងារដែលបានធ្វើ និង អារម្មណ៍

នៃការងារ

លោក វិសោធនករ អរគុណចំពោះការងារដែលបានធ្វើ

នូវការងារដែលបានធ្វើ និង អារម្មណ៍

នៃការងារដែលបានធ្វើ

លោក វិសោធនករ អរគុណចំពោះការងារដែលបានធ្វើ

[illegible]

ကုမ္ပဏီလီမိတက်
ကုမ္ပဏီလီမိတက်

[illegible][illegible]

သိရယ် ။ ကတိကုဏ္ဍိယကောလိယကောလိယ
ကတိကုဏ္ဍိယကောလိယကောလိယ

[illegible]

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

77315

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ကျုပ်တို့အဖွဲ့သည် လူမှုဝန်ထမ်းများ၏ အကျိုးအမြတ်များကို ထိန်းသိမ်းပေးရန် အားထုတ်ဆောင်ရွက်ပါမည်။

নামঃ

၇၇ ကျွန်ုပ်တို့၏ လိုက်နာသော ဇာတိသမ္မတ ဝါဒကို
 လက်ခံသော အကျိုးအမြတ်များကို (အကျိုးအမြတ်)

কলিকাতা

၂၂ ဘုရားအား နေရာအရပ်ရပ်တို့၌
 နေရာအရပ်ရပ်တို့၌ (နေရာအရပ်ရပ်တို့၌)

1000000

[illegible]

নতুন নতুন

၂၂ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ
 ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ ဂဏှ

12/11/2021

[illegible]

သိကျေကလွဲသိကျေလွဲ ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ

သိကျေ

သိကျေကလွဲ ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ
ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ

သိကျေကလွဲ ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ
ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ

သိကျေကလွဲ ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ
ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ

သိကျေကလွဲ ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ
ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ

သိကျေကလွဲ ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ
ကျေကလွဲကလွဲ သိကျေလွဲ ကျေကလွဲ

သကုဇာဂါ လဟကဉ္စ
 ၂၂ ဇာသဉ္စကဉ္စ၊ ကံလဟကုဇာ၊ နာဉ္စလံကဉ္စ၊
 လဟကဉ္စ၊
 လဟကဉ္စ၊ ကံလဟကုဇာ၊ လဟကဉ္စ၊
 (ကံကုဉ္စက)

ကုလသမဂ္ဂ
ပြုစုသောအဖွဲ့အစည်း
အဖွဲ့အစည်းတို့၏အဖွဲ့အစည်း
အဖွဲ့အစည်းတို့၏အဖွဲ့အစည်း

၁။ အကယ်၍ နေပြည်တော်
 မြို့နယ်အတွင်းရှိ နေပြည်တော်
 မြို့နယ်အတွင်းရှိ နေပြည်တော်

ကံ့သျှ၊
 လံာ်ကုလမ၊ ဥကကံလံာ်သိလျာ လျာကျဉ်းလံာ်လျာ
 လာဉ်ကလျာလံာ်ကံာ်ကံာ်လံာ်လျာလံာ်ကံာ်ကံာ်လံာ်

[illegible][illegible]

[illegible]

အင်္ဂါ ၁ ဇူလိုင်လက နေ့က နေ့လယ်လောက်လောက်
လောက်

[illegible][illegible][illegible]

ကျမ္ဘာလောက ၊ ဤအင်္ဂါလက္ခဏာကိုလည်းလက္ခဏာလက္ခဏာကိုလည်း
 သိလျှင်လက္ခဏာလက္ခဏာကိုလည်း သိလျှင်လက္ခဏာလက္ခဏာကိုလည်း
 သိလျှင်လက္ခဏာလက္ခဏာကိုလည်း သိလျှင်လက္ခဏာလက္ခဏာကိုလည်း

ဗြဟ္မာရုပ်၊ ဥပဿာန်၊ နိဗ္ဗာန်၊ ဗြဟ္မာရုပ်၊ နိဗ္ဗာန်၊ ဗြဟ္မာရုပ်၊ နိဗ္ဗာန်၊
ဗြဟ္မာရုပ်၊ နိဗ္ဗာန်၊ ဗြဟ္မာရုပ်၊ နိဗ္ဗာန်၊ ဗြဟ္မာရုပ်၊ နိဗ္ဗာန်၊

ရောကျသံ လှူကံကျကျ လက်သံ လှူကံ လှူကံ
လှူကံ လှူကံ

လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ
လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ

လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ
လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ

လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ
လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ

လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ
လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ လှူကံ

ပျောက်ကင်းသောသူတို့သည် လောကီကုသိုလ်တို့ကို
ကံသောလောကီကုသိုလ်တို့ကို

ကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို
ကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို

ကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို
ကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို

ကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို
ကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို

ကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို
ကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို လောကီကုသိုလ်တို့ကို

(1)
ကုသိုလ်တို့ကို

လောကဉာဏ်
 ဤကမ္ဘာပေါ်တွင်ရှိသော အရာအားလုံးကို
 ကုသကုသအောင်မြင်စေရန် ဤကမ္ဘာပေါ်တွင်
 ရှိသော အရာအားလုံးကို ကုသရန်

ကမ္ဘာပေါ်တွင်ရှိသော အရာအားလုံးကို
 ကုသကုသအောင်မြင်စေရန် ဤကမ္ဘာပေါ်တွင်
 ရှိသော အရာအားလုံးကို ကုသရန်

ဤကမ္ဘာပေါ်တွင်ရှိသော အရာအားလုံးကို
 ကုသကုသအောင်မြင်စေရန် ဤကမ္ဘာပေါ်တွင်
 ရှိသော အရာအားလုံးကို ကုသရန်

ကမ္ဘာပေါ်တွင်ရှိသော အရာအားလုံးကို
 ကုသကုသအောင်မြင်စေရန် ဤကမ္ဘာပေါ်တွင်
 ရှိသော အရာအားလုံးကို ကုသရန်

လောကဉာဏ် ဤကမ္ဘာပေါ်တွင်ရှိသော အရာအားလုံးကို
 ကုသကုသအောင်မြင်စေရန် ဤကမ္ဘာပေါ်တွင်
 ရှိသော အရာအားလုံးကို ကုသရန်

**PEMERINTAH KABUPATEN BANTUL
BADAN PERENCANAAN PEMBANGUNAN DAERAH**

Jalan Robert Wolter Monginsidi 1 Bantul 55711, Telp. 367533, Faks. (0274) 367796
Laman: www.bappeda.bantulkab.go.id Posel: bappeda@bantulkab.go.id

SURAT KETERANGAN/IZIN

Nomor : 070 / Reg / 0562 / S1 / 2018

Dasar :

1. Peraturan Menteri Dalam Negeri Nomor 64 Tahun 2011 jo Peraturan Menteri Dalam Negeri Nomor 7 Tahun 2014 tentang Pedoman Penerbitan Rekomendasi Penelitian;
2. Peraturan Bupati Bantul Nomor 12 Tahun 2016 tentang Pembentukan dan Susunan Perangkat Daerah Kabupaten Bantul
3. Peraturan Bupati Bantul Nomor 108 Tahun 2017 tentang Pemberian Izin Penelitian, Kuliah Kerja Nyata (KKN) dan Praktik Kerja Lapangan (PKL)
4. Surat Keputusan Kepala Bappeda Nomor 120/KPTS/BAPPEDA/2017 Tentang Prosedur Pelayanan Penelitian, KKN, PKL, Survey, dan Pengabdian Kepada Masyarakat di Kabupaten Bantul.

Memperhatikan :

Surat dan : Fakultas Bahasa dan Seni UNY
Nomor : 014a/UN.34.12/D/II/2018
Tanggal : 29 Januari 2018
Perihal : **Pemohonan Izin Penelitian**

Kepala Badan Perencanaan Pembangunan Daerah Kabupaten Bantul, memberikan izin kepada :

1. Nama : DIANATI ZUHIDNI
2. NIP/NIM/No KTP : 3402065004960001
3. No. Telp/ HP : 085729984496

Untuk melaksanakan izin Penelitian dengan rincian sebagai berikut :

- a. Judul : KAJIAN FILOLOGI SAHA PIWULANG AWEWATON SARANDUNING SARIRA INGKANG PANTES ING SERAT WANGSALAN
- b. Lokasi : Perpustakaan Rumah Budaya Tembi, Timbulharjo, Sewon
- c. Waktu : 21 Februari 2018 s/d 21 Agustus 2018
- d. Status izin : Baru
- e. Jumlah anggota : -
- f. Nama Lembaga : Fakultas Bahasa dan Seni UNY

Ketentuan yang harus ditaat :

1. Dalam melaksanakan kegiatan tersebut harus selalu berkoordinasi dengan instansi terkait untuk mendapatkan petunjuk seperlunya;
2. Wajib mematuhi peraturan perundangan yang berlaku;
3. Izin hanya digunakan untuk kegiatan sesuai izin yang diberikan;
4. Menjaga ketertiban, etika dan norma yang berlaku di lokasi kegiatan;
5. Izin ini tidak boleh disalahgunakan untuk tujuan tertentu yang dapat mengganggu ketertiban umum dan kestabilan pemerintah;
6. Pemegang izin wajib melaporkan pelaksanaan kegiatan bentuk *softcopy* (CD) dan *hardcopy* kepada Pemerintah Kabupaten Bantul c q Bappeda Kabupaten Bantul setelah selesai melaksanakan kegiatan
7. Surat izin dapat diperpanjang maksimal 2 (dua) kali dengan menunjukkan surat izin sebelumnya, paling lambat 7 (tujuh) hari kerja sebelum berakhirnya surat izin, dan
8. Izin dapat dibatalkan sewaktu-waktu apabila tidak memenuhi ketentuan tersebut di atas;

Dikeluarkan di : Bantul
Pada tanggal : 21 Februari 2018

An. Kepala,
Kepala Sub Bagian Program pada
Sekretariat

Wiliardi SP. M.Si
NIP. 196603101998031003

Tembusan disampaikan kepada Yth.

1. Bupati Bantul (sebagai laporan)
2. Ka. Kantor Kesatuan Bangsa dan Politik Kab. Bantul
3. Camat Sewon
4. Lurah Desa Timbulharjo, Kec. Sewon
5. Pengelola Rumah Budaya Tembi, Bantul, Yogyakarta
6. Dekan Fakultas Bahasa dan Seni UNY
7. Yang Bersangkutan (Pemohon)